

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

М.Д. Заячук
О.С. Чубрей

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ

Навчальний посібник

Чернівці

Чернівецький національний університет

2009

УДК 911.3:30 (100)+911.3:33 (100)

ББК 65.040.я73

3-457

Схвалено Міністерством освіти і науки України для використання
у загальноосвітніх навчальних закладах
протоколом засідання науково-методичної комісії з географії
науково-методичної ради з питань освіти МОН України
(№3 від 7 липня 2009 року)

Рецензенти:

Василь Олексійович Джаман,
доктор географічних наук, професор
(Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича)

Андрій Васильович Кузишин,
кандидат географічних наук, доцент
(Тернопільський педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

Валентина Василівна Круліковська,
вчитель географії, методист
(Глибоцький ліцей, Чернівецька область)

Заячук М.Д., Чубрей О.С.

3-457 Економічна та соціальна географія світу : навч. посібник /
М.Д. Заячук, О.С. Чубрей . – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т,
2009. – 200 с.

У запропонованому виданні розкрито теоретичні засади курсу
«Економічна та соціальна географія світу». Висвітлено процес формування
політичної карти світу, охарактеризовано міжнародні організації, дається
оцінка світових природних ресурсів та основних рис географії населення,
розглядаються загальні закономірності світового господарства. Охарак-
теризовані історико-географічні регіони та окремі країни світу.

Для учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

УДК 911.3:30 (100)+911.3:33 (100)

ББК 65.040.я73

© М.Д. Заячук, 2009

© О.С. Чубрей , 2009

© Чернівецький національний
університет, 2009

Зміст

Вступ.....	7
1. Вступ до економічної та соціальної географії світу	9
1.1. Джерела географічних знань	9
1.2. Методи економіко-географічних досліджень	10
1.3. Етапи розвитку світової економічної географії та видатні економ-географи світу	13
Розділ I. ЗАГАЛЬНА ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВІТУ	18
2. Політична карта світу	18
2.1. Політична карта світу. Базові поняття	19
2.2. Основні періоди та етапи формування політичної карти світу	21
2.3. Типологія країн світу.....	24
2.4. Політико-територіальні утворення на карті світу.....	31
3. Міжнародні організації.....	33
3.1. Поняття «міжнародні організації» та їх основні завдання	33
3.2. Політичні міжнародні організації	34
3.3. Економічні міжнародні організації.....	36
3.4. Міжнародні блоки змішаного типу.....	41
3.5. Діяльність України в міжнародних організаціях..	44
4. Географія світових природних ресурсів.....	47
4.1. Поняття «природні ресурси». Класифікація	47
4.2. Мінеральні ресурси	48
4.3. Водні ресурси	50
4.4. Земельні ресурси	51
4.5. Кліматичні ресурси та природно-господарська оцінка природних зон	52
4.6. Рекреаційні ресурси.....	54
4.7. Лісові ресурси.....	55
4.8. Ресурси Світового океану	55

5. Населення світу.....	57
5.1. Чисельність та розміщення населення світу	57
5.2. Демографічна політика та типи відтворення населення	59
5.3. Міграції населення та їх класифікація	64
5.4. Міське і сільське населення. Урбанізація	67
5.5. Статеві-віковий, етнічний та релігійний склад населення	70
5.6. Трудові ресурси та зайнятість населення	76
6. Сучасне світове господарство.....	79
6.1. Сучасне світове господарство та його основні центри.....	79
6.2. Міжнародний поділ праці	80
6.3. Світове господарство в період науково-технічної революції та в інформаційну епоху.....	81
7. Географія основних галузей промисловості світу.....	84
7.1. Галузева та територіальна структура промисловості	84
7.2. Енергетика	86
7.3. Металургія	90
7.4. Машинобудування.....	93
7.5. Хімічна промисловість	95
7.6. Лісова і деревообробна промисловість	96
7.7. Легка і харчова промисловість.....	97
8. Сільське господарство.....	100
8.1. Рослинництво	100
8.2. Тваринництво	104
9. Географія світового транспорту.....	106
10. Міжнародні економічні зв'язки.....	109
10.1. Форми міжнародних економічних зв'язків.....	109
10.2. Міжнародний туризм.....	110
11. Глобальні проблеми людства	113
11.1. Поняття про глобальні проблеми людства.....	113
11.2. Проблема збереження миру на Землі	114
11.3. Екологічна проблема	115
11.4. Енергетична проблема	117
11.5. Сировинна проблема.....	118
11.6. Проблема освоєння Світового океану	119

11.7. Продовольча проблема	120
11.8. Глобальна злочинність	121
11.9. Ліквідація небезпечних хвороб	122
Розділ II. РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ	124
12. Країни Європи	124
12.1. Загальна характеристика регіону	124
12.2. Країнознавчий огляд.....	126
12.2.1. Великобританія	126
12.2.2. ФРН.....	128
12.2.3. Франція	130
12.2.4. Італія	133
12.2.5. Польща.....	135
13. Країни Євразії. Росія.....	137
14. Країни Азії.....	141
14.1. Загальна характеристика регіону	141
14.2. Країнознавчий огляд.....	142
14.2.1. Японія	142
14.2.2. Китай.....	144
14.2.3. Індія	147
15. Країни Америки	150
15.1. Регіональний поділ на субрегіони.....	150
15.2. Країнознавчий огляд.....	151
15.2.1. США	151
15.2.2. Канада.....	154
15.2.3. Бразилія	156
16. Країни Африки.....	158
16.1. Загальна характеристика регіону	158
16.2. Країнознавчий огляд.....	159
16.2.1. Єгипет	159
16.2.2. ПАР	160
17. Країни Австралії та Океанії	162
17.1. Загальна характеристика регіону	163
17.2. Країнознавчий огляд.....	163
17.2.1. Австралія	163
17.2.2. Маршалові острови	165
18. Практична робота № 1 Порівняльна оцінка ресурсозабезпеченості окремих країн	167

19. Практична робота № 2 Порівняльна оцінка трудових ресурсів і зайнятості населення в основних сферах господарства країн та регіонів світу.....	170
20. Практична робота № 3 Характеристика господарства країн нової індустріалізації Південно-Східної Азії.....	173
21. Практична робота № 4 Складання порівняльної економіко-географічної характеристики двох країн.....	177
22. Перелік літературних і статистичних джерел	182
22.1. Основна література.....	182
22.2. Додаткова література.....	184
23. Додатки	187
23.1. Аббревіатури міжнародних організацій.....	187
23.2. Статистична інформація про країни світу.....	192

Вступ

Кожна людина повинна мати хоча б найзагальніші уявлення про сучасну політичну карту світу, розміщення населення нашої планети, світове господарство тощо. Це потрібно в повсякденному житті для того, щоб встановлювати зв'язки між різними подіями, відомості про які ми отримуємо з засобів масової інформації, правильно оцінювати ці події, а отже, правильно розуміти світ, в якому ми живемо.

Курс *економічної та соціальної географії світу* узагальнює знання про цілісність світового господарства, природні ресурси, населення та економічні можливості регіонів і найважливіших країн світу, основні елементи географії міжнародних економічних відносин.

Отже, економічна та соціальна географія вивчає економічні та соціальні процеси в територіальному, географічному аспекті, спираючись, з одного боку, на закономірності природи, а з іншого – на господарську діяльність людини, вивчаючи територіальну взаємодію у системі «природа – населення – господарство».

Економічна географія – напрям, який досліджує територіальну організацію виробництва, просторові процеси та організацію життєдіяльності людей.

Соціальна географія – напрям, який досліджує закономірності територіальної організації соціальної сфери, просторові процеси й форми організації життя людей і суспільного виробництва передусім з погляду людини – умов її праці, побуту, відпочинку.

Курс економічної та соціальної географії складається з двох розділів. У першому розділі розглядаються особливості і закономірності розвитку суспільства, світового господарства. У другому – географія окремих регіонів світу та держав.

Предметом вивчення цього курсу є територіальна організація населення та його господарської діяльності. Тут досліджуються закономірності розміщення та розвитку суспільства як на земній кулі в цілому, так і в окремих регіонах та державах світу.

Економічна та соціальна географія – це складна наукова система, що містить багато наукових дисциплін, які утворюють такі основні блоки: демогеографія, соціальна географія, економічна географія та політична географія.

У складі *демографії* виділяють дві групи наукових дисциплін: галузеві (власне демографія, що вивчає особливості та закономірності в територіальній організації населення, етногеографії, географії трудових ресурсів тощо) та просторові (демо- і етноглобалістика, демографічне і етнографічне країнознавство, демо- і етнорегіоналістика, мікрографія населених пунктів).

Галузеві складові частини *соціальної географії* такі: «Географія сфери послуг», «Географія споживання», «Географія торгівлі», «Географія освіти», «Рекреаційна географія», «Географія релігій» та ін. У просторовій групі дисциплін соціальної географії виділяють глобалістику, країнознавство, регіоналістику.

Серед «галузевих» дисциплін *економічної географії* виділяють «Географію природних ресурсів», «Географію промисловості», «Географію агропромислового комплексу», «Географію комунікацій», «Географію будівництва» тощо. У складі «просторових» дисциплін варто також назвати глобалістику, країнознавство і регіоналістику.

Політична географія охоплює «Географію партій і рухів», «Геополітику», «Електоральну географію» та глобалістику, країнознавство і регіоналістику.

У навчальному посібнику використано методичні розробки провідних географів та економістів – Безуглого В.В., Голікова А.П., Книш М.С., Ковалевського В. В., Козака Ю.Г., Кузика С. П., Любіцевої О.О., Максаковського В.П., Масляка П.О., Олійника Я.Б., Степаненка А.В., Шаблія О. І., Яценка Б.П. та ін.

Посібник буде корисним насамперед для молоді, що навчається в загальноосвітніх закладах та коледжах. Матеріали посібника мають не лише навчально-методичне, а й інформаційне значення. Працюючи з текстом посібника, постійно тримайте під рукою географічний атлас світу і будь-який названий у тексті об'єкт, країну, регіон чи місто одразу знаходьте на карті. У кінці розділів подані запитання, що допоможуть вам закріпити вивчене.

Автори засвідчують глибоку повагу та висловлюють подяку рецензентам : д. г. н., проф. Джаману В. О. , к. г. н., доц. Кузишину А. В. та вчителю-методисту Круліковській В.В. за висловлені зауваження та поради при підготовці рукопису, а також усім фахівцям, що надавали консультації та практичну допомогу при підготовці посібника.

1. Вступ до економічної та соціальної географії світу

1.1. Джерела географічних знань.

1.2. Методи економіко-географічних досліджень.

Етапи розвитку світової економічної географії та видатні економ-географи світу.

1.1. Джерела географічних знань

Джерела географічних знань — перелік складників, які несуть географічну інформацію, допомагають створити цілісне уявлення про географічні об'єкти та явища, ознайомлюють з особливостями природи Землі, з населенням та господарством, їхньою територіальною організацією. Основними джерелами географічних знань є шкільні підручники й довідники, географічні карти й атласи, довідники й науково-популярна література, журнали й газети, радіо-, телепередачі та художня література, Інтернет ресурси тощо.

На основі географічних баз даних (БД) *формується географічні інформаційні системи (ГІС)* — створені за допомогою ЕОМ «сховища» географічних знань про територіальну організацію і взаємодію суспільства і природи. ГІС є автоматизованою системою зберігання, аналізу, представлення просторових даних у вигляді тексту, таблиць, графіків, карт. За розмірами охоплюваних територій ГІС поділяються на глобальні, національні, регіональні, місцеві, локальні. Вони використовуються для складання географічних карт, кадастрів природних ресурсів, інженерних пошуків і проектування, формування управлінських рішень, їх також розрізняють за окремими об'єктами та напрямками досліджень: географічні, екологічні, земельні, майнові, лісокористування, водоресурсні, рекреаційні, туризму та ін.

Важливим складником ГІС є *аерокосмічна інформація*, дані аеровізуальних спостережень, наземних датчиків та ін. Такі ГІС називають інтегрованими. В їх базах даних картографічні дані поєднуються з дистанційними зображеннями поверхні Землі, вони мають блоки для прийому та програми з оброблення аерокосмічних матеріалів. Бази даних ГІС формуються з багатьох джерел

географічної інформації. До них відносять підручники, навчальні посібники, карти й атласи, статистичні довідники з даними про розвиток господарства країни, енциклопедії, словники, результати географічних досліджень, що публікуються в книгах, наукових журналах, дані спостережень, які проводяться установами державних служб.

Важливим джерелом географічної інформації є *експедиційні дослідження*, мандрівки, краєзнавчі екскурсії, заняття туризмом, альпінізмом. Польові дослідження бувають експедиційними і стаціонарними. Експедиційні — вивчення окремих природних компонентів, галузей господарства (геоморфологічні, гідрологічні, геоботанічні, океанічні), якими охоплюються великі за площею території й акваторії. При експедиційних дослідженнях використовуються аерокосмічні знімки земної поверхні та електронні карти, виконані з літальних повітряних і космічних апаратів.

Стаціонарні географічні дослідження проводяться регулярно упродовж багатьох років на спеціально обладнаних географічних стаціонарах. На них детально вивчаються зміни природних комплексів у часі.

Джерелами географічної інформації є *краєзнавчі дослідження* та описи рідного краю, міст, інших населених пунктів. Ними є також описи мандрівок, туристичних та альпіністських маршрутів, екскурсій.

Істотними джерелами географічної інформації є *карти* та *атласи*. Карти є найважливішими елементами інформаційних структурних блоків географічних атласів.

1.2. Методи економіко-географічних досліджень

Методи досліджень — певна послідовність підходів та прийомів, яких дотримуються для досягнення поставленої мети, вивчаючи те чи інше явище або процес, а також особливі способи їх пізнання та методики дослідження. У географії на сучасному етапі використовують *загальнонаукові* (індукції, дедукції, системний), *міждисциплінарні* (історичний, математичний, аерокосмічний) та *конкретно-наукові*, або *спеціальні* (картографічний, районування, польових досліджень) методи.

Серед методів економіко-географічних досліджень найбільш вживаними є такі: індукції, дедукції, історичний, математичний, дистанційних спостережень, картографічний, районування тощо.

Метод індукції (індукція — від лат. *inductio* — *виведення*) передбачає рух від окремих фактів до загальних висновків (від визначення економічних показників на конкретній території до закономірностей поширення суспільно-економіко географічних процесів на Землі).

Метод дедукції (дедукція — від лат. *deductio* — *відведення*) ґрунтується на висуненні гіпотез та їхній подальшій перевірці на фактах (американський вчений Клод Канський для географії транспорту сформував вісім вихідних понять, дев'ять аксіом та чотири теореми, за допомогою яких визначені тенденції у просторовій організації транспортних мереж).

Системний метод — метод підготування та обґрунтування рішень щодо розв'язання складних комплексних проблем. Базується на системному вивченні явищ як складної динамічної системи, передбачає чітке формулювання проблеми, визначення мети та шляхів її досягнення.

Історичний метод у географії полягає у вивченні всіх змін географічних об'єктів і явищ природи та суспільства в різні історичні періоди та їхніх впливів на сучасний стан. Цей метод ґрунтується на архівних, музейних, літературних джерелах інформації, які дозволяють дослідити етапи розвитку того чи іншого об'єкта (явища) та зробити економіко-географічний прогноз на майбутнє.

Математичний метод передбачає використання кількісної оцінки географічних процесів та явищ, а також упровадження в економіко-географічні дослідження математичних формул і рівнянь, які розкривають сутність взаємозв'язків та залежностей економіко-географічних явищ і процесів.

Виділяють три основні рівні математизації економічної та соціальної географії. На першому рівні математизації застосовують кількісні показники і міри, тобто параметризують економіко-географічні об'єкти і явища. Другий рівень математизації — застосування математичних засобів обробки даних з метою встановлення залежностей і закономірностей.

Третій рівень полягає у розробці математико-географічних моделей.

Метод спостереження є найпоширенішим методом вивчення й узагальнення перебігу географічних процесів, що дає підстави для висновків відносно доцільності розміщення населених пунктів, господарських об'єктів.

Картографічний метод — один з найважливіших у дослідницькому арсеналі географії. Він дає можливість нанести на тематичні карти просторове розміщення економіко-географічних об'єктів, явищ та процесів, показати взаємозалежність і взаємодію між ними.

Метод групування — один з методів оброблення та аналізу статистичних даних, за якими досліджувані явища й процеси поділяють за певними ознаками на групи та підгрупи; один з видів наукової систематизації.

Метод класифікації — один з видів систематизації, що полягає в розподілі множини явищ або предметів певної належності на класи (групи) згідно з істотними ознаками. Класифікація буває *істотною* та *штучною*.

Метод польових досліджень (експедиційний метод) полягає в збиранні географічної інформації під час експедицій, мандрівок, соціологічних опитувань тощо.

Метод районування — процес членування території на відносно цілісні частини; своєрідна територіальна систематизація. Наприклад, поділ країн на великі економічні райони дає змогу забезпечити раціональне поєднання різних галузей національного господарства в районних господарських комплексах.

Метод типології — один з видів систематизації, засіб наукової класифікації об'єктів за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксують найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів.

Порівняльний метод полягає у виявленні найістотніших ознак подібності та відмінності між певними географічними даними з метою їх належного оцінювання.

Статистичний метод полягає в збиранні та одержанні певних статистичних матеріалів, використанні статистичних довідників, опрацюванні та аналізі всіх цих матеріалів відповідно до мети дослідження.

1.3. Етапи розвитку світової економічної географії та видатні економ-географи світу

Виникнення географії також пов'язують з потребами різних народів і країн в обміні своїх товарів на товари інших народів і країн. Проблеми товарообміну породили торгівлю і подорожі. Під час цих подорожей, а також військових походів відбувалися спостереження, робилися записи, в яких давалися відомості про природу, народи, їхню культуру, традиції, рід занять. Єгипетські, китайські, індійські, фінікійські, грецькі, римські, а згодом арабські, західноєвропейські, нормандські, українські й російські мандрівники, мореплавці й купці залишили нам описи країн, народів і природи різних регіонів відомого їм світу. Особливо вирізняються роботи античних учених *Геродота* (праця «Історія»), *Ератосфена Кіренського* (праця «Географічні записки»), *Страбона* (праця «Географія») тощо. Численні географічні відомості красномовного характеру є в працях арабських, перських, китайських учених.

В епоху великих географічних відкриттів і поглиблення територіального поділу праці посилилася потреба в новій науці – економічній і соціальній географії. Першою економ-географічною працею вважають «Опис Нідерландів» (1567) італійського вченого *Л. Гвіччардіні* (1483-1540). Твір має дві частини: загальну характеристику країни та опис 17 провінцій, на які поділялися Нідерланди. Книга містить описи міст, їхні карти і плани.

Як першу теоретичну працю з географії називають «Всесвітню географію» голландського географа *Б. Варенія* (*Вареніуса*) (1622-1650). Його концепція географії полягала у поділі її на генеральну (загальну) і власне на географію (окрему), яка вивчає різні країни (країнознавство). Він розробив основи внутрішнього поділу країнознавства. У цій структурі виділено три розділи, в яких розглядаються властивості: 1) «земні» (положення країни, її межі, конфігурація, площа, рельєф, видобуток руд, води, ґрунти, рослинний і тваринний світ); 2) «небесні» (широта місця і висота Сонця, тривалість сезонів року, кліматична зональність); 3) «людські» (склад населення, особливості його життя, торгівля, міста, політичний устрій).

Нагромадження географічних знань і зростання потреб у них із часом обумовили диференціацію знань, унаслідок чого виокремились фізична географія та географія, яка характеризує життя і діяльність народів, господарство країн, їхні фінанси, ресурси. Впродовж XVIII ст. формувалися перші наукові напрями в економічній і соціальній географії.

Камеральну статистичну (описове державознавство) створили географи разом із діловими людьми, які займалися торгівлею, промисловим виробництвом, фінансами. Цей напрям у географії було обґрунтовано в працях німецьких учених *Г.Ахенвалля* (1749) і *А.Ф. Бюшінга* (1754). При цьому, якщо Г.Ахенванль включав географічні дані в камеральну статистику, то А.Ф. Бюшінг, навпаки, вводив статичні дані в географію.

З розвитком міжнародного поділу праці й міжнародної торгівлі зросли вимоги до знань про країни, сировинні, паливні ресурси, фінанси, внутрішній ринок. Це зумовило формування комерційної географії. Її батьківщиною вважається Франція, де 1723 р. вийшла «Комерційна енциклопедія» *Ж.-Ж. Саварі*.

У другій половині XVIII ст. на початку XIX ст. у розвитку світової економічної географії посилювався вплив політичної економії. Німецький географ *О. Гумбольт* (1769-1859) надавав великого значення географічному вивченню взаємодії природи і людини, вказував на важливу роль кількісних даних у географічних дослідженнях. Німецький географ *К. Ріттер* (1779-1859) створював історичні концепції, згідно з якими історія народів залежить від розвитку природного середовища. Як і О. Гумбольт, він розробляв порівняльний метод в географії.

Новий напрям в економічній географії започаткував економіст *І. Тюнен* (1783-1850). У 1826 р. він опублікував працю «Ізольована держава в її ставленні до сільського господарства й національної економіки. Дослідження про вплив хлібних цін, багатства ґрунту й податків на землеробство». Саме від І.Тюнена вже сьогодні вивчаються кільцеві приміські зони, що утворюються навколо урбанізованого центру. Німецький економіст *А.Вебер* (1869-1958), аналізуючи просторові закономірності в промисловості, дійшов висновку про спільну дію в ній «теорії штандартів», сутність якої полягає в тому, що промислові підприємства розміщуються з урахуванням мінімізації затрат на транспорт, оплату праці, переваг виробничої та соціальної інфраструктури.

У Російській імперії з метою державного і адміністративного управління проводились економіко-географічні дослідження територій, вивчались міста, промисловість, сільське господарство, природні ресурси. Представниками цих напрямів в економічній географії Росії були *І.К. Кирилов* (1689-1737), *В.М. Татищев* (1686-1750), *М.В. Ломоносов* (1711-1765).

Національна специфіка розвитку географічної науки визначалася насамперед традиціями національних шкіл: французької школи географії людини; німецької з традиціями регіонального планування і геополітики; англо-американської школи теоретичної географії та широкого використання кількісних методів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. закладаються підвалини міжнародних і національних наукових шкіл. Їх засновниками виступають німецький географ *Ф. Ратцель* (1844-1904), французькі географи *Ж.Ж. Е. Реклю* (1830-1905), *П. Відаль де ля Блаш* (1845-1918).

Німецький географ *Ф. Ратцель*, фундатор антропогеографії, в 1882 і 1899 рр. видав два томи «Антропогеографії», де узагальнено дані про розселення людства, характер поселень, господарської діяльності й побуту населення у зв'язку з відмінностями навколишнього географічного середовища. У праці «Політична географія» (1897) вчений географічними умовами пояснює особливості політичної історії різних держав, їхні протиріччя й недоліки.

Ж.Ж. Е. Реклю можна вважати засновником сучасного країнознавства. Йому належить багатотомна праця «Нова всесвітня географія. Земля і люди», (19 томів, 1876-1894). Це була перша в історії географії праця, де вміщено опис усіх країн планети.

Школа французького географа *П. Відаль де ля Блаша* головну увагу звертала на характерні особливості пристосування життя людей до своєрідних умов географічного середовища, реалізації місцевих природних можливостей господарства у процесі історичного розвитку окремих територій. Його праця «Географія людини як частина географії життя» (1903) започаткувала формування школи географії людини у Франції.

Німецький учений *А. Гетнер* (1859-1941) у праці «Сутність і методи географії» (1930) розкрив зміст географічної науки. Природні й суспільні закономірності, за А. Гетнером, — єдині.

У США найбільшу увагу привертала проблема впливу природи на людство. (*У.М. Девіс* (1890-1847) «Географічний стержень історії», 1904).

Серед загальногеографічних теоретичних публікацій вирізняються праці *А. Гетнера* «Географія, її історія, сутність і методи» (1930), *В.П. Семенова-Тянь-Шаньського* «Ринок і країна» (1928), *Г. Лаутензаха* «Предмет і методи географічної науки», *І. Боумана* «Географія і соціальні науки», *Р. Гартилорна* «Природа географії», *К. Хаусхофера* «Військова політика», *В. Бунге* «Теоретична географія» (1967), *В. Ізарда* «Методи регіонального аналізу» (1970), *П. Хаггета* «Моделі в географії» (1971) і «Просторовий аналіз в економічній географії» (1879), *Д. Харвея* «Наукове пояснення в географії» (1974) та ін.

Вирізняють два головних напрями української економічної та соціальної географії — антропогеографічний та економічний.

Антропогеографія досліджувала географію людини відносно всіх географічних явищ. Вона вивчала просторові відносини держав і народів, їхні зв'язки з природним середовищем (праці *Д. П. Журавського*, *В.Г. Григоровича-Барського*, *П.П. Чубинського*, *В.М. Кубійовича*, *С.Л. Рудницького*, *О.Т. Діброви*).

Д. П. Журавський (1810-1850) – економіст, статистик і економгеограф, дослідник природи, поселення і господарства окремих регіонів України.

У працях українського мандрівника *В.Г. Григоровича-Барського* (1701-1747), який мандрував 24 роки, містяться відомості з історії, господарства, культури низки країн Західної Європи та Близького Сходу.

Українське географічне народознавство започаткував етнограф, географ і фольклорист *П.П. Чубинський* (1839-1884). Результати його дослідження північної Росії, Білорусії та Молдавії опубліковано у семитомній «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руській країні».

С.Л. Рудницький (1877-1937) – географ, доктор філософії, фундатор української географії. Він розробляв теоретичні засади географії як науки. І вважав її загальною просторовою

наукою про Землю, що цілком належить до системи природних наук. Загальну географію він поділяв на математичну, фізичну, біологічну географію та антропогеографію. У складі антропогеографії розділяв географію людини (населення), географію культури, економічну географію (географію виробництва промисловості, сільського господарства, комунікацій) і політичну. Важливою подією була публікація двотомної праці «Коротка географія України» (1910-1914), в якій започатковано географічне українознавство.

В.М. Кубійович (1900-1985) – географ, демограф, картограф. Досліджував проблеми антропогеографії Українських Карпат, географії України, демографічні процеси в Україні та в окремих її регіонах. Був організатором і головним редактором «Енциклопедії українознавства» у двох томах (Торонто, 1963-1970) та «Енциклопедії України» в п'яти томах (Торонто-Буфало-Лондон).

К.Г. Воблій (1876-1947) – академік, економіст, географ. Досліджував проблеми економічної географії промисловості Польщі та України, міграції населення, внутрішньої й зовнішньої торгівлі, розвитку продуктивних сил. Є автором підручника «Економічна географія України».

О.Т. Діброва (1904-1973) – економгеограф. Підготував перший стабільний підручник для середньої школи «Географія Української РСР», що витримав 12 видань і перекладений російською, польською, китайською, угорською та румунською мовами.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть основні джерела географічних знань.
2. Охарактеризуйте основні методи економіко-географічних досліджень.
3. Назвіть основні етапи розвитку світової економічної географії.
4. Хто із географів заклав підвалини міжнаціональних і національних наукових шкіл.
5. Назвіть видатних географів, які працювали на території України та охарактеризуйте напрями їх наукової діяльності.

Розділ І.

ЗАГАЛЬНА ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВІТУ

2. Політична карта світу

- 2.1. Політична карта світу. Базові поняття.
- 2.2. Основні періоди та етапи формування політичної карти світу.
- 2.3. Типологія країн світу.
- 2.4. Політико-територіальні утворення на карті світу.

2.1. Політична карта світу. Базові поняття

Об'єктами політичної карти світу є країни та їх народи, столиці та найбільші міста, адміністративно-територіальний устрій територій. Але в науковому розумінні термін «політична карта світу» містить у собі значно об'ємніший зміст, охоплюючи і процес еволюції форм державної влади та устрою країн, і взаємовідносини між ними, що зумовлює створення різноманітних об'єднань і союзів або ж виникнення гострих протиріч, що спричиняють конфлікти.

Водночас, політична карта світу – географічна карта, що дає територіально-політичну характеристику світу, материків або великих географічних регіонів. У більш широкому значенні – це предмет, що досліджується політичною географією, яка вивчає політико-географічне положення країн та їх кордони, державний лад та адміністративно-територіальний устрій, політичну структуру суспільства і міжнародні відносини.

Головними поняттями політичної карти є «*країна*», «*держжава*», «*територія*» і «*простір*».

Країна – територія з визначеними кордонами, заселена певним народом, яка в політико-географічному аспекті може мати державний суверенітет або бути залежною.

Якщо країна є суверенною територією, то вона набуває політичного змісту держави.

Держжава – суверенне політичне утворення, яке здійснює свої повноваження на певній території через діяльність особливої системи органів і організацій – механізму держави.

Сучасна політична карта світу охоплює понад 250 країн і територій, 75% з яких у 2007 році були суверенними державами. З ХХ століття кількість суверенних країн значно збільшилась. Так у 1900 році на політичній карті світу їх було 55, у 1947 р. – 76, у 1980 р. – 160, у 2003 р. – 191 держава, а у 2007 р. – 193 держави.

У географічній науці часто вживаними є два близькі за значенням терміни – «географічний простір» і «територія». Проте вони неіdentичні – територія є частиною географічного простору, його підсистемою.

Географічний простір – складний земний простір, що розвивається у часі та охоплює всі сфери географічної оболонки Землі й соціосферу.

Поняття "*територія*" міжнародне право трактує як різні простори земної кулі з їх суходільною і водною поверхнею, надрами і повітряним простором, а також космічний простір та космічні тіла, які в ньому знаходяться.

Територія держави – частина земної кулі з природними, а також створеними у результаті людської діяльності властивостями і ресурсами, що перебувають під суверенітетом певної держави.

У межах державної території держава є вищою стосовно всіх осіб та організацій владою, яка забезпечується системою органів (законодавчих, виконавчих і судових).

Отже, державна територія – це простір здійснення державної влади.

Найважливішою та загальноприйнятою нормою міжнародного права, на якій базується мирне співіснування, є принципи недоторканності й цілісності державної території, що багаторазово закріплено в міжнародних договорах.

До складу державної території входять суходіл з його надрами, акваторія (внутрішні й територіальні води), повітряний простір над суходолом і водами. Юридично до державної території за міжнародними угодами прирівнюють морські судна та літаки, які належать державі й офіційно перебувають на певний момент за її межами, засоби зв'язку, території дипломатичних представництв держави за кордоном. Щодо форми державної території держави класифікують по-різному.

1. Стосовно моря:

1.1. Держави, що мають вихід до Світового океану та його частин. Серед них:

1.1.а) приморські (США, Аргентина, Росія та інші);
1.1.б) півострівні (Італія, Іспанія, Південна Корея...);
1.1.в) держави-архіпелаги (Японія, Індонезія, Філіппіни...);
1.2. Держави, які не мають виходу до моря (їх 37, це, зокрема Австрія, Афганістан, Люксембург, Угорщина, Чехія та ін.).

2. За геометричною формою території:

2.1. Компактні держави (Франція, Польща, Україна та ін.);

2.2. Держави видовженої форми (Чилі, Норвегія та ін.).

У світі існує кілька держав, розташованих на суходолі, які з усіх боків оточені територією іншої держави, так звані анклави.

Анклав (лат. – замикати на ключ) – державне утворення, оточене з усіх боків територією іншої держави. Анклавами є Сан-Марино, Ватикан (Італія) та Лесотто (ПАР).

Анклави, що мають частково морське узбережжя, називають *напіванклавами*. Наприклад, Бруней оточений територією сусідньої Малайзії і має вихід до Південно-Китайського моря, Гамбія оточена територією Сенегалу і має вихід до Атлантичного океану.

Межу державної території вказує державний кордон.

Державний кордон – позначена на поверхні Землі (суходолу або водного простору) чи уявна, але позначена на карті лінія та уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї в повітряному просторі та в надрах Землі, що визначає межу території держави і відокремлює її від інших держав і відкритих морів.

З огляду на різноманітні особливості їх встановлення та функціонування виділяють кілька видів кордонів:

1. Офіційні державні кордони. Це кордони між державами, залежними територіями, колоніальними володіннями окремих держав на суходолі. Існують два типи встановлення державного кордону – делімітація чи демаркація.

Делімітація (з лат. – відокремлення межею) – визначення за угодою між урядами суміжних держав загального напрямку проходження державного кордону й нанесення його на географічну карту.

Демаркація (франц. – розмежування) – проведення лінії державного кордону на місцевості й позначення його відповідними прикордонними знаками.

2. Кордони територіальних вод. Їх встановлюють за зовнішньою лінією територіальних вод, що прилягають до

території держави в межах 12 морських миль (1 миля – 1852 м від узбережжя (Конвенція морського права, 1982 р.). Проте деякі країни в односторонньому порядку оголосили своїми територіальними водами ширші смуги: Бразилія, Перу, Сьєрра-Леоне, Уругвай, Еквадор (200 миль) та ін.

3. Формально недержавні кордони. До них належать: кордони за міждержавними угодами (між етнічними територіями – Югославія); тимчасові договірні угоди (встановлюються між зонами впливу різних угруповань під час військово-політичних конфліктів); демаркаційні (розділові) кордони; кордони морських економічних зон. Морська економічна зона – район поза межами територіальних вод, у якому приморська держава має суверенні права на розвідування й розробку біологічних і мінеральних ресурсів моря.

2.2. Основні періоди та етапи формування політичної карти світу

Формування сучасної політичної карти – це дуже тривалий історичний процес, упродовж якого людство пододало шлях від первісних племен до постіндустріальної інформаційної епохи.

Формування політичної карти світу розпочинається з часу появи перших держав та міждержавних утворень (перша половина IV тис. до н.е.).

Періодизація формування політичної карти світу тісно пов'язана з загальноісторичною (цивілізаційною) періодизацією. Виділяються такі періоди: стародавній, середньовічний, новий, новітній.

Стародавній період. Він тривав з першої половини IV тис. до н.е. до V ст. Близько 3100 р. до н.е. на території Єгипту виникли два державні утворення: Нижній Єгипет (дельта Нілу) та Верхній Єгипет (долина Нілу). Приблизно у 3000 р. до н.е. вони об'єднались в одну державу. У другій половині III тис. до н.е. в Месопотамії виникає Шумеро-Акадська держава, яка проіснувала до 2150 р. до н.е. Пізніше на території Месопотамії виникають Вавилонія (II – I тис. до н.е.) та Ассирія (I тис. до н.е.).

В Індії у IV - III ст. до н.е. існувала імперія Маур'їв. Пізніше, у IV - V ст., виникла імперія Уптів – золота доба індуської культури. Розрізнені китайські царства були вперше об'єднані в III ст. до н.е. імператором Шихуаном. Правління

династії Хань у III ст. до н.е. - III ст. є періодом класичної китайської культури.

Найбільш відомими державами цього періоду були Давня Греція, Персія, держава Олександра Македонського та Римська імперія. Основна частина Давньої Греції в її класичному періоді (V – IV ст. до н.е.) займала узбережжя Егейського моря. Перська держава Ахеменідія у VI - IV ст. до н.е. охоплювала весь Близький Схід. Персія дала світові приклад першої сухопутної імперії. Держава Олександра Македонського була короткотривалою (336 – 323 рр. до н.е.) і об'єднувала під своєю владою територію Греції, Близького Сходу та Єгипту. Римська імперія існувала з I ст. до н.е. до V ст. За територіальними масштабами це була Середземноморська держава.

На території України на той період виникло Боспорське царство – V - II ст. до н.е., відновлене у I - IV ст. Воно охоплювало узбережжя Азовського моря зі столицею на Керченському півострові. У Криму з II ст. до н.е. по III ст. н.е. існувала також Кримсько-Скіфська держава.

Середньовічний період. Він тривав від V до XV ст. Основну роль у цьому періоді відігравали Візантійська імперія, Арабський халіфат, Монгольська імперія та Германська імперія. Основною територією існування Візантійської імперії у V-XV ст. було Східне Середземномор'я. Арабський халіфат існував як більш-менш єдина держава у VII - XIII ст. Він охоплював Близький Схід (без Малої Азії), Північну Африку та Піренейський півострів. Гігантська Монгольська імперія існувала у XIII-XIV ст. Вона займала майже всю Азію (крім Малої Азії, Аравії, Індії, Південно-Східної Азії та Японії) і Східну Європу. Германська імперія (офіційна назва «Священна римська імперія німецької нації») сформувалась у X ст. і до кінця XVIII ст. домінувала в Середній Європі.

В Індії у XIII ст. виникає перша мусульманська держава – Делійський султанат. Китай був поділений на дві держави-династії Тан (II-X ст.) та Сун (X-XIII ст.).

У цей період виникає перша етнічно українська держава – Київська Русь (IX-XII ст.) та її наступниця – Галицько-Волинська держава (XIII-XIV ст.).

Новий період. Тривав від XVI ст. до XIX ст. Відкриття Америки у 1492 р. і розширення уявлень про світ дало поштовх до формування колоніальних імперій. Виникають іспанська, португальська, голландська, французька та російська монархії.

Утверджується ще одна євразійська держава – Османська (турецька) імперія, що охоплює Південно-Східну Європу та Близький Схід. Відтоді розпочинається епоха виникнення національних держав. Першою національною державою стали Нідерланди у 1581 р. Вестфальський мир 1648 р. поховав ідею європейської універсальної імперії. У другій половині XIX ст. постає нова Німецька імперія.

В Індії у XIII-XVII ст. постає держава Великих Монголів. Із XVIII ст. Британія починає перетворювати Індію на свою колонію. У Китаї з XVI до XVII ст. править остання національна династія Мін. А з XVII ст. і до початку XX ст. Китай під пануванням маньчжурів перетворюється в напівколонію.

У другій половині XVII ст. невдалу спробу відновити свою незалежність у формі козацької держави зробила Україна. До того вона перебувала, в основному, у складі Польщі (до другої половини XVIII ст.) та Росії (Лівобережна Україна з другої половини XVII ст.). У XIX ст. Україна була поділена між Російською та Австро-Угорською імперіями.

Новітній період. Розпочався на початку XX ст. і триває досі. У цьому періоді політична карта світу зазнала найбільших змін в 20-х, 40-х, 60-их та 90-х роках. Перша світова війна (1914-1918 рр.) спричинила розпад Австро-Угорської, Турецької та Російської імперій. Постали нові незалежні країни – Польща, Чехо-Словаччина, Єгипет, Ірак та ін. Друга світова війна (1939-1945) поклала початок розпаду британської та французької імперій. У 1945 р. здобула незалежність Індонезія, 1947 р. – Індія, 1948 р. виникла держава Ізраїль та ін. У 60-х роках XX ст. унаслідок розпаду колоніальної системи незалежними стали більшість країн Африки.

У першій половині 1990-х років політична карта світу зазнала серйозних змін. У 1990 р. Західна та Східна Німеччина, а також Північний та Південний Ємен об'єдналися в єдині держави, відповідно Німеччину та Ємен, стала незалежною Намібія. У 1991-1993 рр. розпалися СРСР (1991), Югославія (1991-1992), Чехословаччина (1993). На місці СРСР утворилось 15 держав, у тому числі й Україна (24 серпня 1991 р.). З Югославії – 5, а Чехословаччини – 2 країни. У 1993 р. зі складу Ефіопії відділилась Еритрея. Здобув незалежність ряд колишніх тихоокеанських володінь США: Маршалли і Мікронезія у 1991 р. та Палау у 1994 р. В липні 1997 р. відбувся перехід під суверенітет Китаю Сянгану (Гонконг), а 20 грудня 2000 р. –

Аоминю (Макао). У червні 2006 року проголошено незалежність Чорногорії та Сербії. У сучасному світі нараховується понад 10 самопроголошених держав не визнаних більшістю членів ООН. Це Країна Басків (Іспанія), Придністровська Молдавська республіка, Косово (Сербія), Палестинська автономія (Ізраїль), Чеченська Республіка Ічкерія (Росія), Північна Осетія (Грузія), Нагорно-Карабаська Республіка (Азербайджан), Тайвань (Китай), Вааїрстан (Пакистан), Сомаліленд (Сомалі), Таміл-Лам (Шрі-Ланка).

2.3. Типологія країн світу

Тип країни – об’єктивно сформований і відносно стійкий комплекс властивих їй умов і особливостей розвитку, що характеризує її роль і місце у світовому товаристві на певному етапі розвитку.

Найбільш поширені такі типології країн:

- за площею;
- за чисельністю населення;
- за формою правління;
- за формою державного устрою;
- за рівнем соціально-економічного розвитку.

За площею виокремлюють:

1) *країни-гіганти* (площа яких понад 3 млн. км²), їх 7: Росія, Канада, США, Бразилія, Австралійський Союз, Індія, Китай;

2) великі країни (від 1 до 3 млн. км²), їх 21. Серед них Аргентина, Конго, Мексика, Саудівська Аравія, ПАР та ін.;

3) значні країни (від 500 тис. км² до 1 млн. км²), їх також 21: наприклад, Афганістан, Туреччина, Україна, Франція, Єгипет та ін.;

4) середні країни (від 100 тис. км² до 500 тис. км²), їх 56: Іспанія, Греція, Норвегія, Польща, Румунія та ін.;

5) малі країни (від 10 до 100 тис. км²), їх 53: Австрія, Бельгія, ОАЕ, Молдова, Нідерланди та ін.;

6) невеликі країни (від 1 до 10 тис. км²), їх 8: Бруней, Західне Самоа, Кабо-Верде, Коморські острови, Маврикій, Кіпр, Люксембург, Тринідад і Тобаго;

7) мікродержави (до 1 тис. км²), їх 24: Андора, Мальта, Ватикан, Ліхтенштейн, Сан-Марино та інші.

У типології країн щодо **чисельності населення** виділяють 5 груп:

1) *найбільші країни* (понад 100 млн. осіб), їх 11, а саме Китай (1300,1 млн. осіб), Індія (1086,6 млн. осіб), США (296,1 млн. осіб), Індонезія (241,3 млн. осіб), Пакистан (193,8 млн. осіб), Бразилія (185,8 млн. осіб), Бангладеш (143,7 млн. осіб), Росія (143,3 млн. осіб), Нігерія (140 млн. осіб), Японія (127,4 млн. осіб), Мексика (106,0 млн. осіб);

2) *значні країни* (40 - 100 млн. осіб). Таких країн 17: Великобританія, Ефіопія, Єгипет, Італія, Туреччина, Україна, Франція, Німеччина та ін.;

3) *середні країни* (20 - 40 млн. осіб) – 24 держави: Аргентина, Іспанія, Канада, Польща, Румунія та ін.;

4) *невеликі країни* (1,5 - 20 млн. осіб), їх 98: Австрія, Білорусь, Болгарія, Угорщина, Фінляндія та ін.;

5) *дрібні країни* (менше 1,5 млн. осіб), їх 45. Серед них: Ватикан, Кіпр, Ісландія, Багамські острови, Люксембург та ін.

Державний лад будь-якої країни характеризується насамперед формою державного правління.

Форма правління – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємодії з населенням.

Існує чотири форми правління:

- 1) республіка (148 країн);
- 2) монархія (29 країн);
- 3) країни Співдружності (14);
- 4) джамахирія (1).

Республіка (від лат. *res* – діло та *publis* – суспільний) – форма правління, згідно з якою суверенні права на владу належать або всім дієздатним громадянам, або їхній більшості.

За республіканського устрою правління від імені народу здійснюється представницькими органами, які обираються або прямим голосуванням, або на основі процедур непрямого волевиявлення. У світі 148 республік, найбільше їх у Африці (49) та Європі (33) і Азії (33), найменше – в Північній Америці (1 – США).

Типи республік:

- *парламентська* – верховенство має парламент, перед яким уряд несе колективну відповідальність за свої дії, роль президента у державному управлінні поступається ролі парламенту, а уряд очолює прем'єр-міністр. Уряд залишається при владі, доки має підтримку більшості в парламенті. За її відсутності уряд іде у відставку або

голова держави розпускає парламент. До такого типу республік належить ФРН, Італія, Індія та ін.;

- *президентська* – у руках президента поєднані повноваження глави держави і голови уряду (США, Бразилія, Аргентина тощо);
- *президентсько-парламентська* – роль президента й парламенту урівноважена (Росія, Україна тощо).

Найстарішою формою правління, притаманною ще першим державам світу, є монархія.

Монархія (від грецьк. *monarchia* – єдиновладдя) – форма правління, за якою верховна державна влада формально (цілком або частково) зосереджена в руках одноосібного керівника держави – монарха.

Як правило, влада монарха довічна й передається в спадок, але існують дві монархії, які мають елементи республіки: Малайзія – федеративна конституційна монархія, де монарха обирають на 5 років султани в султанатах, що входять у державу; ОАЕ – федеративна абсолютна монархія, в якій главу держави – президента – обирає Верховна Рада емірів також на 5 років. Особлива ситуація у Ватикані, де Папу Римського, який має світський титул Світлішого князя, довічно обирають на колегії кардиналів, серед яких право голосу мають лише кардинали віком до 80 років, а їх кількість не повинна перевищувати 120 осіб.

Титул монарха в різних країнах різний: султан (Бруней, Оман), папа (Ватикан), емір (Кувейт, Бахрейн), герцог (Люксембург), імператор (Японія), князь (Монако, Ліхтенштейн), король (у більшості монархій).

Всього у світі існує 29 монархій – Андорра, Бельгія, Ватикан, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Лесотто, Марокко, Свазіленд, Бахрейн, Бруней, Бутан, Йорданія, Камбоджа, Катар, Кувейт, Малайзія, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Таїланд, Японія, Тонга.

Типи монархій:

- *абсолютна монархія* (необмежена) – форма правління, за якої глава держави, монарх, є головним джерелом законодавчої і виконавчої влади. Парламент у деяких випадках взагалі відсутній або є дорадчим органом.

Абсолютних монархій у світі 5: Бруней, Бутан, Катар, ОАЕ, Оман;

- *конституційна монархія* (обмежена) – форма правління, за якої влада монарха обмежена конституцією, законодавчі функції передані парламенту, а виконавчі – уряду. Монарх юридично є верховним главою виконавчої влади, главою судової системи, формально призначає уряд, призначає міністрів, розпоряджається військами, може скасувати прийняті парламентом закони й розпустити парламент. Але фактично ці повноваження належать уряду. Конституційними монархіями є 22 країни: Тонга, Лесото, Марокко, Свайленд, Бахрейн, Йорданія, Камбоджа, Кувейт, Малайзія, Таїланд, Японія, Андорра, Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція;
- *теократична монархія* (від грец. theokratia – влада Бога) – форма правління, за якої політична і духовна влада перебувають у руках церкви. У світі таких монархій дві: Ватикан (духовний і адміністративний центр Римської католицької церкви; управляється папою, якому належить законодавча, виконавча і судова влада) і Саудівська Аравія (монархія, яка тримається на законах ісламу, головою держави і уряду є король).

Держави у складі Співдружності. До них належать 14 держав (колишні колонії Великої Британії), в яких формально главою держави є Британська королева, представлена у країні генерал-губернатором (обов'язково її уродженцем). Такі країни мають свій парламент і уряд. Це Канада, Австралія, Нова Зеландія, Папуа – Нова Гвінея, Тувалу, Антигуа і Барбуда, Співдружність Багамських островів, Барбадос, Беліз, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Ямайка. Члени Співдружності мають беззастережне право одностороннього виходу з неї за власним бажанням.

Джамахирія (від араб. – народовладдя, влада мас) – форма правління, за якої відсутні традиційні інститути влади; вважається, що всі державні рішення приймаються усім народом. Представлена однією країною – Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамахирією. Головним законодавчим органом є Загальний народний конгрес

(скиликається двічі на рік), куди входять секретарі районних народних зборів і представники громадських організацій.

Типологія країн за формою державного устрою

Форма державного устрою – територіально-організаційна структура держави, що встановлює порядок поділу країни на частини та взаємовідносини центральних і місцевих органів влади.

У світі виділяють такі форми державного устрою країн: унітарна держава, федеративна держава, конфедеративна держава.

Унітарна держава (з лат. – єдність) – форма державного устрою, за якою територія держави не має у своєму складі федеративних одиниць (штатів, земель тощо), а поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (департаменти, області, райони). В унітарній державі єдина для усієї держави конституція, єдина система органів влади, а суспільні процеси керуються централізовано. Цю форму устрою мають 168 держав світу, зокрема Україна, Болгарія, Єгипет та інші.

Федеративна держава (з лат. – об'єднання) – форма державного устрою, за якою кілька державних утворень, що юридично мають певну самостійність, об'єднані в єдину союзню державу. Територія федерації складається з територій окремих її суб'єктів (штатів, земель, республік, провінцій тощо). Суб'єкти федерацій здебільшого наділені законодавчою владою, діє союзна конституція, кожний суб'єкт федерації має свою правову і судову систему. В більшості федерацій існує єдине союзне громадянство, збройні сили і загальнофедеративний бюджет. У світі нараховується 23 федерації. Залежно від принципу, покладеного в основу утворення федерації, виділяють: історико-географічні федерації (утворилися шляхом історичного об'єднання федеративних одиниць в єдину державу) – Австралія, Австрія, Канада, США, ФРН; національно-етнічні федерації (федеральні одиниці у таких країнах утворені з урахуванням етнічних меж і національних інтересів їх населення) – Бельгія, Індія, Росія, Швеція та ін.

Конфедеративна держава (з лат. confederation – союз) – постійний союз суверенних держав, створений для досягнення політичних або військових цілей. У конфедерації немає єдиної території та громадянства, єдиної податкової та правової системи. Правова основа конфедерації – союзний договір, тоді як у федерації – конституція. Конфедеративні держави не

довговічні, вони або розпадаються, або перетворюються на федерації (Австро-Угорщина, США). Нині формально у світі існує одна конфедерація – Швейцарія, яка фактично вже стала федерацією.

Класифікація країн за рівнем соціально-економічного розвитку

Для визначення певних типів країн за рівнем соціально-економічного розвитку використовують різноманітні критерії, основними з яких є:

- макроекономічні показники (ВНП або ВВП, національний прибуток на душу населення, особисте споживання на душу населення);
- рівень життя населення (показники дитячої смертності, забезпеченість продуктами харчування, житлом, медичними послугами, предметами першої необхідності);
- структура економіки (переважання промислового чи сільськогосподарського виробництва, галузева структура промисловості, переважання видобувних чи обробних галузей);
- продуктивність праці;
- самозабезпеченість країни продуктами харчування;
- рівень стабільності політичної системи, дотримання прав людини;
- гострота соціальних проблем.

Головним критерієм цієї класифікації є показник внутрішнього національного продукту (ВНП), абсолютний рівень якого відображає економічний розвиток країни та її питому вагу у світовому економічному просторі.

Першу десятку могутніх держав світу утворюють країни, що належать до різних типів: високо- й середньорозвинуті, ті, що розвиваються, та країни з рисами планової економіки – США, Китай, Японія, Індія, ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, Бразилія, Росія.

Окрім абсолютного рівня ВНП, важливим показником соціально-економічного розвитку країн є ВНП у розрахунку на одну особу (вважається, що цей показник найбільш об'єктивний).

ООН проводить межу між розвинутими та країнами, що розвиваються, за рівнем ВНП на одного мешканця в розмірі 6000 у.о.

За показниками 2006 року до найбільш розвинутих країн світу належать Люксембург (36,4 тис. дол. на мешканця), США (36,2 тис. дол.), Сан-Марино (32,0 тис. дол.), Швейцарія (28,6 тис. дол.), Норвегія (27,2 тис. дол.), Монако (27,0 тис. дол.), Сінгапур (26,5 тис. дол.), Данія (25,5 тис. дол.), Бельгія (25,3 тис. дол.), Австрія (23,2 тис. дол.), Японія (24,9 тис. дол.), Ісландія (24,8 тис. дол.), Канада (24,8 тис. дол.), Нідерланди (24,4 тис. дол.), Франція (24,4 тис. дол.), Німеччина (23,4 тис. дол.), Австралія (23,2 тис. дол.).

Найменш розвинутими країнами світу за рівнем ВВП з розрахунку на одного мешканця є Мадагаскар, Афганістан, Коморські острови, Бурунді, Танзанія, Еритрея, Сомалі, Ефіопія, Демократична республіка Конго, Сьєрра-Леоне (800 - 500 дол. на одного мешканця).

Здійснено значну кількість типологій країн за рівнем соціально-економічного розвитку. Найбільш вживана типологія П. Масляка, Я.Олійника, А. Степаненка, за якою виокремлюють:

1. Високорозвинуті країни:

1.1. «Високорозвинуті країни». «Велика сімка»: США, Японія, ФРН, Канада, Франція, Велика Британія, Італія.

1.2. Малі індустріально розвинуті країни: Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Швеція, Норвегія, Австрія, Швейцарія.

1.3. Країни «переселенського капіталізму»: Канада, Австралія, Нова Зеландія, ПАР.

2. Середньорозвинуті країни:

2.1. Країни, які досягли середнього рівня розвитку: Ірландія, Фінляндія, Ісландія, Ізраїль, Іспанія, Португалія, Греція, Туреччина, Чехія, Словенія.

2.2. Країни, що відстали у своєму розвитку (переважно країни колишнього соціалістичного табору): Росія, Україна, Білорусь, Румунія, Литва, Латвія, Естонія, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Югославія, Болгарія.

3. Країни, що розвиваються:

3.1. Країни з високими прибутками: Південна Корея, Сянган, Тайвань, Сінгапур, Аргентина, Бразилія, Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, Оман, Багамські острови, Сейшельські острови та інші.

3.2. Країни із середніми прибутками: Гватемала, Панама, Еквадор, Колумбія, Ямайка, Куба, Албанія, Боснія та Герцеговина, Сирія, Іран, Туніс, Алжир, Монголія, Малайзія та ін.

3.3. Країни з низькими прибутками: Індія, Китай, Пакистан, Індонезія, В'єтнам, Марокко, Ліберія та ін.

3.4. Найменш розвинуті (найбідніші) країни: Бангладеш, М'янма, Бутан, Лаос, Камбоджа, Афганістан, Ефіопія, Сомалі, Уганда, Бурунді, Чад, Руанда, Ботсвана, Вануату, Папуа – Нова Гвінея, Західна Самоа, Тувалу, Кірибаті, Гаїті та ін.

У типології держав світу за показником індексу людського розвитку враховуються такі критерії: очікувана тривалість життя населення, письменність дорослого населення і ВВП/особу. За цим показником у першу десятку країн потрапляють Канада, Норвегія, Австралія, США, Ісландія, Швеція, Бельгія, Нідерланди, Японія, Велика Британія. Україна на 76-й позиції, що підтверджує її місце у групі держав із середнім рівнем людського розвитку (з 47-го по 138-ме місце).

У типології О. Шаблія за основу взято «україноцентричний» підхід. Відповідно до нього виділяють такі групи країн:

1. Країни-сусіди України: Росія, Молдова, Угорщина, Румунія, Словаччина, Польща, Білорусь.

2. Найбільші країни світу, зв'язки з якими у соціально-економічній і політичній сферах надзвичайно важливі для України: ФРН, США, Велика Британія, Франція, Китай, Японія, Індія.

3. Країни світу зі значною українською діаспорою: Канада, Казахстан, Бразилія, Аргентина, Австралія.

Окрім наведених, можуть бути виділені й інші типи країн, оскільки критерії, покладені в основу будь-якої типології, здебільшого суб'єктивні.

2.4. Політико-територіальні утворення на карті світу

Політико-територіальне утворення – одиниця політико-географічного простору з певними об'єктивно існуючими та взаємопов'язаними елементами політичної сфери (кордонами, управлінням і т. п.), які функціонують у межах визначеної території. На політичній карті світу існує чотири типи політико-територіальних утворень: держави, залежні території, спірні території, території Антарктики.

Головною ознакою *держави* є наявність державного суверенітету, тобто незалежності країни, що полягає в її праві на

власний розсуд вирішувати свої зовнішні та внутрішні справи без втручання в них будь-якої іншої держави.

Головні ознаки держави:

- наявність особливої системи органів і установ, які разом утворюють механізм держави;
- наявність права, тобто обов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою;
- наявність визначеної території, в межах якої діє державна влада.

Залежні території (колонії) (від лат. заселяю) – країна або територія, що перебуває під владою іноземної держави (метрополії), не має політичної та економічної самостійності; управління нею здійснюється на підставі спеціального режиму.

Найбільша кількість володінь належала таким країнам, як Франція (18), Велика Британія (14), США (9) та ін.

Форма колоніальної залежності буває різною. Відповідно, залежні території можуть мати такий статус:

1) *заморські території* (Франція – Гваделупа, США – Пуерто-Рико, Данія – Гренландія);

2) *протекторати* (з лат. покровитель) – це форма колоніальної залежності, що встановлюється рівноправним договором, за яким держава-покровитель здійснює зовнішні відносини і вирішує найважливіші питання протекторату (Монако – Франція, Сан-Марино – Італія, Ліхтенштейн – Швейцарія).

3) *підопічні території* – це залежні території, які керуються, створеною після Другої світової війни системою міжнародної опіки за дорученням ООН (Маріанські острови – США);

4) *домініон* (з англ. володіння, влада) – це самоврядні частини у складі Британської імперії, які визнали главою англійського короля (королеву); такими були Канада, Австралія, Нова Зеландія, ПАР. Зараз такий статус не існує.

Спірні території – це території, на які претендують дві або більше держав. У світі існує до 300 пунктів і територій, які є предметами суперечок.

Антарктида і території на південь від 60° пд. ш (Антарктика) існуючим договором від 01.12.1959 р. оголошено як територію, що не належить жодній державі й може використовуватися тільки в цілях миру та науки.

Контрольні запитання і завдання

1. *Обґрунтуйте відмінність між поняттями «країна» та «державна».*
2. *Дайте визначення поняття «територія держави».*
3. *Прокласифікуйте держави щодо форми державної території.*
4. *Охарактеризуйте політико-територіальні утворення світу.*
5. *Охарактеризуйте епохальні події, які визначають основні періоди у формуванні політичної карти світу.*
6. *Які рухи у формуванні політичної карти світу переважали впродовж новітнього періоду її формування ?*
7. *Назвіть типи держав за формою державного управління.*
8. *Чим можна пояснити таке географічне положення держав: абсолютні монархії розташовані в Азії, а більшість конституційних монархій – в Європі ?*
9. *Чому майже всі країни Латинської Америки мають республіканське правління ?*

3. Міжнародні організації

- 3.1. Поняття «міжнародні організації» та їх основні завдання.
- 3.2. Політичні міжнародні організації.
- 3.3. Економічні міжнародні організації.
- 3.4. Міжнародні блоки змішаного типу.
- 3.5. Діяльність України в міжнародних організаціях.

3.1. Поняття «міжнародні організації» та їх основні завдання

Міжнародні відносини реалізуються через їх суб'єктів. До суб'єктів належать підприємства, фірми, приватні особи, держави, транснаціональні корпорації і транснаціональні банки, а також міжнародні організації. Особливістю міжнародних організацій є те, що вони, поряд із державними органами, є регуляторами цих відносин. На відміну від державних органів,

деякі міжнародні організації виконують регулюючі функції на наднаціональному рівні (Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз тощо). По суті, сьогодні у світі немає держави, яка не була б членом якоїсь організації; більшість країн залучені одразу до кількох організацій.

Міжнародна організація – це об'єднання держав, установ, фізичних осіб, що спільно реалізують програму або мету на основі певних правил і процедур, діяльність яких виходить за національні кордони.

Утворення міжнародних організацій є об'єктивним наслідком процесу розвитку світового суспільства. Серед чинників, що ведуть до їх виникнення, головують: міжнародний поділ праці, міжнародна економічна інтеграція, політичні стосунки між країнами, глобалізація міжнародних відносин.

Міждержавні організації почали існування ще у XVII – XVIII столітті, переважно як військові або торгові союзи чи угруповання. Починаючи з 50-х років XX століття поступово виникла і зміцнилася система міжнародних організацій. Інтеграційні процеси, що виникли у Західній Європі, згодом охопили й інші райони світу, в тому числі країни Північної та Південної Америки, Південно-Східної Азії, Африки. Зросла не тільки кількість міжнародних організацій, а й їхня ефективність, зміцнювалися зв'язки між країнами-учасницями.

Сучасні міжнародні організації різняться напрямками діяльності (питання безпеки, економіки, культури, охорони здоров'я, транспорту тощо), складом учасників (універсальні та регіональні), обсягом повноважень тощо.

Головними цілями та завданнями всіх міжнародних організацій є створення конструктивної багатосторонньої бази міжнародного співробітництва, встановлення глобальних та регіональних зон мирного співіснування.

Нині у світі існує величезна кількість різноманітних блоків і союзів країн, які можна об'єднати у три групи: політичні, економічні та змішані.

3.2. Політичні міжнародні організації

Організація Північно-Атлантичного договору НАТО (Nord Atlantic Treaty Organization – NATO). Цей військово-політичний союз створений 4.05.1949 року у складі США, Великої Британії та Північної Ірландії, Франції, Бельгії, Нідерландів,

Люксембургу, Канади, Італії, Норвегії, Португалії, Данії, Ісландії. У 1952 році до організації приєдналася Греція та Туреччина, у 1955 році – ФРН, у 1982 році – Іспанія. У 1966 році із військової структури вийшла Франція, а у 1983 році – Іспанія. У 1999 році до неї увійшли Чехія, Польща та Угорщина, у 2004 році – Болгарія, Естонія, Литва, Латвія, Румунія та Словенія, а у 2009 – Албанія та Хорватія. Загалом 28 держав. Штаб-квартира – Брюсель (Бельгія).

Вищими керівними органами є сесія Ради НАТО, Комітет військового планування, військовий комітет, Комітет ядерної оборони. Робочий орган НАТО – Міжнародний секретаріат на чолі з генеральним секретарем.

Мета союзу: забезпечення свободи і безпеки всіх членів політичними і військовими засобами відповідно до принципів Статуту ООН; спільні дії та всебічне співробітництво з метою зміцнення безпеки держав-учасниць; забезпечення справедливого і міцного миру на основі загальних цінностей, демократії, прав людини.

Організація Африканської єдності – ОАЄ (Organization of African - OAU). Створена 26.05.1963 року на конференції глав держав і урядів африканських країн в Аддис-Абебі. До організації належать 52 країни, що мають спільну мету: сприяти єдності та солідарності між країнами Африки, інтенсифікувати й координувати зусилля щодо підвищення рівня життя; захищати суверенітет, територіальну цілісність та незалежність; ліквідувати всі форми колоніалізму; узгоджувати співробітництво у сферах політики, оборони і безпеки, економіки, освіти, охорони здоров'я і культури.

АНЗЮС (Australia, New Zealand, United States – ANZUS). Тристоронній союз Австралії, Нової Зеландії та США з 1952 року створений із метою колективної оборони в Тихоокеанському регіоні. Похідною організацією є *АНЗЮК (Australia, New Zealand, United Kingdom – ANZUK).* П'ятисторонній блок Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії, Малайзії та Сінгапуру, що мають сприяти колективній обороні в Тихоокеанському регіоні.

Організація Американських держав – ОАД (Organization of American States – OAS). Військово-політичний союз у складі 35 країн (Антигуа і Барбуда, Аргентина, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гаїті, Гондурас, Гайана, Гватемала, Гренада, Домініка, Домініканська

Республіка, Еквадор, Ель Сальвадор, Канада, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Вісент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, США, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Ямайка), що створений у 1948 році на 9-й Міжамериканській конференції в Боготі, що прийняла Статут ОАД в Америці. Її ціль – запобігання і мирне врегулювання конфліктів між державами-учасницями; організація спільних дій для відсічі агресії; координація зусиль для розв'язання політичних, економічних, юридичних проблем; сприяння економічному, соціальному, науково-технічному і культурному прогресу країн-учасниць.

3.3. Економічні міжнародні організації

Посилення інтеграційних процесів у світовій економіці зміцнило статус економічних союзів та угруповань країн, які ставлять за мету сприяння економічному розвитку країн-учасниць, підвищення рівня життя, їх населення та захист економічних інтересів цих держав на світовій арені.

Амазонський пакт (Cel Pacto Amazoniel) – це торгово-економічний блок створений на основі Договору про співробітництво в Амазонії, що набув чинності у 1980 році. Його утворюють 8 країн: Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана, Колумбія, Перу, Суринам, Еквадор, що мають за мету прискорене спільне освоєння і раціональне використання природних ресурсів басейну Амазонії, захист їх від іноземної експлуатації, співробітництво у створенні інфраструктури. Штаб-квартира – Ліма (Перу).

Організація економічного співробітництва і розвитку – OECF (Organization for Economic Cooperation and Development - OSCE). Сформувалася у 1961 році як спадкоємниця організації Європейського економічного співтовариства, утвореного з метою оптимального використання американської економічної та фінансової допомоги задля відновлення Європи (план Маршалла) у співробітництві з європейськими країнами-одержувачами цієї допомоги. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція). До складу входять 25 країн, що мають на меті здійснення внеску в розвиток світової економіки за допомогою забезпечення оптимального економічного зростання, підвищення зайнятості та рівня життя шляхом збереження фінансової стабільності держав-учасниць; сприяння

економічному і соціальному добробуту, координацію політики держав-учасниць; узгодження допомоги держав ОЕСР країнам, що розвиваються.

Європейська Асоціація вільної торгівлі – ЄАВТ (European Free Trade Association – EFTA). Створена в 1960 році у складі 9 країн: Австрії, Ісландії, Великої Британії, Норвегії, Фінляндії, Португалії, Швеції, Данії, Швейцарії. Мета організації – самостійна економічна політика; безмитна торгівля серед країн-учасниць за збереження ними самостійних тарифів щодо інших країн. Штаб-квартира – Женева (Швейцарія).

Південний спільний ринок – МЕРКОСУР (Mercado Común del Sur – Mercosur) утворений в 1995 році на основі Асунсьонського договору 1991 р. про формування зони вільної торгівлі й митного союзу. До організації входять: Аргентина, Бразилія, Парагвай і Уругвай. Часто це об'єднання називають Спільним ринком країн Південного Конусу, оскільки конфігурація південної частини континенту дійсно нагадує конус, повернутий вершиною до Антарктиди. МЕРКОСУР зосереджує 45% населення, 50% сукупного ВВП, 40% прямих зарубіжних інвестицій, 60% - товарообігу й 33% обсягу зовнішньої торгівлі в Латинській Америці. Мета – створення спільного ринку країн Південної Америки з метою вільного руху капіталу й робочої сили, застосування єдиного зовнішнього тарифу, координації політики в сферах промисловості, сільського господарства й транспорту, співробітництво в валютно-фінансовій сфері.

Економічне співробітництво держав Західної Африки – ЕКОВАС (Economic Community of West African States – ECOWAS) створено в 1975 році згідно Договору, підписаному в м. Лагос. До складу організації входять: Бенін, Біркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, острови Зеленого Мису (Кабо Верде), Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Мавританія, Нігер, Нігерія, Сенегал, С'єрра-Леоне, Того. Серед цілей організації – підвищення рівня освіти й культури населення регіону.

Спільний ринок Східної та Південної Африки – КОМЕСА (Common Market for Eastern and Southern Africa – Comesa) утворено в 1994 році у складі – Ангола, Бурунді, Заїр, Замбія, Зімбабве, Кенія, Коморські Острови, Лесото, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, Намібія, Руанда, Свазіленд, Судан, Танзанія, Уганда, Еритрея, Ефіопія. Головна мета формування спільного ринку й валютного союзу.

Південноафриканське співтовариство розвитку – САДК (Southern African Development Community – SADC) було утворено в 1992 році. Воно сполучає 11 держав: Анголу, Ботсвану, Замбію, Зімбабве, Лесото, Малаві, Мозамбік, Намібію, Свазіленд, Танзанію, Південноафриканську республіку. Головною метою є економічне зростання й підвищення добробуту населення країн регіону за рахунок самозабезпечення й взаємодоповнення національних економік.

Митний і економічний союз Центральної Африки – ЮДЕАК (Union Donaniere et Economige de L'Afrigne Centrale – UDEAC) утворено в 1966 році. До складу входять Габон, Камерун, Конго, Центральноафриканська республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея. Головна мета – підвищення умов життя народів шляхом утворення спільного ринку, а далі через інтеграцію в економічному й валютному союзі.

Організація країн-експортерів нафти – ОПЕК (Organization of the Petrolent Exporting Countries – OPEC). Організована у 1960 році на конференції в Багдаді. Статут, прийнятий у 1965 році, згодом зазнавав багаторазових змін. Склад – 12 країн: Венесуела, Ірак, Іран, Кувейт, Саудівська Аравія, Катар, Індонезія, Лівія, Алжир, Нігерія, ОАЕ, Габон. Штаб-квартира – м. Відень (Австрія). Мета організації: координація й уніфікація нафтової політики держав-учасниць; визначення найбільш ефективних засобів захисту її інтересів; пошук засобів забезпечення стабільності цін на світових нафтових ринках; охорона навколишнього середовища. Контролює до 50% світової торгівлі нафтою.

Північноамериканська асоціація вільної торгівлі НАФТА (Nort American Free Trade Agneement – NAFTA). Угода між США, Канадою та Мексикою про створення організації була підписана 17 грудня 1992 року у Вашингтоні, набула чинності 1 січня 1994 року. На меті – створення зони вільної торгівлі у Північній Америці протягом 15 років; передбачаються заходи для лібералізації руху товарів, послуг, капіталів через кордони з поступовою ліквідацією митних та інвестиційних бар'єрів. У перспективі – об'єднання всіх американських держав (подібно до ЄС у Європі).

Чорноморський район економічного співробітництва (ЧРЕС). Створений у 1990 – 1992 рр. Склад – 11 країн: Україна, Росія, Греція, Туреччина, Албанія, Румунія, Болгарія, Азербайджан, Грузія, Молдавія, Вірменія. Об'єдналися для

створення режиму вільного переміщення товарів, послуг і капіталу з метою розширення виробничої кооперації та спільного підприємства; розширення економічних зв'язків в Азово-Чорноморському регіоні й прилеглих територіях. Передбачає спільні проекти у сфері транспорту, телебачення, енергетики, екології, науки і техніки, сільського господарства, харчової промисловості, створення Вільних Економічних Зон.

Бенілюкс. Економічний союз Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, що створений на базі митного союзу. Договір підписаний у 1958 році терміном на 50 років, почав діяти у 1960 році.

Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво – АТЕС (Asian Pacific Economic Cooperation – АРЕС). Ця організація створена з ініціативи Австралії, яку підтримали Канада, Японія, Нова Зеландія, Південна Корея, США, Індонезія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней, Мексика, Папуа-Нова Гвінея, Чилі, Китай, Сянган, Тайвань, Росія, В'єтнам, Перу. Мета Азіатсько-Тихоокеанського економічного співтовариства – пом'якшення взаємних торговельних бар'єрів; обмін послугами й інвестиціями, поширення співробітництва у сфері торгівлі, охорони навколишнього середовища тощо. До 2010 року планується створення Зони Вільної торгівлі АТЕС.

Європейський Союз – ЄС (European Union – EU). ЄС утворено згідно з Маастріхтською угодою, що була підписана 7 лютого 1992 року; дія угоди розпочалася з 1 січня 1993 року. ЄС являє собою вищий ступінь еволюції західноєвропейської інтеграції, яка пройшла стадії Європейського об'єднання вугілля і сталі, Євроатому та Європейського економічного співтовариства. Сьогодні Європейський Союз складається з Бельгії (1958 рік вступу), Італії (1958), Люксембургу (1958), Нідерландів (1958), Німеччини (1958), Франції (1958), Великої Британії (1973), Данії (1973), Ірландії (1973), Греції (1981), Іспанії (1986), Австрії (1995), Фінляндії (1995), Швеції (1995), Естонії (2004), Кіпру (2004), Латвії (2004), Литви (2004), Мальти (2004), Польщі (2004), Португалії (2004), Словенії (2004), Угорщини (2004), Чехії (2004), Болгарії (2007), Румунії (2007). Головною метою ЄС проголошується сприяння інтегруванню Європи в єдине економічне й політичне ціле для подальшого економічного й соціального прогресу її народів.

Зі змісту головної мети випливають такі основні цілі: досягнення високого рівня економічного розвитку й зайнятості;

утворення єдиного простору без внутрішніх кордонів; створення економічного й валютного союзу; здійснення спільної зовнішньої політики; здійснення в майбутньому спільної оборонної політики; захист прав та інтересів народів Союзу шляхом запровадження спільного громадянства. Головні органи ЄС – Європейська рада, Європейський парламент, Рада Європейського Союзу та Європейський Суд. Штаб-квартира – Стратсбург (Франція).

Світова торговельна організація – СТО (World Trade Organization – WTO). Світова торговельна організація – головний міжнародний регулятор світової торгівлі. Вона реорганізована з Генеральної угоди тарифів і торгівлі (ГАТТ) у 1995 році, ініціатором утворення якої виступили США (1947 – 1948 рр.) створивши первинну організацію.

Станом на 01.01.2009 р. нараховується 153 держави. Серед них з 16.05.2008 р. – Україна. Не є членами організації Афганістан, Білорусія, Боснія і Герцоговина, Іран, Ірак, Росія, Казахстан, Сербія, Таджикистан та ін. (загалом 30 держав).

Головною метою СТО є лібералізація міжнародної торгівлі, усунення дискримінаційних перешкод на шляху потоків товарів та послуг, вільний доступ до національних ринків і джерел сировини. Досягнення цієї мети забезпечить зміцнення світової економіки, зростання інвестицій, розширення торговельних зв'язків, підвищення рівня зайнятості і доходів в усьому світі.

Основні принципи діяльності СТО такі:

- принцип найбільшого сприяння, який полягає в тому, що країна повинна надати своєму партнерові по СТО такі ж самі привілеї, які вона надає будь-якій іншій державі. Якщо уряд країни застосовує якусь нову пільгу в торгівлі з іншою державою, то ця пільга має обов'язково поширитися на торгівлю з рештою країн-членів СТО;

- принцип національного режиму, суть якого в тому, що країни-учасниці повинні встановлювати для товарів своїх партнерів по СТО такий самий режим, як і для своїх товарів на власному ринку;

- принцип захисту національної промисловості полягає ось у чому: якщо все ж таки країна змушена ввести імпорتنі тарифи для захисту своєї промисловості, то це мають бути саме митні тарифи, а не торговельно-політичні заходи (квоти, дискримінаційні стандарти тощо);

- принцип утворення стійкої основи торгівлі означає, що тарифні рівні, які узгоджені в рамках СТО, не можуть переглядатися окремою країною-членом в односторонньому порядку;

- принцип сприяння справедливої конкуренції має відношення до субсидії і демпінгу. Якщо якась країна їх застосовує, то її торговельний партнер має право використовувати компенсаційні заходи, які б нівелювали ці дії;

- принцип дії в надзвичайних ситуаціях. Якщо країна потерпає від якогось непередбаченого лиха, то вона може тимчасово вийти за межі взятих на себе торговельних обов'язків (може підвищити тариф, увести квоти тощо), але за узгодженням зі СТО;

- принцип регіональних торговельних домовленостей означає, що для регіональних інтеграційних угруповань може встановлюватися особливий режим, виняток з узгоджених правил (зони вільної торгівлі).

3.4. Міжнародні блоки змішаного типу

До змішаних блоків належать інтеграційні угруповання країн, метою яких є співробітництво в кількох сферах. Напрями співробітництва визначаються цілями створення організації.

Асоціації країн Південно-Східної Азії – АСЕАН (Association of South East Asian Nations – ASEAN). Політично-економічний союз створений 1967 р. Склад – 9 країн: Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней, В'єтнам, Лаос, М'янма. Мета організації: сприяння регіональному співробітництву в економічній, соціальній та культурній сферах із метою зміцнення миру в регіоні; прискорення економічного зростання, соціального прогресу та культурного розвитку у регіоні за допомогою спільних ідей за принципом рівноправності та партнерства; співробітництво в сільському господарстві, промисловості, торгівлі, транспорті, зв'язку задля підвищення рівня життя населення, зміцнення миру і стабільності тощо.

Ліга арабських держав – ЛАД (League of Arab States – LAS). Створена у 1945 р. Склад – 21 арабська країна: Алжир, Бахрейн, Джибуті, Єгипет, Йорданія, Ірак, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Ємен, Мавританія, Марокко, АОЕ, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Сомалі, Судан, Туніс, Палестина.

Мета ліги: зміцнення зв'язків між державами-учасницями в різноманітних галузях (економіка, фінанси, транспорт, культура, охорона здоров'я); координація дій держав-учасниць для захисту національної безпеки, забезпечення незалежності та суверенітету; заборона використання сили для врегулювання суперечок. Відносини базуються на принципах поваги до існуючих в інших країнах режимів і відмови від спроб їхньої зміни.

Організація «Ісламська конференція» – ОІК (Organization of the Islamic Conference - OIC). Створена у 1971 р. Склад – 50 країн: Азербайджан, Албанія, Афганістан, Ангола, Алжир, Бахрейн, Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бенін, Бруней, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Джибуті, Єгипет, Індонезія, Іран, Йорданія, Ірак, Ємен, Камерун, Катар, Кувейт, Киргизстан, Коморські острови, Ліван, Лівія, Малайзія, Малі, Мавританія, Марокко, Мальдівська Республіка, Нігер, Нігерія, ОАЕ, Оман, Пакистан, Палестина, Саудівська Аравія, Сенігал, Сирія, Сомалі, Судан, Сьєрра-Леоне, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Уганда, Чад.

Мета організації: сприяння зміцненню мусульманської солідарності; охорона святих місць; підтримка боротьби палестинського народу; співробітництво в економічній, соціальній, культурній, науковій та інших сферах життя.

Співдружність націй (Commonwealth). Добровільна асоціація незалежних держав, символом якої є британський монарх, визнаний главою Співдружності. Створена 1947 р. Склад – 51 країна: Велика Британія, Австралія, Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Вануату, Гайана, Гамбія, Гана, Гренада, Греція, Домініка, Замбія, Зімбабве, Індія, Індонезія, Канада, Кенія, Кіпр, Кірибаті, Лесото, Ліберія, Маврикій, Малаві, Малайзія, Мальдівська Республіка, Мальта, Намібія, Науру, Нігерія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, ПАР, Свазіленд, Сейшельські острови, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сінгапур, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Шрі-Ланка, Ямайка.

Мета співдружності: регулярні консультації країн із питань економіки, фінансів, науки, освіти, військової сфери; сприяння добробуту народів.

Співдружність Незалежних Держав – СНД. Політико-економічний союз, створений за угодою від 8 грудня 1991р. у

членстві 12 країн: Азербайджану, Вірменії, Грузії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Росії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України. У 2009 році Грузія припинила членство.

Мета союзу: формування умов стабільного розвитку країн в інтересах підвищення життєвого рівня населення; поетапне створення загального економічного простору на базі ринкових відносин; створення рівних можливостей і гарантій для всіх господарських суб'єктів; спільне здійснення економічних проєктів; розв'язання економічних проблем; політичне, військове, економічне і культурне співробітництво країн-учасниць.

Організація Об'єднаних націй – ООН (United Nations Organization – UNO) створена 24 жовтня 1945р. Налічує понад 190 країн-членів. Спостерігачі при ООН: Ватикан, Палестина, Організація Африканської Єдності, Європейський Союз, Організація «Ісламська конференція», Міжнародний комітет Червоного Хреста тощо. Офіційно не входить до ООН одна країна – Ватикан.

Мета організації: підтримка і зміцнення міжнародної безпеки; розвиток відносин між націями на основі поваги принципів рівноправності та самовизначення; міжнародне співробітництво з розв'язання світових проблем політичного, економічного, соціального, культурного характеру; забезпечення поваги до прав людини; перетворення ООН на центр узгодження зусиль націй і народів щодо досягнення загальних цілей. Штаб-квартира розташована у Нью-Йорку (США).

Основні підрозділи ООН:

Генеральна Асамблея (ГА) – головний орган ООН, який об'єднує всіх її членів (за принципом «одна держава – один голос»). Уповноважена розглядати питання і надавати рекомендації з проблем у політичній і матеріальній сферах у межах дії Статуту. Рішення мають рекомендаційний характер.

Рада Безпеки (РБ) – єдиний орган ООН, який може приймати рішення, обов'язкові для членів ООН. Складається з 15 членів: 5 постійних (Росія, США, Велика Британія, Франція, Китай), що володіють правом «вето», 10 непостійних членів, що обираються Генеральною Асамблеєю на 2 роки відповідно до регіональних квот (5 місць для держав Азії й Африки, 1 – для держав Східної Європи, 2 – для держав Латинської Америки і 2 місця – для держав Західної Європи).

Економічна і соціальна рада (ЕКОСОР) відповідає за економічне і соціальне співробітництво й виконує завдання, пов'язані з реалізацією рекомендацій Генеральної Асамблеї.

Рада з опіки – складається з постійних членів Ради Безпеки і вирішує питання з опіки США над деякими островами Мікронезії.

Міжнародний суд – головний судовий та юридичний орган ООН. Створений у 1945 р., його місцезнаходження – Гаага (Нідерланди). Склад – 15 суддів, які обираються ГА і Радою Безпеки на 9 років. Суд вирішує правові суперечки тільки між державами.

Секретаріат ООН складається з Генерального секретаря (обирається на 5 років) і вибраного ним персоналу, що відповідає за виконання поточної роботи ООН.

Офіційні мови ООН: англійська, іспанська, китайська, російська, французька, арабська.

Спеціалізованими підрозділами ООН є: МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії), ВМО (Всесвітня метеорологічна організація), ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), ВОІВ (Всесвітня організація інтелектуальної власності), ВПС (Всесвітній поштовий союз), ІМО (Міжнародна морська організація), ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації), МОП (Міжнародна організація праці), МБРР (Міжнародний банк реконструкції і розвитку), МВФ (Міжнародний валютний фонд), МСЕ (Міжнародний союз електров'язку), ІФАД (Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку), ЮНЕСКО (Організація ООН з питань освіти, науки, культури), ФАО (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН).

3.5. Діяльність України в міжнародних організаціях

Україна як суверенна держава, що ставить собі за мету стати повноправним членом світової спільноти, прагне брати участь у міжнародних організаціях, заснованих на демократичних принципах. Наша країна не входить до воєнно-політичних блоків. Сьогодні Україна є членом значної кількості міжнародних організацій глобального типу. Окремі з них вже згадувались. Насамперед це ООН її організації і системи. На 2000 – 2001 рр. Україна була обрана непостійним членом Ради Безпеки, працює в таких найважливіших органах і організаціях

системи ООН, як ЮНКТАД (Міжнародний торговельний центр), Європейська економічна комісія ООН, МВФ (Міжнародний валютний фонд), Група Світового банку, ЮНІДО (Організація об'єднаних націй із промислового розвитку), СОІВ (Світова організація інтелектуальної власності), МАГАТЕ (Міжнародна агенція з атомної енергетики). Важливе значення для нас має участь у міжнародних організаціях транспорту і зв'язку – ІКАО (Міжнародна асоціація цивільної авіації), ІМО (Міжнародна морська організація), МСЕ (Міжнародний союз електрозв'язку).

Серед авторитетних глобальних організацій, до яких Україна ще не увійшла – ОЕСР (Організація економічного співробітництва й розвитку), ФАО (Продовольча і сільськогосподарська організація), МФСР (Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) є найбільшим іноземним кредитором України, його частка становить понад 60% всіх кредитів міжнародних організацій. Квота України у МВФ становить 0,7%, відповідно такою ж є частка її голосів. Україна поки що не може істотно впливати на політику Фонду. Проте позиція МВФ відносно України має велике значення. Фонд справляє значний вплив на ситуацію на валютно-кредитному ринку, від його позиції багато в чому залежить політика комерційних банків та інших кредитних закладів. МВФ надає кредити за відсотками нижчими, ніж комерційні банки.

До *Світового Банку* Україна вступила у 1992 році (одночасно зі вступом до МВФ). Позики Світового Банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією Світового Банку, Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижче від середнього), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років із пільговим періодом на 5 років. За рахунок Світового Банку в Україні реалізується 16 проектів.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР). Це третя міжнародна кредитно-фінансова організація за обсягом кредитів, що надаються Україні. Позички ЄБРР безпосередньо йдуть на розвиток виробництва, причому значна їх частина спрямована на підтримку приватних малих і середніх підприємств. Україна стала членом ЄБРР у 1992 році. За обсягом кредитів банку країнам Центральної і Східної Європи

Україна посідає друге місце, що свідчить про високу оцінку ролі нашої країни в Європі.

Україна є членом регіональних інтеграційних угруповань – Співдружності Незалежних Держав (СНД) і Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС). Що ж до ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова), то ця спільнота поки що не є організацією в юридичному розумінні, а являє собою регулярні зустрічі на вищому рівні.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) – організація, до заснування якої в 1994 році причетна Україна. Утворення СНД зумовлювалося як економічними, так і політичними причинами. Поступово політичний чинник почав ставати не стимулом, а гальмом інтеграції, оскільки бачення політиками держав інтеграції дуже різняться. Якщо Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Вірменія стоять за найтіснішу інтеграцію з Росією, включно політичну і військову, то Україна, Грузія, Азербайджан, Туркменістан не поділяють цієї ідеї. Для України економічний простір СНД являє потенційно (і реально) широкий ринок збуту товарів і джерело постачання необхідної сировини (особливо енергоносіїв), машин і обладнання, товарів широкого вжитку.

Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС) було також засновано за безпосередньої участі України, яка в 1992 році в числі 11 держав підписала Стамбульську декларацію. В ній передбачається співробітництво чорноморських держав у різних галузях економіки – промисловості, сільському господарстві, транспорті, торгівлі, туризмі, телекомунікаціях. Механізм інтеграції в межах ЧЕС передбачає безподаткову торгівлю, вільний рух капіталів і послуг, створення вільних економічних зон, обмін інформацією комерційного характеру, підтримку приватного бізнесу. В 1998 р. в Ялті на черговому саміті високих посадових осіб підписано Статут ЧЕС, який юридично засвідчив народження нової регіональної організації.

Контрольні запитання і завдання

1. Яку роль відіграють міжнародні організації в забезпеченні багатосторонніх відносин?
2. Яке призначення Організації Об'єднаних Націй?
3. Охарактеризуйте основні принципи діяльності СТО.

4. Яка роль Світового банку і Міжнародного валютного фонду?
5. Яка головна мета діяльності Європейського Союзу?
6. Яку роботу виконують спеціалізовані установи ООН?
7. Охарактеризуйте діяльність України в міжнародних організаціях.

4. Географія світових природних ресурсів

- 4.1. Поняття «природні ресурси». Класифікація.
- 4.2. Мінеральні ресурси.
- 4.3. Водні ресурси.
- 4.4. Земельні ресурси.
- 4.5. Кліматичні ресурси та природно-господарська оцінка природних зон.
- 4.6. Рекреаційні ресурси.
- 4.7. Лісові ресурси.
- 4.8. Ресурси Світового океану.

4.1. Поняття «природні ресурси». Класифікація

Під *природними ресурсами* розуміють тіла і сили природи, що їх на даному рівні розвитку продуктивних сил і вивченості можна використати для задоволення потреб людського суспільства у формі прямої участі в матеріальній діяльності. Природні ресурси безпосередньо залучаються у виробництво і становлять його сировинну та енергетичну бази.

Існує чимало класифікацій природних ресурсів. Класифікації ґрунтуються на відмінностях природних ресурсів за природним генезисом і належності до тих чи інших компонентів і сил природи. Відповідно до свого призначення для використання людиною природні ресурси поділяються на такі види: енергетичні; сировинні і допоміжні промислові; їстівні (харчові, кормові, питні); оздоровчі, культурно-естетичні. Два останні види часто називають рекреаційними.

Оскільки природні ресурси – компоненти природи, вони можуть класифікуватися за належністю до класу чи явищ природи. За цією ознакою вирізняються такі групи природних

ресурсів: мінеральні, земельні, водні, лісові, фауністичні, рекреаційні, кліматичні.

Досить вживаною є класифікація за ознакою вичерпності природних ресурсів, яку іноді називають екологічною класифікацією. Згідно з цією класифікацією, всі природні ресурси поділяються на такі групи:

- невичерпні, до яких належить внутрішнє тепло Землі, сонячна радіація, енергія прибою, припливів і відпливів, падаючої води, вітру та ін.;
- вичерпні відновлювані – ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, лікарські рослини тощо;
- вичерпні невідновлювані: мінеральна сировина, будівельні матеріали.

4.2. Мінеральні ресурси

Мінеральні ресурси – це група природних речовин мінерального походження, що використовується для добування енергії, різних матеріалів через їх вилучення та перероблення в різних галузях господарства.

Для організації видобування потрібно, щоб родовища вміщували достатню, економічно вигідну кількість сировини або палива. Так, руди мають містити щонайменше 25-27% заліза; 20-25% марганцю; 40% хрому; 5-7 кг золота на 1 тону. З розвитком науки і техніки ці показники зменшуються.

Мінеральні ресурси поділяються на:

- 1) енергохімічні (вугілля, нафта, природний газ, уран, горючі сланці тощо);
- 2) рудні (руди чорних, кольорових, рідкісних, благородних металів);
- 3) нерудні (флюси, вогнетриви);
- 4) гірничо-хімічні (апатити, кам'яна і калійна солі, сірка);
- 5) технічні (алмаз, азбест, графіт);
- 6) будівельні (глина, гіпс, природний камінь);
- 7) гідротермальні (прісні та мінеральні природні підземні та поверхневі води);

Загалом мінеральних ресурсів налічується понад 200 видів, в Україні – близько 50 видів. Родовища корисних копалин розміщені досить нерівномірно.

Паливні ресурси прилягають до країн та прогинів давніх платформ. Нафта і газ зосереджуються в районах, яких розвідано понад 600, а розробляється 450 родовищ. Достовірні запаси нафти визначаються в 136 млрд. т., природного газу – в 143 трлн. т. При цьому на країни Близького і Середнього Сходу припадає до 65,7% світових запасів нафти і 32% світових запасів природного газу. Найбільші запаси нафти в Саудівській Аравії (35,2 млрд. т), Іраці (13, 4 млрд. т), Кувейті (12,9 млрд. т), Ірані (12,1 млрд. т), ОАЕ (12 млрд. т). До країн із багатими запасами газу належать Росія (55 млрд. м³), Іран (21 млрд. м³), Катар (6,7 млрд. м³). Основними районами видобутку нафти та газу в світі є Перська затока, Західний Сибір, Урало-Поволжя Росії, Техас, Аляска, Мексиканська затока, Каліфорнія, Західноканадський басейн, Сахарський (Лівія, Алжир) та Гвінейська затока (Нігерія, Габон), Центральна Америка (Мексика, Венесуела, Еквадор), Північне море (Британія, Норвегія), Середня Азія – переважно газ (Туркменістан, Узбекистан), Зондські острови (Бруней, Індонезія). Передбачається, що світових запасів нафти вистачить приблизно на 45 років , а природного газу – на 100 років.

Вугілля добувають у 3600 басейнах. Розвідані запаси вугілля становлять 1239 млрд. т. Із його загальних запасів приблизно 60% припадає на кам'яне, 40% – на буре вугілля. Понад 90% усіх вугільних ресурсів знаходиться в Північній півкулі. Найбагатші вугіллям Азія (54%), Північна Америка (28%) і Європа (9%). Найбільші поклади вугілля у Китаю (731 млрд. т), США (215 млрд. т), Росії (понад 200 млрд.т). Основними районами видобутку вугілля в світі є: Тунгуський, Ленський, Кузбас (Російська Федерація), Караганда, Екібастуз (Казахстан), Північно-Східний басейн Китаю, Східний басейн Індії, Аппалацький басейн США, Східний басейн Австралії, ПАР, вугільний пояс Європи (Великобританія, Німеччина, Польща, Україна), західний басейн Канади. Відкритих покладів вугілля у світі вистачить на 200-300 років.

За призначенням рудні ресурси поділяються на ті, що є сировиною для чорної металургії (залізні та марганцеві), кольорової металургії (алюмінієві, мідні, поліметалеві, олов'яні та ін.) та благородних металів (золото, срібло, платина).

Найбільші у світі запаси залізних руд сконцентровані в Бразилії, Західній Австралії, ПАР, Росії (Курська магнітна аномалія, Кольський півострів, Урал), Швеції, Україні,

Північно-Східному Китаї, Індії, Казахстані. Руди кольорових металів залягають у надрах Землі своєрідними пластами. Так, мідні та поліметалеві руди знаходяться у складчастих поясах Кордильєр (Канада, США, Мексика), Анд (Чилі, Перу), мідному поясі Африки (ДРК, Замбія), Альпійсько-Гімалайському поясі Євразії, Росії (Урал). Олов'яні руди – в Тихоокеанському поясі (КНР, Малайзії), Росії, Східноафриканському грабені, Андських країнах. Алюмінієві руди формуються в корі вивітрювання на щитах давніх платформ, зокрема на півночі Австралії, країнах Гвінейської затоки в Африці, Карибського басейну (Ямайка), Середземномор'я (Греція, Хорватія, Франція, Угорщина). Запаси марганцевих руд зосередженні в Україні, країнах Гвінейської затоки (Гана, Габон), Бразилії, Індії, КНР, ПАР, Казахстані.

Запаси нерудної сировини розміщені вкрай нерівномірно. Так, понад 80% покладів фосфоритів та апатитів припадає на Росію (Кольський півострів), США (Флорида), Казахстан, Марокко. 75% видобутку калійних солей припадає на Росію, Канаду, Німеччину та Білорусь. Родовища самородної сірки зосередженні в США (Примексиканська низовина), Мексиці, Польщі, Україні. Найбільше алмазів залягає на території Південної Африки (ПАР, Конго, Намібія), Австралії та Росії.

Є цілий ряд випадків, коли країни, які не володіють великим різноманіттям корисних копалин, посідають світове лідерство за покладами окремих із них. Наприклад, країни Перської затоки – за нафтою, південно-східної Азії – за олов'яними рудами, Гвінея та Ямайка – за бокситами, Марокко і Західна Сахара – за фосфоритами.

4.3. Водні ресурси

Водні ресурси – поверхневі і підземні води, що використовуються в господарській діяльності.

Загальні запаси води на Землі складають 1,4 млрд. км³, них 96,5% припадає на солоні води Світового океану, ще приблизно 1% – на солоні підземні води та озера. Таким чином, ресурси прісної води складають лише 2,5% від загальних. Незручними для використання на сучасному етапі залишаються води льодовиків (69% прісної води), більшість підземних вод (30%), боліт, ґрунтів, живих істот. У розподілі ресурсів річкового стоку першість за Азією, далі йдуть Америка, Африка, Європа.

Розподіл водних ресурсів територією дуже нерівномірний. При середній забезпеченості 1км^2 площі в 268 тис. м^3 води на рік, є регіони, що мають природну забезпеченість у десятки разів більшу, а в інших десятки меншу. Так, у США на 1км^2 площі припадає 363 тис. м^3 води на рік, у Франції – 441 тис. м^3 , в Україні – 83 тис. м^3 .

Сучасне водоспоживання в світі досягає 3500 км^3 за рік, близько 650 м^3 води на кожного жителя планети. Для задоволення фізіологічних потреб людини досить до 2,5л. води на день, але і цієї кількості води не скрізь вистачає.

Головний споживач води у світі – сільське господарство (69% від загального споживання), трохи менше промисловість – 21%, комунальне господарство – 6%.

Проблема надійного водопостачання для багатьох країн дуже актуальна. До 60% від загальної площі суходолу припадає на зони, де немає достатньої кількості прісної води. Понад 500 млн. жителів страждають від її недостачі або поганої якості.

Зростання чисельності населення, недостатня кількість і нерівномірний розподіл ресурсів прісних вод, зростаюче забруднення поверхневих і підземних вод – це причини глобальної ресурсної проблеми людства.

4.4. Земельні ресурси

Земельні ресурси – землі, що використовуються або можуть бути використані в різних галузях господарства, є видом відновлюваних природних ресурсів, що характеризуються територією, якістю ґрунтів, рельєфом та ін.

За цільовим призначенням земельний фонд поділяється на окремі категорії: землі сільського господарства, землі лісового фонду, землі населених пунктів, промисловості, транспорту, зв'язку, природоохоронні, рекреаційні, історико-культурні тощо.

Це регулюється земельним кадастром, тобто системою необхідних відомостей про правовий режим земель, розподіл їх за землевласниками, а також про якісну характеристику і цінність земель.

Земельні ресурси є незамінними та зональними. Загальна площа світового земельного фонду – 134 млн. км^2 (13,4 млрд. га). Залежно від напрямів використання земельний фонд включає: сільськогосподарські землі (34%), лісовий фонд (30%),

землі антропогенної забудови (2%), непридатні для використання землі (34%).

Серед сільськогосподарських угідь найважливіше значення мають орні землі, або рілля (71%), природні луки та пасовища (23%). Основні масиви оброблювальних земель зосереджені в Північній півкулі – Європі (27%), Північній Америці (15%) й Азії (32%). На Африку припадає 15% оброблювальних земель, Південну Америку – 8%, Австралію та Океанію – 3%. З-поміж окремих країн найбільше оброблювальних земель у США (186 млн. га), Індії (166 млн. га), Росії (130 млн. га), Китаї (93 млн. га), Канаді (45 млн. га), Казахстані (35 млн. га), Україні (32 млн. га). Резервів для освоєння практично немає. Підраховано, що із сільськогосподарського обігу щорічно вилучається 6 - 7 млн. га земель, а за рахунок заболочування, засолення, вилужування – ще 1,5 млн. га. Загальна площа антропогенних пустель світу складає понад 9 млн. км². Ще 19 % суші знаходяться на межі опустелення (швидкість опустелення – 6 млн. га за рік).

4.5. Кліматичні ресурси та природно-господарська оцінка природних зон

Це невичерпні природні ресурси, що включають сонячну енергію, енергію текучих вод та енергію вітру. Кліматичні ресурси не споживаються безпосередньо в матеріальній та нематеріальній діяльності людей, не знищуються в процесі використання, але можуть погіршуватись або поліпшуватися.

В останній час інтерес до використання сонячної енергії різко зріс. Потенційні можливості використання безпосередньо сонячної енергії дуже великі (сонячні батареї, електромобілі тощо). Якщо ми зможемо використовувати 0,01% всієї цієї енергії, то людство було б зараз повністю забезпечене енергією.

Енергія повітряних мас, що постійно рухаються, у сотні разів перевищує запаси гідроенергії усіх річок планети. Всюди і постійно на Землі дмуть вітри: від легкого вітерця до могутніх ураганів. Ці вітри мали б постійно задовольняти потреби людства. Хоча людство використовує ці кліматичні ресурси здавна (рух човнів, млин і т.д.), в наш час частка вітрових електростанцій становить лише 0,1%. Зараз найбільш вдалим можна вважати проекти будівництва вітряків на Гавайському острові Охіо.

Багато тисячоліть вірно служить людині енергія, що міститься в текучій воді. Люди навчилися використовувати цю енергію раніше за всі. Сучасні гідроелектростанції мають багато переваг: постійно відновлювальний запас енергії, простота у використанні, відносна відсутність забруднення навколишнього середовища. Наприклад, зараз на р. Янцзи будується сама велика дамба світу, що підніме рівень води річки на 220 м. Ефективна робота цього гідроенергетичного гіганта повинна вирішити всі енергетичні проблеми Китаю.

Кліматичні ресурси є одним із основних чинників формування природно-господарської оцінки природних зон. В *арктичних пустелях* за суворого клімату з низькими температурами переважають процеси фізичного вивітрювання. Біологічний кругообіг у таких умовах відбувається повільно. Там формуються ґрунти арктичних пустель. Водяться білі ведмеді, пелі, полярні птахи.

Важлива особливість *тундри* – безлісся. Основна рослинність – мохи та лишайники. Поширені багаторічні й вічнозелені низькорослі чагарники, а також низькорослі трави. Переважають тундрові глейові ґрунти. На окремих територіях, завдяки близькому заляганню ґрунтових вод або через утруднений дренаж у пониженнях рельєфу, утворюються болота з великою товщею торфу. У тундрі і лісотундрі розвинуте оленярство. Воно поєднується з мисливством і рибальством. Для рослинництва умови тут майже не придатні.

У *тайзі* формуються підзолисті ґрунти. Поширені мерзлотно-тайгові, в пониженнях рельєфу і за недостатнього дренажу – болотні ґрунти і глибокі торфові болота. У тайзі рослинництво розвинене ареалами. Більше значення має тваринництво (молочна худоба). В зоні мішаних лісів вирощують картоплю. На відходах переробки картоплі тримається свинарство. У структурі посівних площ домінують зернові культури. Молочне скотарство розвивається на природних пасовищах і сіножатях.

Високу розораність має *лісостеп*. Тут вирощують пшеницю, жито, овес, картоплю, коноплі, цукрові буряки. Багато кормових відходів дає технічна переробка картоплі й

зерна. Це база для розведення великої рогатої худоби, свиней і птиці. Важлива галузь – садівництво.

У *степях* на чорноземах та каштанових ґрунтах переважають посіви пшениці, кукурудзи та соняшнику. Кукурудза є кормом у м'ясо-молочному скотарстві та птахівництві.

У *пустелях і напівпустелях* сприятливі умови для вирощування бавовнику та рису. В оазисах розвинуте м'ясововняне вівчарство.

У *вологих субтропіках* вирощують теплолюбні культури: чай, цитрусові, тютюн, ефіроолійні.

Отже, кожній природній зоні властива спеціалізація сільського господарства в окремих галузях рослинництва і тваринництва.

4.6. Рекреаційні ресурси

Рекреаційними називають природні умови та ресурси і суспільні об'єкти, які можуть використовуватися для відпочинку, туризму й охорони здоров'я. Рекреаційні ресурси поділяють на природно-рекреаційні та культурно-історичні. До природно-рекреаційних належать морські й озерні узбережжя, гірські області, території з комфортним температурним режимом. Вони використовуються для таких видів туризму: пляжний (Лазурний берег Франції, Італійська Рив'єра, Золоті піски Болгарії, острови Середземного, Карибського морів, Океанії), зимовий (Альпи, Скандинавські гори, Карпати, Піренеї, Кордильєри), екологічний (національні парки та неосвоєні території).

До культурно-історичних ресурсів відносять міста-столиці та історичні центри, міста-курорти або курортні місцевості, релігійно-культові комплекси, давні міста, фортифікаційні споруди (печерні міста, фортеці тощо), каменярні. Важливу роль як туристсько-рекреаційні ресурси відіграють пам'ятки світової культурної спадщини – найцінніші об'єкти природи, історії та культури, які перебувають під захистом ЮНЕСКО. Наприклад, Тріумфальна арка, Версальський палац та парк (Франція); історичні центри Риму та Венеції (Італія); Замки і фортеці короля Едуарда I (Велика Британія), Собор Святої Софії та Києво-Печерська

Лавра (Україна); Піраміди Гізи (єгипет), Велика Китайська стіна (Китай) та багато інших.

4.7. Лісові ресурси

Лісові ресурси – деревні, технічні, харчові, кормові, лікарські та інші корисні властивості лісу (захисні, водоохоронні, оздоровчі та ін.).

На планеті зайнято лісами до 4 млрд. га земель (30% суходолу). Найбільша площа лісів в Азії і Південній Америці, найменша – в Австралії.

За запасами деревини на першому місці Азія, Північна та Південна Америка. Серед країн провідні позиції за запасами деревини посідають Росія, Бразилія, Канада та США. До найбільш забезпечених лісовими ресурсами країн належать Суринам (96,2% території вкрито лісами), Беліз (92,1%), Гайяна (83,8%), Фінляндія (77%), Камбоджа (69%), Швеція (68%), Бразилія (66%), Республіка Корея (66%), Індонезія (60%), Малайзія (54%), Демократична Республіка Конго (50%), Канада (49%), Росія (45%), М'янма (44%), США (32%).

У світі лісові масиви розміщені в двох поясах: північному та південному. У північному (помірному) поясі переважають хвойні породи дерев. Тут найбільші лісові площі мають Росія, Канада та США. Південний (екваторіальний і тропічний) пояс охоплює ліси басейнів Амазонки і Конго, а також острови Південно-Східної Азії, східні райони Китаю та південно-східні частини США. В лісах південного поясу переважають листяні породи. За останні 200 років площа лісів Землі скоротилась вдвоє, щорічно на 11-12 млн. га.

4.8. Ресурси Світового океану

Ресурси Світового океану – це сукупність біологічних, мінеральних, енергетичних ресурсів, мінеральних солей та прісної води, що містить Світовий океан. Він відіграє велику роль у створенні необхідних умов для життя на Землі, забезпечує половину кисню повітря планети.

Світовий океан дає 43% біомаси планети. Рослинні ресурси океану оцінюються в 430 млн.т. за рік. У водах океану до 20 тис. рослин та 180 тис. видів тваринних організмів. Щорічно

виловлюють близько 90 млн. т. риби, молюсків, водоростей, що дає людині 20% білків.

За даними ООН, на морському дні знаходиться 43 млрд. т. алмазів, 358 млрд. т. марганцю, 7,9 млрд. т. міді та інших природних багатств. У Світовому океані в різних точках планети діє понад 100 підводних шахт, розміщених на відстані до 50 км від берега (Австралії, Канади, Греції, Японії, Фінляндії, Норвегії). В освоєнні Світового океану беруть участь 120 держав. Вважають, що нафти в Світовому океані – 65% загальносвітових запасів.

До енергетичних ресурсів належать енергія припливів і відпливів, хвиль, морських течій. Потенційним джерелом енергії є ізотоп водню. У воді океану – 55% запасів хлору, 31% натрію, 6% кисню, 1% калію і кальцію. В кожному кубічному кілометрі морської води майже 37,5 млн. т. мінеральних речовин.

Контрольні запитання і завдання

1. *Дайте визначення поняття «природні ресурси» і назвіть основні види природних ресурсів.*
2. *Що розуміють під поняттям «вичерпні та невичерпні природні ресурси?»*
3. *Що таке мінеральні ресурси?*
4. *Яке значення мінеральних ресурсів у житті людини?*
5. *Дайте характеристику водним ресурсам світу.*
6. *Що розуміють під поняттям «земельні ресурси»?*
7. *Охарактеризуйте лісові ресурси.*
8. *Охарактеризуйте ресурси Світового океану.*

5. Населення світу

- 5.1. Чисельність і розміщення населення світу.
- 5.2. Демографічна політика та типи відтворення населення.
- 5.3. Міграції населення та їх класифікація.
- 5.4. Міське і сільське населення. Урбанізація.
- 5.5. Статеві-віковий, етнічний та релігійний склад населення.
- 5.6. Трудові ресурси та зайнятість населення.

5.1. Чисельність і розміщення населення

Учені вважають, що на початку неоліту (7-6 тис. до н.е.) у світі проживало від 5 до 10 млн. осіб. У той час сучасна ойкумена (освоєна земля) була лише частково заселена, чисельність населення зростала дуже повільно (приріст близько 0,1% в рік). Людина ще слабко володіла природними ресурсами і нечисленні людські колективи, розкидані по планеті, жили в дуже складних умовах.

Із переходом від збиральництва до примітивного землеробства та скотарства темпи приросту населення почали зростати. Ця тенденція тривала, і вже на початку нашої ери кількість населення досягла 300 млн. осіб. Так, у Римській імперії проживало 54 млн. осіб, Китаї – 71 млн. осіб, Індії – 100 млн. осіб, що становило майже 75% всього населення Землі.

В епоху феодалізму кількість населення зростала повільно внаслідок частих війн та епідемій. Надалі чисельність населення світу постійно зростала й у 1850 році досягнула 1 млрд. осіб, відтак за через 75 років збільшилась до 2 млрд. осіб, а ще за 37 років (1962 р.) – до 3 млрд. осіб. Темпи природного приросту зростали надзвичайно швидко (демографічний вибух), і вже у 1975 році людство сягнуло 4 млрд. Наступний, п'ятий мільярд, додався вже за 11 років (1986 р.) і за такий же період – шостий мільярд (1998 р.). За попередніми підрахунками у 2009 році чисельність населення світу становить майже 7 млрд. осіб.

Порівняно з 1900 роком чисельність населення зростає: в Африці – у 7 разів, Америці – в 6 разів, Австралії – в 5 разів, Азії – в 4 рази, у Європі – в 1,8 рази. За регіонами населення розподілено в такому співвідношенні: Азія – 58,8%, Африка – 12,1%, Європа – 9,4%, Латинська Америка – 8,5%, країни СНД – 5,4%, Північна Америка – 5,2% та Австралія і Океанія – 0,5%. Такий розподіл зумовлений рядом демографічних, соціальних, політичних та економічних причин.

Розрахунки демографів доводять: нині щосекунди на Землі народжується 5 осіб та помирає 2, отже, приріст становить 3 особи. Відповідно, чисельність населення збільшується на 180 осіб щохвилини, на 259 тис. осіб за добу, на 90 млн. осіб за рік. Так, за прогнозами чисельність населення світу у 2020 році сягне 8, 5 млрд. осіб, а у 2040 році – 10,5 млрд. осіб.

Розміщення населення – це результат процесу просторового розподілу населення на певний час. Населення розташоване вкрай нерівномірно, що зумовлено певними чинниками. Це, насамперед, природні умови: клімат, рельєф, наявність прісної води та ін. В наш час до них додалися і соціально-економічні чинники (концентрація населення і господарських об'єктів у великих містах, заселення нових територій і т.п.).

Близько 70% населення нашої планети зосереджено на 7% площі суходолу, а 15% суходолу – це необжиті території. У Східній півкулі зосереджена переважна частина людства (близько 80%), також переважна частина населення проживає в межах помірної, субтропічної і субекваторіальної кліматичних поясів як найбільш придатних для проживання і господарської діяльності. Понад 50% населення світу заселили рівнинні місцевості.

Пересічна щільність населення становить близько 35 осіб на 1 км², але на 50% суходолу щільність населення менше 1 особи на 1 км². Серед держав світу найвища щільність населення в Бангладеші – близько 800 осіб на 1 км².

У світі чітко виокремлюються 5 головних ареалів високої щільності населення:

1. Найбільший ареал високої щільності населення – Південно-Східна та Східна Азія. Він охоплює півострів Індокитай, острів Ява, Схід Китаю, Корею та Японію. Пересічна

щільність населення тут перевищує 100 осіб на 1 км², а в долині р.Янцзи – 200 осіб на 1 км².

2. Наступний ареал сформувався на півострові Індостан у Південній Азії (Індія, Бангладеш, Цейлон, Пакистан та ін.). Найвищою густиотою тут виділяються долини рік Ганг і Брахмапутра – від 300 до 800 осіб на 1 км².
3. Ареал у межах Західної Європи охоплює Великобританію, Німеччину, Бельгію та Нідерланди. Пересічна густина населення тут перевищує 120 осіб/км².
4. Ареал, що утворився на північному сході США і південному сході Канади між Атлантичним узбережжям і Великими Озерами. Пересічна густина становить 100 осіб/км².
5. Найменший за площею ареал – дельта р. Ніл. Тут на площі 35 тис. км² показник щільності населення перевищує 1000 осіб/км².

У зазначених п'яти головних ареалах високої щільності населення зосереджено 75% всього людства.

Демографічна політика та типи відтворення населення

Швидкі темпи зростання приросту населення дістали назву *демографічного вибуху* й перетворилися в одну з глобальних проблем людства.

Демографічна політика – складова частина політики народонаселення, що покликана впливати на відтворення населення. Вона охоплює комплекс заходів, спрямованих на регулювання демографічних процесів.

Під впливом демографічної політики формується демографічна поведінка населення. Така політика проводиться за трьома основними напрямками, які тотожні трьом основним видам руху населення:

- 1) вплив на соціальний рух населення шляхом створення найбільш бажаної структури суспільства через заохочення різними методами пересування його з однієї соціальної групи в іншу;

- 2) вплив на процеси природного відтворення поколінь, характер яких визначає інтенсивність природного приросту населення (насамперед народжуваність);
- 3) вплив на переміщення людей з одних місць в інші (міграційні процеси).

Для розробки ефективної демографічної політики, спрямованої на управління відтворення населення, застосовуються такі заходи:

- економічні заходи (допомога багатодітним сім'ям, зменшення податків у залежності від розміру сім'ї, пільги і т.п.). При переїзді в потрібному для суспільства напрямку виплачуються різні заохочувальні винагороди;
- адміністративно-юридичні (законодавчі) акти стосовно дозволу чи заборони виробництва і продажу контрацептивів, визначення мінімального віку вступу до шлюбу, пільги при призові до військової служби;
- пропагандистські – використання засобів масової інформації, а також всіх видів мистецтва з метою регулювання демографічних процесів.

Отже, демографічна політика покликана впливати на відтворення населення, що визначається співвідношенням між рівнями народжуваності та смертності.

У світі переважають два типи відтворення населення. Для першого типу характерні порівняно невисокі показники народжуваності, смертності й природного приросту (до 12 чоловік на 1000 жителів). Як наслідок – велика частка старших вікових груп у структурі населення. Цей тип характерний для більшості країн Європи, Північної Америки. Другий тип відтворення властивий країнам Азії, Африки та Латинської Америки. Йому притаманні порівняно високі показники народжуваності, стабільні на певному (частко низькому) рівні показники смертності та високий природний приріст. У цій групі висока частка молодших вікових груп у структурі населення.

Типи відтворення порівняно стійкі в часі, але в історії людства виділяють три основні:

1. прадавній тип відтворення характерний для докласового суспільства, яке знаходилося на дуже низькому рівні розвитку. За таких умов проживання висока смертність населення майже повністю компенсувала високу народжуваність. Отже, природний приріст був дуже низьким і нестійким;
2. традиційний тип відтворення характеризується збільшенням темпів приросту населення при збереженні високої народжуваності й різкому зменшенні смертності;
3. сучасний (раціональний) тип відтворення населення – це відтворення зі зниженою смертністю та відповідно малими темпами природного приросту.

Для кількісної характеристики відтворення населення користуються показниками режиму відтворення населення, серед яких найбільш узагальненим є нетто-коефіцієнт (P_0), що характеризує міру заміщення існуючого покоління наступним. Відтворення населення буває:

- *простим*, коли кількість населення не змінюється, тобто кількість народжених дорівнює кількості померлих, враховуючи статевий склад (країни Західної Європи, Канада, Австралійський Союз);
- *розширеним*, коли населення збільшується внаслідок переважання народжуваності над смертністю ($P > 1$) (країни Африки, Індія, Китай та ін.);
- *звуженим*, коли чисельність населення зменшується через переважання смертності над народжуваністю ($P < 1$) (Україна, Росія, Молдова та ін.).

Отже, тип відтворення населення визначається зіставленням процесів народжуваності та смертності, вплив на які мають певні групи чинників.

На народжуваність впливають такі чинники:

- *вікова структура населення* – народжуваність завжди більша в осіб середнього віку та молоді, а тому при значній частці осіб середнього віку у віковій структурі населення пересічні показники народжуваності будуть вищі;

- *дитяча смертність* – при високій дитячій смертності батьки будуть прагнути компенсувати цю втрату (країни, що розвиваються). До того ж, при низькій дитячій смертності (в розвинених країнах) батьки впевнені, що їх діти (1-2) виживуть, а тому не хочуть народжувати більше;
- *урбанізація* – в міських поселеннях загалом менша народжуваність, ніж у сільських населених пунктах. Також, при веденні сімейного сільського господарства батьки намагаються мати більше безпосередніх помічників;
- *демографічні традиції* – історичні традиції багатодітності такі сильні, що висока народжуваність підтримується при відсутності економічних стимулів. У багатьох народів багатодітні сім'ї вважаються престижними й освячені національними традиціями. В деяких країнах Африки народження дітей вважається завперш проявом змужності та сили чоловіків;
- *демографічна політика* – це заходи в галузі народжуваності, які можуть бути спрямовані на підвищення її, збереження на існуючому рівні або зниження. Заохоченню високої народжуваності сприяє матеріальна допомога сім'ям, пропаганда тощо. На скорочення народжуваності спрямовуються також пропаганда, поширення запобіжних засобів, дозвіл абортів тощо;
- *освітньо-культурний рівень населення* в цілому не сприяє збільшенню народжуваності, адже для отримання освіти потрібні роки наполегливої праці в молодому віці. При цьому відкладається час вступу молодих людей у шлюб, а одружені стримуються народжувати дітей. З підвищенням культурного рівня людей розширюється коло інтересів, а діти посідають у житті не найперше місце;
- *економічний статус жінки* – активне залучення жінок до суспільного виробництва не сприяє високій народжуваності, оскільки нелегко поєднати

професійну роботу з багатодітною сім'єю, і навпаки, статус жінки-домогосподарки є певною передумовою до збільшення кількості дітей;

- *релігія* – надзвичайно потужний чинник народжуваності, що спонукає до багатодітності, адже жодна з релігій не підтримує аборти (а деякі за це карають) і абсолютно всі прославляють дітонародження;
- *шлюбність* – процес утворення шлюбних пар у населення має важливий вплив на народжуваність; так, зниження мінімального шлюбного віку, встановленого законом, сприяє підвищенню народжуваності. Для економічно розвинутих країн характерне підвищення віку одруження та зростання розлучень, що негативно впливає на народжуваність.

На смертність впливають такі чинники:

- *вікова структура населення* – смертність завжди більша в ранньому дитячому та похилому віці, тому при значній частці згаданих вікових груп смертність вища;
- *шкідливі звички* – на збільшенні смертності серед населення постійно позначається поширення таких явищ, як-от: алкоголізм, куріння та вживання наркотиків;
- *війни* – загальновідомо, що вони різко збільшують смертність, особливо молодшого і середнього віку;
- *екологічний стан* – забруднення навколишнього середовища призводить до появи різних компонентів, шкідливих для здоров'я людини, що підвищує смертність;
- *рівень медицини* – високий рівень медицини дозволяє збільшити тривалість життя, перемогти епідемії, знизити загальну й дитячу смертність;
- *економічний рівень розвитку* – на смертність впливає матеріальний рівень життя, санітарно-гігієнічні умови праці та побуту людей, розвиток медичного обслуговування та загальнодоступність медичної допомоги при її низькій якості, що безпосередньо залежить від економічного розвитку країни.

Серед країн із найвищим показником народжуваності – Нігер (51,5 на 1000 осіб), Ангола (46,9), а також Ботсвана, Кувейт, Туреччина та інші країни Азії та Африки. Найменший коефіцієнт народжуваності спостерігається в країнах Європи, особливо Східної – це Україна, Естонія, Латвія (близько 8 на 1000 осіб).

Показники смертності найвищі також в Анголі (25,0), Нігері (23,2), Ботсвані (22,1) та в інших країнах Африки. Значно менший коефіцієнт смертності спостерігається в Кувейті (2,5) та Туреччині (6,0), а також у більшості розвинутих країн Європи, Америки й Азії.

Коефіцієнт природного приросту як співвідношення між коефіцієнтами народжуваності та смертності додатний у Маршаллових островів (39,0), більшості країн Африки та Азії, а від’ємний в Україні, Росії, країнах Східної Європи (7,5). Регіональні відмінності в показниках природного приросту наведені в таблиці.

Таблиця 1

Природний приріст населення
(осіб на 1 тис. населення)

Регіони	Народжуваність	Смертність	Природний приріст
Світ	23,64	9,36	+ 14,28
Африка	37,55	15,18	+ 22,37
Австралія та Океанія	26,36	8,14	+ 18,26
Азія	24,70	7,6	+ 17,10
Латинська Америка	21,74	6,56	+ 15,18
Північна Америка	19,88	8,6	+ 11,28
Європа	11,58	10,1	+ 1,48

5.3. Міграції населення та їх класифікація

Міграції (лат. *migratio* – переселення) – це різноманітні види просторового переміщення людей між окремими

поселеннями та територіями. Фактично міграції є переселенням людей, що зв'язані зі зміною місця їх постійного проживання. Отже, головна ознака міграції населення – це зміна людьми місця проживання, яке може мати постійний або тимчасовий характер.

Якщо мігранти (переселенці) у процесі механічного руху перетинають державні кордони, то варто говорити про еміграції (виїзд за кордон) або імміграції (в'їзд у країну). Особи, які виїжджають за кордон, називаються емігрантами, а ті, що приїждять у країну – іммігрантами. Місця, де зароджуються та формуються міграційні потоки, називають районами, зонами або ареалами виходу мігрантів, а місця, де вони осідають, – районами, зонами або ареалами виселення.

Просторові переміщення людей зв'язані, по-перше, з постійною або тривалою, багаторічною зміною місця проживання; по-друге, з тимчасовим та сезонним переміщенням; по-третє, зі щоденними трудовими поїздками з одного населеного пункту в інший, так званими маятниковими поїздками.

Основними видами міграції є: 1) епізодичні; 2) маятникові; 3) сезонні; 4) безповоротні.

1. *Епізодичні міграції* – ділові, рекреаційні та інші поїздки. Склад учасників епізодичних міграцій досить різноманітний, а здійснюються вони нерегулярно в часі й у різних напрямках. Цей вид міграцій за своїми масштабами перевищує всі інші.
2. *Маятникові міграції* – щоденні або щотижневі поїздки населення від місця проживання до місць роботи (й у зворотному напрямку), які розташовані в різних населених пунктах. У багатьох країнах світу в маятникових міграціях бере участь значна частина населення. Та в найбільших масштабах вона здійснюється на тих територіях, де зосереджені агломерації.
3. *Сезонні міграції* являють собою переміщення в основному працездатного населення до місця тимчасової (сезонної) роботи і проживання на певний строк (найчастіше на кілька місяців). При цьому зберігається

можливість повернення до місць постійного проживання. Сезонні міграції виникають головним чином унаслідок того, що в економіці багатьох районів провідне становище займають галузі, в яких потреба в робочій силі нерівномірна впродовж року.

4. *Безповоротний вид (або переселення) міграції* – це, по-перше, коли населення переміщується з одних поселень або країн у інші; по-друге, коли переміщення населення супроводжується зміною постійного місця проживання.

За напрямками міграційні потоки поділяють на *зовнішні* (міжконтинентальні та міждержавні) і *внутрішні* (міжрайонні та внутрішньорайонні). За формами міграції поділяють на *добровільні* та *примусові*.

Сьогодні основні риси і закономірності міжнародних переселень людей подібні до тих, які були кілька десятиліть тому. Причому спостерігаються ті ж напрямки міжнародних міграцій – з економічно відсталих країн, що розвиваються, в економічно розвинені держави. Головною причиною міграції є значні відмінності в рівнях прибутків і життя в країнах. Масові переміщення людей стають справді глобальною проблемою. Опинившись у розвинених країнах, мігранти потрапляють у вир соціально-економічних проблем, перебуваючи при цьому в чужому і навіть ворожому оточенні.

За останні 30 років пересічно понад 700 тис. осіб щорічно покидають свої країни. Розвинені країни мають позитивне сальдо міграції – понад 800 тис. осіб. Причому, як і раніше, епіцентром тяжіння залишаються США, Канада та Європейський Союз.

Важливий регіон імміграцій сформувався в арабських нафтовидобувних країнах Перської затоки, які потребують робочої сили внаслідок високих темпів економічного розвитку. Найбільшим експортером робочої сили залишається Єгипет, за межами якого працює понад 3 млн. громадян цієї країни. Значна кількість біженців мігрують із конфліктних країн Азії тощо.

5.4. Міське і сільське населення. Урбанізація

За місцем проживання населення світу поділяється на *міське* та *сільське*.

Але єдиного для всіх країн критерію приналежності того чи іншого населення до міського немає, що значно ускладнює порівняльний аналіз. Критерій міста закріплюється законодавчо в кожній країні. Так, у Данії, Швеції, Фінляндії містами вважають населені пункти з кількістю мешканців понад 250 осіб; в Канаді, Австралії, Малайзії – понад 1 тис. осіб; в Мексиці та Венесуелі – понад 2,5 тис. осіб; в Австрії, Індії, Ірані, Непалі – понад 5 тис. осіб; Нігерії та Нідерландах – понад 20 тис. мешканців, а в Японії понад 50 тис. осіб. Водночас, в Індонезії, Замбії та Перу діє критерій так званих «міських ознак», під якими розуміють рівень благоустрою та наявність певних зручностей (каналізація, електрифікація тощо).

Отже, місто – це великий населений пункт, що виконує промислові, організаційно-господарські, управлінські, культурні, транспортні та інші (але не сільськогосподарські) функції. Для міста характерні високі концентрації населення і господарства на порівняно невеликій території. Великими містами вважають міста з населенням понад 100 тис. осіб, серед них виокремлюють міста-мільйонери з населенням понад 1 млн. осіб.

Урбанізація – процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, що виявляється у зростанні міських поселень, концентрації населення в них та у поширенні міського способу життя. Порівняльний аналіз демографічних аспектів розвитку урбанізації прийнято базувати на частці міського населення в загальній його чисельності. До високоурбанізованих держав належать ті, в яких частка міського населення більше 50 %, у помірно урбанізованих державах – від 20 до 50 %, а у слабоурбанізованих – частка менше 20 %.

Показники урбанізації мають позитивну тенденцію: у 1800 р. частка міського населення становила 3 %, 1850 р. – 6,4 %, 1900 р. – 19,6 %, 1992 р. – 43 %, а 2005 р. – 50 %. У багатьох економічно розвинутих країнах частка міського населення становить 75-80 %, а у окремих ще більше (Швеції – 84 %,

Австралії – 86 %, Бельгії – 97 %). У країнах, що розвиваються, рівень урбанізації значно нижчий, але змінюється надзвичайно швидкими темпами, причому темпи приросту міського населення в останні десятиліття дещо вищі, ніж загальні темпи приросту населення. Процес переїзду з сільської місцевості у великі міста найбільш виражений у економічно-відсталих країнах, де в сільській місцевості спостерігається значний рівень безробіття при швидкому формуванні міської системи розселення.

Зростає також кількість найбільших міських поселень – міст-мільйонерів. Якщо на початку ХХ ст. їх було 10 (Лондон, Нью-Йорк, Париж, Гуаньчжоу, Берлін, Відень, Токіо, Чикаго, Філадельфія і Санкт-Петербург), то у 2000 р. – вже 400. Території великих міст швидко розширюються. Міські поселення, що розташовані, як правило навколо них, зростаються і потрапляють в орбіту найбільшого міста – «ядра», об'єднуючись в єдине ціле господарськими, трудовими і культурно-побутовими зв'язками. Так утворюються агломерації.

До найбільших агломерацій світу належать: Токіо-Йокогама, Мехіко, Сан-Паулу, Нью-Йорк, Шанхай, Лос-Анджелес, Калькутта, Буенос-Айрес, Сеул, Пекін.

Найвищим елементом процесу урбанізації є утворення «мегаполісів» □ поєднання агломерацій і міст, що знаходяться взаємно близько та мають тенденцію до злиття. Вперше так назвали смугу забудови на Північному Сході США від Бостона до Вашингтона (це мегаполіс «Босваш», у складі якого 25 агломерацій, де проживає близько 40 млн. осіб). На Тихоокеанічному узбережжі Японії – від Токіо до Осаки – відомий мегаполіс – «Токайдо» (60 млн. осіб). В Європі виокремлюється Рейнський мегаполіс, в якому тільки на території Нідерландів пересічна відстань між сусідніми агломераціями менше 30 км, а «ядра» агломерацій – великі міста. В США існує приозерний мегаполіс «Чіпітс», що простягається від Мілуокі до Пітсбурга, а у Великобританії сформувався Англійський мегаполіс, в якому найбільш потужні Лондонська і Ліверпульська агломерації, що є великими портовими комплексами.

Пересічна густина населення в найбільших містах світу становить: у Парижі – 32 тис. осіб на 1 км², Токіо – 16 тис. осіб, Нью-Йорку та Лондоні понад 10 тис. осіб.

Концентрація промисловості, транспорту і населення у великих містах значно погіршила екологічні умови проживання в них. Це сприяло виникненню в економічно розвинутих країнах нового явища – «субурбанізації», тобто коли зростання приміських територій (навколишніх міст) є значно швидшим, ніж зростання «ядра». Це відбувається внаслідок переїзду забезпечених мешканців у більш екологічно чисті передмістя. Але це не є ознакою деградування агломерацій чи зниження рівня урбанізації.

Із процесом урбанізації пов'язані «контрурбанізація» та «рурбанізація». Контрурбанізація – соціально-економічний процес, що йде після урбанізації та є протилежним до нього. Рурбанізація – процес поширення міських форм і умов життя на сільську місцевість.

Незважаючи на швидке зростання міст, друга половина населення світу проживає в сільській місцевості. Сільське населення переважає в таких країнах, як-от: Бангладеш, Індія, Пакистан, Індонезія, Китай, та в більшості країн Африки, де воно становить близько 70-80 %. Сільське населення більш залежне від природних умов, тому його розселення наочніше відображує характер природокористування. А форми сільського розселення в районах землеробства відрізняються від форм розселення в районах пасовищного тваринництва.

Розрізняють дві основні форми сільського розселення: групову різних видів і розкидану (дисперсну). Групові форми розселення переважають в Європі, Японії, Китаї, в більшості країн, що розвиваються. Розкидана форма розселення (фермерський тип) переважає в таких країнах, як-от: США, Канада, Австралія та ін. Поширені й мішані форми розселення. У розвинутих країнах значна кількість людей працює у місті, а живе у приміській зоні, де оселилася з екологічних та соціально-економічних причин. Водночас у країнах із низьким рівнем економічного розвитку частина міських жителів займається сільським господарством.

5.5. Статеві - віковий, етнічний та релігійний склад населення

Статеві структура населення, тобто співвідношення кількості чоловіків і жінок, визначається переважно статевою диференціацією смертності. Співвідношення новонароджених за статтю, тобто базове співвідношення чоловіків і жінок у поколіннях, відносно стійке в часі й мало відрізняється в різних країнах. Воно складає, як правило, 104 – 107 хлопчиків на 100 дівчаток. Співвідношення ж чисельності статей в усіх інших вікових групах перебуває під впливом не тільки цього базового співвідношення, але й відмінностей у рівні смертності чоловіків і жінок.

У всьому світі кількість чоловіків дещо перевищує чисельність жінок, що визначається істотним переважанням чоловіків в Азії. Зміни у статевій структурі населення відрізняються в різних вікових груп. У віковій групі «0 – 14 років» кількість чоловічого населення на всіх континентах більша, що пов'язано, як зазначалось вище, із переважанням чисельності новонароджених хлопчиків. Однак у віковій групі «15 – 64 роки» чоловіча перевага зберігається тільки в Азії й Океанії, а в Європі кількості чоловіків і жінок практично однакові. У вікових групах старше 65 років на всіх континентах чисельність жіночої статі перевищує кількість чоловіків. Проте таке переважання неоднакове і найяскравіше проступає в Європі. А співвідношення статей у цій віковій групі в Європі помітно впливає на ситуацію у світі загалом, оскільки її населення старіше, ніж населення інших континентів.

Вікова структура населення залежить від динаміки народжуваності й динаміки смертності з урахуванням їх вікових особливостей за порівняно тривалий попередній період. Вікова структура населення має значний вплив на природний приріст населення. Висока частка населення середнього віку дає вище абсолютне число новонароджених і більший загальний коефіцієнт народжуваності, а отже, і більший природний приріст. Навпаки, вища частка населення у похилому віці породжує вище абсолютне число померлих і більший загальний

коефіцієнт смертності, а тому і менший природний приріст населення.

Практично всі відмінності у віковому складі населення між континентами зводяться до різної частки населення у віці 0 – 14 років та 65 років і старше. Частка населення у віковій групі 15 – 64 роки мало відрізняється по континентах (за винятком Африки, де відсоток населення в цьому віці дещо менший). Найбільша частка населення молодшого віку (0 – 14 років) має місце в Африці, де вона удвічі вища, ніж у Європі. Зате в Європі питома вага населення старшого віку (65 років і старше) у 4 рази вища, ніж у Африці.

У 2000 р. пересічний вік жителя планети становив 26,5 року, наймолодшим є населення Африки – 17,5 року, а найстаршим – Європи та Азії (36 та 38 років відповідно).

Людство прийнято поділяти на **чотири головні раси**: європеїдну (42,9 % населення планети), монголоїдну (азіатська й американська гілки – 19,1 %), екваторіальну (близько 7 %) і австралоїдну (0,3 %). Представники цих рас у загальній чисельності населення світу становлять лише близько 70 %. Інші 30 % припадають на представників змішаних і проміжних расових груп: ефіопи, меланезійці, малайці, а також метиси, мулати, самбо.

Інтенсивне расове змішування відбувалось і відбувається в Америці. Так, шлюби європейських переселенців із місцевим монголоїдним індійським населенням призвели до утворення *метисів*; а змішування переселенців-європейців із представниками екваторіальної раси, що були завезені з Африки для роботи на плантаціях, призвело до утворення *мулатів* (значна їх частка серед населення островів Карибського моря, на сході Бразилії і т.д.). Нащадки змішаних шлюбів представників екваторіальної раси з індіями сформували расову групу – *самбо*. В окремих країнах Латинської Америки ще і зараз значна частка індійського населення (особливо, в Парагваї, Болівії, Гватемалі, Перу та ін.).

Етнічний склад населення світу ще більш різноманітний, ніж расовий: вчені виокремлюють у сучасному світі 3-4 тисячі народів, націй і племен. Чисельність населення в них коливається від кількох сотень (алеути) до сотень мільйонів осіб

(китайці, хіндустанці). Найбільш чисельними народами світу є: китайці (близько 1,01 млрд. осіб), хіндустанці (213 млн. осіб), американці США (182 млн. осіб), бенгальці (166 млн. осіб), росіяни (145 млн. осіб), бразильці (131 млн. осіб), японці (122 млн. осіб), німці (84 млн. осіб), біхарці (82 млн. осіб), пенджабці (81 млн. осіб) тощо.

Національні (етнічні) критерії лежать в основі поділу людства на держави. Але більше половини держав світу є *мононаціональними*, це Японія, Китай, Данія, Швеція, Україна та ін. Серед *багатонаціональних* – Росія, США, Індонезія (понад 150 етнічних спільнот), Нігерія (близько 200), Індія (близько 800) та ін.

Класифікацію народів, як правило, здійснюють за мовною ознакою, групуючи в мовні сім'ї. Найбільша за чисельністю *індоєвропейська сім'я* (близько 2,5 млрд. осіб). Вона охоплює такі групи: *слов'янську* (українці, росіяни, поляки, білоруси, болгари, серби, хорвати та ін.), *романську* (французи, італійці, іспанці, бразильці, мексиканці та ін.), *германську* (німці, голландці, шведи, норвежці, англійці, американці США, англоавстралійці та ін.), *іранську* (перси, таджики, афганці, курди), *індоарійську* (хіндустанці, бенгальці, непальці та ін.), а також *кельтську, албанську, грецьку, вірменську і нурістанську*.

Сіно-тібетська сім'я є другою за чисельністю населення, до неї належать *китайська і тибето-бірманська* група. Серед інших мовних сімей зазначимо: *афразійську* (до якої насамперед належать арабські народи, що проживають в Іраці, Саудівській Аравії, Єгипті, Алжирі, Лівії, Марокко та в країнах Північної Африки та Південно-Західної Азії), *алтайську сім'ю* (*тюркська, монгольська* та інші групи), *нігеро-кордофанську, койсанську і ніло-сахарську* (на мовах яких спілкуються народи Африки), *уральську (фіно-угорська і самодійська групи), австронезійську сім'ю* та ін.

До найпоширеніших мов світу належать – китайська (цією мовою розмовляє понад 1,1 млрд. осіб), англійська (понад 460 млн. осіб у 58 країнах світу), хінді й удру (близько 430 млн. осіб, переважно в Індії), іспанська (понад 300 млн. осіб у 21 країні світу), арабська (понад 200 млн. осіб у 25 країнах світу), російська, бенгальська та індонезійська (по 150 млн. осіб),

японська (125 млн. осіб), німецька та французька (по 100 млн. осіб). Цими мовами розмовляє понад 75% населення світу. Шість із них обрані офіційними робочими мовами ООН, це китайська, англійська, іспанська, арабська, французька та російська.

Загальна кількість мов народів світу – 4-5 тисяч. Так населення Індії користується 845 мовами та діалектами, Камерун – 262 мовами й діалектами, а найбільше їх у Папуа-Новій Гвінеї – 1010.

Як правило, кожний народ розмовляє однією мовою з певними діалектичними відмінностями. Водночас досить широко розповсюджується двомовність (білінгвізм), коли якась частина народу або навіть цілий народ постійно користується двома мовами. Двомовність – часте явище у багатонаціональних країнах, де національні меншини, крім рідної мови, користуються також мовою найчисленнішої й переважаючої нації. Частими є випадки, коли кілька народів розмовляє однією і тією ж мовою.

Релігія (лат. – благочестя, святиня, набожність) – світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і дії, які ґрунтуються на вірі в реальне існування надприродного. У світі поширена значна кількість релігій, одні з них налічують лише сотні послідовників, а інші – сотні мільйонів. Виділяють общинні (племінні), місцеві (національні) і світові релігії.

Ще у первіснообщинному суспільстві виникли прості форми релігійних вірувань – тотемізм, магія, фетишизм, анімізм і культ предків. Пізніше з'явилися більш складніші місцеві релігії (сповідуванні одним чи декількома народами) – іудаїзм, індуїзм, синтоїзм, конфуціанство, даосизм та ін.

Деякі релігії розповсюдились на значні території серед народів багатьох країн і континентів. Це світові релігії – буддизм, християнство і іслам.

Буддизм – дуже давня релігія, що існує в таких різновидах, як хінаяна, махаона і ламаїзм. Вона виникла в Індії у VI – V ст. до н.е., засновником був індійський царевич Сіддхартх Гаутама Шак'ямуні, який потім одержав ім'я Будди (тобто пробуджений, прояснений). В Індії знаходиться чимало буддистських центрів, храмів і монастирів, але світового статусу буддизм все ж набув

за її межами: в Китаї, Японії, Кореї, Монголії, В'єтнамі та в інших країнах. Буддизм проголошує всяке життя ланцюгом страждань. Організуючи життя відповідно до етичних канонів буддизму, морально вдосконалюючись, віруючий може сподіватись на повне припинення страждань, поринання в нірвану (небуття). Нірвана, як стверджують буддисти, настає коли людина йде шляхом Будди, де діє заборона вбивати будь-яку живу істоту, де зі злом і несправедливістю не можна боротися, оскільки будь-яке насильство викликає відповідне насильство. Буддизм пропагує безшлюбність як вірний шлях до вдосконалення, хоча і підтримує дітонародження.

Християнство – найбільш масова й поширена релігія, яку сповідує майже 2 млрд. осіб. Вважають, що християнство виникло у I ст. до н.е. на сході Римської імперії на території сучасного Ізраїлю. До 60-х рр. I ст. н.е. існувало вже декілька християнських общин, серед яких і ієрусалимська. У наш час християнство об'єднує три основні напрями – католицизм, православ'я та протестантизм, у межах яких існує значна кількість різноманітних віросповідань і релігійних об'єднань, що виникли в різні часи (римо-католицька, греко-православна церква та ін.).

Католицизм існує як чітко централізована церква, очолювана Папою Римським, який також є главою держави Ватикан.

Протестантизм виник у XVI ст. як антикатолицька течія; основними напрямками є лютеранство, кальвінізм, англіканство, методизм, баптизм.

У 395 році Римська імперія розкололась на західну і східну частини. Це сприяло відособленню західної церкви на чолі з римським єпископом і певної кількості східних церков на чолі з патріархами: константинопольським, ієрусалимським, олександрійським. Між західною і східною гілками християнства (римо-католицькою і православною) розпочалась боротьба за вплив, що завершилась у 1054 році розколом. До цього часу християнство стало державною релігією. Це відбулось за імператора Константина (у IV ст.). Православ'я візантійського походження укорінилось на сході й південному

сході Європи. Київська Русь прийняла християнство у 988 році за правління князя Володимира Святославовича.

В основі християнства – віра в Ісуса Христа, що прийняв мученицьку смерть і нею спокутував гріхи людей. Послідовники християнства вірують у друге пришестя Ісуса Христа і у «страшний суд». Однією з основних заповідей християнства є благання до терпіння і всепрощення. Християнство пропагує дітонародження.

Християнство розповсюджене серед народів Європи і в інших частинах світу, заселених європейськими переселенцями. У Європі віросповідують християнство у всіх його формах.

Католицизм найбільш широко представлений у південній, частково західній і східній її частинах. Його прихильники – романські народи (італійці, іспанці, португальці, французи та ін.), а також ірландці, британці, баски, деякі народи германської групи (австрійці, фламандці, частина німців), більша частина угорців, деякі слов'янські народи (поляки, чехи, хорвати, словенці, більшість словаків, певна частка українців і білорусів), литовці й частина латвійців. Католицизм є домінуючою релігією і в країнах Латинської Америки, і на Філіппінах; значні групи католиків у США та Канаді, а також в Індокитаї та деяких країнах Африки (колишніх колоніях).

Протестантизм розповсюджений у північній, центральній і західній частинах Європи. Його віросповідують більшість німців, голландців, шведів, норвежців, англійців, шотландців, фінів. Значне поширення протестантизму в англомовних країнах: США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, а також у ПАР, Бразилії, Естонії та Латвії. В Африці також існує християнство, зокрема в Ефіопії та частково в Єгипті. Православ'я розповсюджене на сході і південному сході Європи серед греків, румунів, болгарів, сербів, македонців, чорногорців. Православ'я також сповідують українці, росіяни, білоруси, молдовани, удмурти, чуваші, марійці, мордва, комі, деякі народи Кавказу (грузини та південні осетини) і Сибіру (якути та ін.). До православної церкви близька вірмено-григоріанська.

Іслам – «наймолодша» зі світових релігій та друга за чисельністю послідовників (1,1 млрд. осіб). Її заснував – пророк Мухаммед у VII ст. Послідовники ісламу – мусульмани, які

вірять в єдиного Бога Аллаха, наділеного виключно людськими найпозитивнішими якостями. Одна з характерних рис мусульманського культу – п'ятикратна щоденна молитва. Іслам наказує своїм послідовникам, якщо дозволяють здоров'я і кошти, здійснити хоча б одне ходіння на прощу до «святих місць». Суворо забороняється створювати зображення Бога (образи, статуї тощо). Чоловік може мати до 4 дружин, що йому підкоряються. Вчення ісламу спрямоване на підтримання високої народжуваності, адже діти в мусульманських сім'ях є одним із великих благодіянь Аллаха. Бездітні жінки зневажаються й осуджуються віруючими. Шлюби обов'язкові і можливі серед неповнолітніх. Іслам забороняє аборти.

Іслам став потужним імпульсом розвитку такого феномена, як «мусульманський світ». У мусульманських країнах іслам відіграє роль релігійної доктрини, форми соціальної організації, культурної традиції. Основна територія поширення мусульманства – Азія, переважно сунітського і лише в Ірані (частково в Іраці, Ємені, Азербайджані) – шіїтського типу. Значні групи сунітів у країнах Південно-Західної Азії, а також в Індонезії, Малайзії, на півдні Філіппін, в Індії, західному Китаї, у країнах Північної і Тропічної Африки: Єгипті, Алжирі, Лівії, Тунісі, Марокко, Судані, Сомалі, Сенегалі, Малі, Гвінеї, Нігері, Чаді, Гамбії, Мавританії та ін. Іслам сповідують мешканці Середньої Азії та Казахстану, Північного Кавказу, а також у складі Російської Федерації – татари, башкіри і деякі тюркомовні народи Сибіру. У Європі Іслам сповідують порівняно невеликі групи населення – албанці, боснійці, частина болгарів, а також мігранти з мусульманських країн.

5.6. Трудові ресурси та зайнятість населення

Трудові ресурси – частина населення країни, яка здатна до трудової діяльності, що досягла працездатного віку, який у кожній країні визначається законодавчо. У міжнародній практиці працездатним вважається населення віком від 15 до 65 років. В Україні працездатний вік для жінок становить 16-54 роки, а для чоловіків – 16-59 років. До трудових ресурсів не

належать працюючі інваліди I і II груп, а також непрацюючі особи працездатного віку, якщо вони отримують пенсію за віком на пільгових умовах. У багатьох країнах, особливо тих, що розвиваються, пенсійний вік взагалі не визначено, оскільки немає пенсійного забезпечення. Частина трудових ресурсів, що безпосередньо залучена в суспільне виробництво, на даний час становить **економічно активне населення** (75% трудових ресурсів). Відмінність між економічно активним населенням і зайнятим у виробництві визначається як рівень безробіття. Цей показник змінюється в часі й неоднаковий у різних країнах. Він залежить від рівня розвитку країни, характеризує стан економіки та певною мірою рівень життя населення.

Потенційна частина трудових ресурсів – особи, що навчаються з відривом від виробництва або зайняті в домашньому й особистому підсобному господарстві. Кількісні та якісні показники трудових ресурсів постійно змінюються. Найважливіші з них – чисельність, вік, стать, освіта й охоплення навчанням, зайнятість у національному господарстві й розподіл за сферами і галузями, розміщення на території. Суттєвий вплив на зміну якісного складу трудових ресурсів має вступ до працездатного віку нових поколінь молоді та науково-технічний прогрес. Останній підвищує вимоги до якості робочої сили, тому зумовлює зростання чисельності населення працездатного віку, яке навчається з відривом від виробництва.

У сучасних умовах структура зайнятості населення залежить від рівня економічного розвитку держави. Так, у розвинутих країнах частка населення, зайнятого у промисловості, коливається від 25 до 40%, а частка працюючих у сільському господарстві постійно знижується. Водночас характерне зростання частки зайнятих у невиробничій сфері, особливо в торговельно-фінансовій та управлінській діяльності (до 35-50%). У країнах, що розвиваються, у промисловості задіяно не більше 15-20 % населення, близько 50 % працює у сільському господарстві, порівняно велика частка населення працює у невиробничій сфері: туристичному обслуговуванні та сфері послуг. У постсоціалістичних країнах у промисловості зайнято до 50 % населення, до 20 % працює в сільському господарстві, близько 30 % населення – у невиробничій сфері, але, на відміну

від розвинутих країн, більшість працює у традиційних галузях цієї сфери (освіті, охороні здоров'я, культурі).

Простежується закономірний зв'язок між структурою зайнятості, структурою виробництва й типом країни. Постіндустріальним та індустріальним країнам притаманний значний розвиток галузей невиробничої сфери на базі високорозвинутої промисловості, особливо її обробної ланки. Чим нижчий рівень промислового розвитку, тим менша частка населення зайнята в невиробничій сфері. Цей загальний баланс галузевої структури зайнятості може мати відмінності, пов'язані з національними традиціями або наявними політичними умовами.

Отже, структуру зайнятості населення можна вважати одним із показників рівня розвитку країни.

Контрольні запитання і завдання

1. Що вивчає географія населення світу?
2. Які є типи відтворення? До країн якого типу відтворення населення належить Україна?
3. Що таке міграція? Які бувають види та форми міграцій?
4. Що таке урбанізація? Що, на ваш погляд, визначає рівень урбанізації території?
5. Охарактеризуйте статеві-віковий склад населення світу.
6. Назвіть найпоширеніші мовні сім'ї у світі.
7. Чим відрізняється структура зайнятості країн різного типу?

6. Сучасне світове господарство

- 6.1. Сучасне світове господарство та його основні центри.
- 6.2. Міжнародний поділ праці.
- 6.3. Світове господарство в період науково-технічного прогресу та в інформаційну епоху.

6.1. Сучасне світове господарство та його основні центри

Світове господарство – це політико-економіко-географічна система, що характеризується розвитком і територіальним розміщенням господарства, його галузей, а також господарств окремих країн і великих регіонів.

Господарство – система виробництва, обліку, розподілу і споживання, яка склалась і розвивається в певних територіальних межах. Первинними осередками є підприємства й установи, особисті підсобні господарства тощо. Все господарство, враховуючи участь у створенні суспільного продукту й національного доходу, поділяється на сферу матеріального виробництва і невиробничу сферу.

Сфера матеріального виробництва – сукупність галузей економіки, що виробляють матеріальні блага. До неї належать промисловість, сільське і лісове господарство, вантажний транспорт, зв'язок (обслуговування підприємств виробничої сфери), будівництво, торгівля і громадське харчування, матеріально-технічне постачання заготівлі.

Невиробнича сфера – галузь діяльності людей, результатом якої є різні послуги, що задовольняють потреби суспільства або окремих його осіб і безпосередньо не пов'язані зі створенням матеріальних благ. До неї належать житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, пасажирський транспорт, зв'язок, охорона здоров'я, фізична культура, соціальне забезпечення, освіта, культура, мистецтво, кредитування, страхування, управління.

Географічна «модель» світового господарства, за В.П.Максаковським, складається з 10 соціально-економічних центрів. Це Західна Європа (40 % ВВП), Пн. Америка (30 %),

Японія (10 %), Китай, країни Центрально-Східної Європи. Серед інших світових економіко-географічних центрів відчутних розмірів досягли Індія, Австралія, Бразилія, а також Південно-Західний, Південно-Східний макрорегіони Азії.

6.2. Міжнародний поділ праці

Найбільш переконливим аргументом єдності світового господарства є реальність міжнародного територіального поділу праці, спеціалізація господарства країн світу і формування єдиного світового ринку.

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції та послуг для задоволення потреб світового ринку. Наприклад, Еквадор та Аргентина спеціалізуються на сільськогосподарській продукції, Японія – на точному приладобудуванні тощо. Така спеціалізація може ґрунтуватися або на природних, або на виключно економічно-соціальних передумовах, які пов'язані з меншими витратами на даний вид продукції порівняно зі світовими показниками.

Міжнародний поділ праці сприяв формуванню світового ринку, зародки якого сягають найдавніших етапів розвитку людського суспільства (локальна торгівля).

Сучасний *світовий ринок*, будучи складовою частиною всесвітнього господарства, виступає як сукупність національних ринків окремих країн, між якими відбувається обмін товарами, послугами, працею на основі фінансово-кредитних зв'язків та інших відносин, що диктуються територіальним поділом праці.

До товарів належить не лише матеріалізована продукція (верстати, тканини, устаткування, збіжжя тощо), й результати інтелектуальної праці (патенти, «ноу-хау» і т.д.), а також послуги, що охоплюють працю у сфері туризму, фінансів, охорони здоров'я, освіти, транспорту, зв'язку тощо. Відображенням руху матеріальних і нематеріальних наслідків праці є світовий кредитний та валютний ринки. Світовий ринок – важлива умова підтримування зв'язків між національними або

(та) регіональними ринками, які є складовими загальносвітової ринкової системи.

Велика роль у міжнародному поділі праці відводиться транснаціональним корпораціям (ТНК). Їх ще називають «мотором світової економіки». Транснаціональні корпорації – це величезні монополістичні об'єднання, які займаються виробничою й торговельною діяльністю, що виходить за межі національних держав. У свою чергу національні монополії – це окремі підприємства або їх об'єднання, які панують у певній сфері економічної діяльності в межах своєї держави.

Пошук нових джерел енергії, сировини, прогресивних технологій втягнув у міжнародні економічні зв'язки країни з різним рівнем економічного розвитку, поглибив міжнародний поділ праці. Зв'язки між різними національними господарствами, що входять до світового ринку, стали настільки взаємопов'язаними, що виникла світова господарська система.

6.3. Світове господарство в період науково технічної революції (НТР) та в інформаційну епоху

У середині ХХ ст. у зв'язку з впровадженням нових джерел енергії, новітніх знарядь праці, нових матеріалів, біотехнологій та робототехніки, відбулися якісні зміни в розвитку й розміщенні світового господарства.

Стрімкого розвитку набули наукомісткі галузі (електроніка, робототехніка), швидко впроваджувалися ресурсозберігаючі техніка і технологія (пов'язані з проблемами палива і сировини), а також природоохоронна техніка і технологія. У зв'язку з впровадженням нових технологічних досягнень, значно підвищена продуктивність праці, натомість зменшена зайнятість працездатного населення. Відповідно виникла можливість деконцентрації виробництва з переміщенням деяких виробництв у менш промислово розвинені райони, що дало промисловий поштовх країнам «третього світу», які володіють сировинними ресурсами й забезпечені дешевою робочою силою. В ці країни перемістилися й екологічно небезпечні підприємства.

Наука в епоху науково-технічної революції стала важливою сферою діяльності, адже рівень сучасних наукових розробок визначає поступ людства на шляху до розв'язання глобальних проблем.

Науково-технічна революція вплинула також на галузеву структуру господарства, а саме: відбувся послідовний перехід від високої частки сільського господарства, добувної промисловості до обробних галузей, що створюють продукцію на основі високих технологій. Отже, у процесі економічного розвитку «первинні галузі» (сільське господарство й видобувна промисловість) поступаються першістю в галузевій структурі господарства «вторинним» (обробна промисловість і будівництво), а ті – «третинним» (сфера послуг). Її елемент – наука і наукове обслуговування – є одним з яскравих проявів НТР, оскільки ці елементи, порівняно з багатьма іншими галузями сфери послуг (транспорт і зв'язок, матеріально-технічне постачання, збут і заготівля, кредитування, фінанси і страхування), більше зорієнтовані на виробництво й поширення знань та обслуговування людей, ніж на обслуговування галузей матеріального виробництва. Великими галузями сфери послуг залишаються й ті, що традиційно орієнтувалися на обслуговування людей, тобто торгівля і громадське харчування, державне управління. Можливості для зростання частки зайнятих у сфері послуг тісно пов'язані з електронізацією й автоматизацією матеріального виробництва, загальним підвищенням ефективності його роботи, що дозволяє вивільнити частину економічно активного населення для працевлаштування у сфері послуг.

Виникнення поняття «інформаційне суспільство» датується другою половиною 1960-х років і обґрунтоване професором Токійського технологічного інституту Ю. Хаямі. Розробляючи основні характеристики такого суспільства, різноманітні організації підготували такі документи: «Японське інформаційне суспільство: теми і підходи» (1969), «Контури політики сприяння інформатизації японського суспільства» (1969), «План інформаційного суспільства» (1971) тощо.

Їх зміст обґрунтовував інформаційне суспільство як суспільство, в якому, по-перше, розвиток комп'ютеризації

надасть людям доступ до надійних джерел інформації і забезпечить високий рівень автоматизації виробництва, по-друге, його продукт стане більш «інформаційноємним», внаслідок чого значно зросте частка інновацій, послуг та їх вартості та, по-третє, виробництво інформаційного продукту, а не матеріального, стане рушійною силою існування і розвитку суспільства. Фундаментом такого суспільства є комп'ютерна технологія, головна функція якої полягає в заміні або посиленні розумової праці людини. Завдяки цьому, в сучасному суспільстві інформаційно-технологічна революція швидко перетворюється в нову продуктивну силу, а потенційним ринком є «межа пізнання». Таким чином, провідну позицію у галузевій структурі господарства займає інтелектуальне виробництво, а також його акумуляція та розповсюдження через нові телекомунікаційні технології.

Сучасне джерело багатства – не земля, золото, нафта чи інші мінеральні ресурси, а знання та інформація. Тому проявляється стійка тенденція до збільшення інвестицій на створення нових технологій і знань.

Отже, в сучасному інформаційному суспільстві обмін інформацією немає меж – часових, просторових, політичних, тут приймаються рішення для підвищення якості життя у всіх аспектах на основі наукової діяльності і сучасних знань.

Контрольні запитання і завдання

1. Дайте визначення поняття «світове господарство».
2. Які галузі належать до невиробничої сфери?
3. Наведіть приклади міжнародної господарської спеціалізації окремих країн.
4. Від чого залежить ефективність міжнародних економічних відносин?
6. Що розуміють під всеосяжністю НТР?
7. Як вплинула НТР на географію промисловості світу?
8. Охарактеризуйте особливості становлення інформаційної епохи.

7. Географія основних галузей промисловості світу

- 7.1. Галузева й територіальна структура промисловості.
- 7.2. Енергетика.
- 7.3. Металургія.
- 7.4. Машинобудування.
- 7.5. Хімічна промисловість.
- 7.6. Лісова і деревообробна промисловість.
- 7.7. Легка і харчова промисловість.

7.1. Галузева й територіальна структура промисловості

Промисловість – сукупність підприємств (комбінатів, заводів, фабрик, шахт і т. д.), на яких виробляються засоби виробництва і предмети споживання; найбільша й технічно найдосконаліша галузь виробництва, основа індустріалізації економіки.

Структуру промисловості можна розглядати як у галузевому, так і в територіальному аспектах.

Галузева структура господарства відображає процеси суспільного поділу праці, вказуючи на функціональні відмінності між окремими галузями або групами галузей. Усі підприємства, що випускають однорідну продукцію і мають схожі процеси виробництва (або єдину сировину), хоч і розташовані в різних місцях, утворюють галузь господарства.

У різних країнах світу прийняті різноманітні підходи до поділу господарства на галузі. Однак головними компонентами такої структури є виробнича сфера і сфера послуг.

До першої належать галузі, що безпосередньо створюють матеріальні блага (промисловість, сільське господарство, будівництво, лісове господарство), а також галузі, які обслуговують виробництво (транспорт і зв'язок, що здійснюють завезення сировини та готової продукції).

До сфери послуг зараховують галузі, що забезпечують духовні та фізичні потреби населення, тобто освіту, культуру,

мистецтво, науку, охорону здоров'я і соціальне забезпечення, а також ті, що задовольняють нематеріальні потреби в послугах: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, фінансово-кредитну сферу, державне управління.

Господарство поділяють також на сектори: первинний (видобувні галузі, сільське, лісове та рибне господарства), вторинний (галузі обробної промисловості) та третинний (сфера послуг).

Незважаючи на зростання ролі сфери послуг, промисловість залишається базовою галуззю господарства для більшості країн світу. При цьому ефективність її суттєво зростає, якщо вона зорієнтована на сучасні технології і висококваліфіковану робочу силу.

Промисловість є провідною, найбільш технічно вдосконаленою галуззю виробництва. У промисловості створюються знаряддя праці, предмети споживання, вона тісно пов'язана з науково-технічним прогресом і має вирішальний вплив на рівень економічного розвитку. Промисловість є основою індустріалізації економіки.

Промисловість поділяється на дві великі групи: *видобувну й обробну*. До видобувної промисловості входять галузі, що знаходять свій предмет у природі. До обробної промисловості належать галузі, що обробляють сировину (в т.ч. сільськогосподарську) й матеріали.

Загалом промисловість поділяється на більш ніж десятки галузей, серед них – електроенергетика; паливна промисловість; чорна металургія; кольорова металургія; хімічна і нафтохімічна промисловість; машинобудування й металообробка; лісова, деревообробна й целюлозно-паперова промисловість; промисловість будівельних матеріалів; скляна й фарфоро-фаянсова промисловість; легка промисловість; харчова промисловість; мікробіологічна промисловість; борошномельно-круп'яна й комбікормова промисловість; поліграфічна промисловість та інші галузі.

Спеціалізовані галузі виокремлюються на підставі ознаки однорідності, тобто подібності між собою за призначенням виробленої продукції (приміром, галузі паливної промисловості), спільності використовуваної сировини (галузі

лісової промисловості), або за характером технології (галузі хімічної промисловості), групуються у так звані комплексні галузі. Це укрупнені галузі промисловості, які дають змогу подати галузеву структуру промисловості в більш загальному вигляді.

Територіальна структура промисловості – склад і співвідношення взаєморозміщених та в певний спосіб поєднаних територіальних елементів, форм зосередження промислових підприємств (промислових центрів, вузлів, промислових районів) та інших територіальних утворень виробничої і соціальної інфраструктури, пов'язаних із промисловим виробництвом. Це сукупність стійких зв'язків між елементами об'єкта, а загалом – це поділ території на просторово виокремлені елементи, кожен з яких виконує певну функцію в розвитку даного об'єкта.

Промисловий район – це інтегральний економічний район, із переважним значенням промислового виробництва як головної галузі спеціалізації, або галузевий економічний район, що утворюється поєднанням і виробничими взаємозв'язками підприємств однієї або кількох галузей промисловості.

Промисловий вузол – зосередження на обмеженій території виробничо-територіального поєднання підприємств. Підприємства промислових вузлів об'єднані між собою економічними й виробничими зв'язками, єдиною виробничою і соціальною інфраструктурою.

Промисловий центр – місто або містечко, де зосереджено кілька промислових підприємств, які є основною спеціалізованою містоутворювальною галуззю.

7.2. Енергетика

Основними первинними джерелами енергії в сучасному світі є нафта, вугілля, природний газ, гідроенергія; швидко зростає значення атомної енергії. Частка решти джерел (дрова, торф, енергія Сонця, вітру, геотермальна енергія тощо) в загальному енергоспоживанні становить лише кілька відсотків.

Отже, найважливішими паливними ресурсами є вугілля, нафта і газ, уран, торф.

Вугілля широко використовується як енергетичне і технологічне паливо. Як енергетичне паливо вугілля використовують для різних галузей промисловості, виробництва електроенергії, роботи транспорту, для опалення помешкань. Вугілля як технологічне паливо, на відміну від енергетичного, застосовують у вигляді коксу (виробляють, нагріваючи вугілля без доступу повітря). Він використовується в гірничій, кольоровій металургії та в хімічній промисловості (виробництво пластмас, азотних добрив, спиртів, вибухових речовин).

Сира нафта не використовується. З неї під час переробки добувають різні види палива та хімічні продукти (рідке паливо, мастильні, електроізоляційні матеріали, розчинники тощо). Основну частку нафтопродуктів становить паливо (авіаційний та автомобільний бензин), реактивне паливо (гас), дизельне паливо та мазут. На базі нафтопродуктів виробляють нафтохімічні продукти (синтетичний каучук, продукти органічного синтезу, гумоазбестові вироби тощо).

Газ використовують у промисловості та для побутових потреб населення. Він також є цінною хімічною сировиною.

Уран отримують з уранових руд. Він використовується для роботи атомних електростанцій.

Торф використовується в основному в паливно-енергетичних цілях, а також у сільському господарстві, медицині та будівництві.

Вищезгадані ресурси є передумовою функціонування паливно-енергетичної системи. Паливно-енергетична система – складний міжгалузевий комплекс видобутку й виробництва палива та енергії, їхнього транспортування, розподілу й використання.

До складу цієї системи входять паливна промисловість (вугільна, нафтова, газова та ін.) та електроенергетика.

Вугільна промисловість включає підприємства з видобутку, збагачення і брикетування кам'яного й бурого вугілля. Найбільшими споживачами вугілля сьогодні є теплоенергетика, чорна металургія, залізничний транспорт, машинобудування, а також житлово-побутовий сектор.

Світові загальні запаси вугілля – 9,4 трлн. т, з них бурого – 5,4 трлн. т. Відкритих покладів вугілля за сучасних темпів споживання у світі (понад 5 млрд. т) вистачить на 200-300 років. Найбільше видобувають вугілля в Китаї – понад 1 млрд. т, США – 940 млн. т, Німеччині – близько 250 млн. т. За видобутком кам'яного вугілля попереду Китай, Росія, США, а за видобутком бурого – США, Китай, Німеччина.

Міжнародна торгівля вугіллям становить 450 млн. т. Теперішні основні експортери вугілля – Австралійський Союз, США, ПАР. На їхню частку припадає 67 % обсягу морської торгівлі енергетичним вугіллям. Серед основних імпортерів енергетичного вугілля – країни Західної та Східної Європи, (їх попит на вугілля зростає, оскільки вони скорочують видобуток через високу собівартість та неконкурентоспроможність свого вугілля), а також держави Тихоокеанського регіону. Це Японія, Тайвань, Республіка Корея, що розширюють виробництво продукції при порівняно обмежених ресурсах енергоносіїв.

Нафтова промисловість включає підприємства з видобутку та переробки сирової нафти. Світові достовірні запаси нафти оцінюють у 130 млрд. т (це ті запаси, які можна видобути з надр при сучасному рівні науки, техніки технологій). У структурі паливної промисловості частка нафти становить 43 %. Прогнозовані запаси нафти в надрах Землі становлять 300 млрд. т. Нафту видобувають у 75 країнах світу з щорічним видобутком понад 3 млрд. т. За видобутком перше місце посідає район Перської затоки, де міститься 15 родовищ-гігантів із 30 розвіданих у світі. У межах цього регіону першість за Саудівською Аравією (45,8 млрд. т), Іраном, Іраком, Кувейтом, Об'єднаними Арабськими Еміратами. В Америці нафта видобувається в Канаді, США, Мексиці, Венесуелі, Бразилії, Болівії тощо. Великі поклади нафти зосереджені в Африці, де перше місце посідає Лівія (3,4 млрд. т), потім іде Нігерія (2,2 млрд. т), Алжир (1,1 млрд. т). На території Євразії виділяються Росія (7,5 млрд. т нафти) та Казахстан (5 млрд. т). Розвідуються нові родовища на мілководді морів у Перській та Мексиканській затоках, Північному морі, біля північного узбережжя Аляски, берегів Каліфорнії, західного узбережжя Африки. Світове морське видобування нафти перевищує 800 млн. т (26 % у загальному видобуванні). Морське видобування нафти в Норвегії складає 155 млн. т, Англії – 130 млн. т, Мексиці – 79 млн. т, Саудівській Аравії – 74 млн. т, США – 42 млн. т.

Світове господарство пронизано мережею нафтопроводів (більше 400 тис. км). Вони прокладені не тільки на території багатьох країн, а й по дну Середземного та Північного морів.

Більш ніж у 90 країнах світу діє 700 нафтопереробних заводів (НПЗ). Найбільш потужніші з них у США, країнах Західної Європи, Японії, Латинській Америці, на Близькому й Середньому Сході. У своєму розташуванні вони орієнтуються на райони нафтопромислів або ж розташовуються в портах ввозу сирової нафти, чи на трасах магістральних нафтопроводів.

Газова промисловість займається видобутком і транспортуванням газу. У структурі споживання палива та енергії природний газ посідає третє місце після нафти і вугілля – 24 %. Достовірні запаси природного газу становлять 142 трлн. м³, при щорічному видобутку понад 2,2 трлн.м³. Частка країн Близького і Середнього Сходу щодо газу складає 30%, Північної Америки – 5 %, Західної Європи – 4 %. Найбільше газу видобувають у Росії (606 млрд. м³), США (510 млрд. м³), Канаді (123 млрд. м³), Нідерландах (85 млрд. м³), Алжирі (56 млрд. м³), Великобританії (55 млрд. м³), Індонезії (42 млрд. м³), Саудівській Аравії (36 млрд. м³), Норвегії (34 млрд. м³), Мексиці (23 млрд. м³). Транспортувати газ складно. У міжнародній торгівлі газом 78 % припадає на трубопровідний транспорт (900 тис. км) і 22 % – на морське транспортування. Морське транспортування розрідженого природного газу дає змогу розв'язувати певні енергетичні проблеми. У світі вже діє кілька портів-терміналів із великими заводами для розріджування природного газу з метою морського перевезення: в Алжирі, Лівії, Індонезії, Брунеї та на Алясці.

Електроенергетика – галузь промисловості, що забезпечує електрифікацію господарства і побутові потреби на основі раціонального використання й розподілу електроенергії. Електроенергетика – це виробництво різних видів електроенергії, її транспортування, теплові мережі, котельні та інші об'єкти. Електроенергія виробляється здебільшого за рахунок не відновлюваних джерел – вугілля, нафти, природного газу тощо. Єдиним відновлювальним джерелом енергії є водні ресурси. Потенційні запаси гідроресурсів на Землі визначаються в 15 трлн. кВт. Особливо великі гідроенергетичні ресурси зосереджені в Південній Америці, Південно-Східній Азії, Африці, хоча освоєні вони недостатньо. Виробництво електроенергії в світі складає 12 трлн. кВт/год, що в

перерахунку на душу населення становить близько 2 тис. кВт/год. У першу десятку країн входять США, Японія, Китай, Росія, Канада, Німеччина, Франція, Індія, Бразилія, Італія. За потужністю і кількістю гідроелектростанцій на перших місцях Бразилія, США, Венесуела та Росія.

Загалом, на теплових електростанціях (ТЕС) виробляється 63 % електроенергії, на ГЕС – 19 %, і на АЕС – 17 %. Розташування ТЕС, що працюють на різних видах палива, має свою специфіку. У країнах із великими розробками вугілля потужні ТЕС, що працюють на вугіллі, розміщуються біля його родовищ (США, Росії). У Японії ТЕС більше орієнтовані на вугілля, завезене до Тихоокеанського узбережжя. Збагачене вугілля нерідко перевозять до ТЕС на чималі відстані, використовуючи для цього водний транспорт (на Великих озерах у США, Канаді, на річці Рейн у ФРН). У певних країнах майже вся електроенергія виробляється на ТЕС. До таких країн належать Польща, Нідерланди, ПАР та ін.

У світі АЕС розташовані в 33 країнах, де функціонують 425 атомних реакторів із сумарною потужністю 350 млн. кВт. Провідне місце за кількістю діючих енергоблоків посідають США (109) та Франція (56). У Франції АЕС виробляють 78 %, у Бельгії – 66 %, Швеції – 38 % електроенергії.

7.3. Металургія

Металургійний комплекс об'єднує підприємства, які послідовно здійснюють видобування, збагачування, металургійну переробку руд чорних, кольорових і рідкісних металів та нерудної сировини для металургії; виробництво чавуну, сталі, кольорових і дорогоцінних металів, сплавів: прокатне виробництво, переробку вторинної сировини. До нього належать також коксохімія, виробництво вогнетривів, будівельних конструкцій із металу, електродів, металургійного устаткування. Металургія об'єднує чорну й кольорову металургію. Її основна продукція (чорні й кольорові метали) є сировиною для машинобудування, використовується в будівництві й на транспорті, а також для населення.

Чорна металургія – галузь важкої промисловості, підприємства якої охоплюють увесь процес, від видобутку й підготовки сировини, палива, допоміжних матеріалів до випуску прокату з виробами подальшої переробки. До неї належать:

видобуток, збагачення та агломерація залізних, марганцевих і хромітових руд; виробництво чавуну, доменних феросплавів, сталі і прокату; вторинна переробка чорних металів; коксування вугілля; виробництво вогнетривів; видобуток допоміжних матеріалів (флюсових вапняків, магнезиту та ін.); випуск металургійних виробів виробничого призначення. Чорна металургія є фундаментом для розвитку машинобудування. Чорні метали використовуються в будівництві та виробництві товарів широкого вжитку для населення. Комбінати металургії повного циклу найбільше орієнтуються на сировину й паливо, важливу роль відіграє наявність джерел водопостачання та допоміжних матеріалів. Переробна металургія зорієнтована в основному на джерела вторинної сировини (відходи металургійного виробництва) і на споживання готової продукції.

Сировиною для виробництва чорних металів є залізна руда, геологічні запаси якої становлять 800 млрд. т. Серед материків важлива роль за запасами залізної руди належить Південній Америці (в основному Бразилії та Венесуелі) та Північній Америці (США і Канада). Приблизно однакові поклади залізних руд у країнах Європи та Азії. У Західній Європі першорядне значення мають Лотаринзький залізорудний басейн (Франція та Люксембург) і родовища, пов'язані з Балтійським щитом (Швеція, Норвегія). В Азії значні запаси залізних руд у Китаю та Індії. В Африці основні запаси залізних руд наявні в Ліберії, Габоні, Анголі, ПАР, Зімбабве. Значні поклади залізних руд у Росії, Україні, Казахстані.

Чорні метали виробляються в 67 країнах світу. Світовий обсяг випуску сталі складає 794 млн. т, у тому числі 80 % в промислово розвинутих країнах світу. Перше місце у світі за виробництвом сталі посідає Китай (107 млн. т), друге – Японія (106 млн. т), третє – США (99 млн. т). За виробництвом чавуну країни можна розмістити так: Японія (87 млн.т), Китай (65 млн. т), США (47 млн. т), Україна (36 млн. т), ФРН (31 млн.т). Основні виробники прокату – Японія (103 млн.т), США (70,1 млн. т), Китай (51,2 млн. т), ФРН (36,7 млн. т). Розвинуті країни спеціалізуються на виробництві високоякісної сталі і складних видів прокату, а країни, що розвиваються, – на виробництві масових видів металу.

Основні типи розміщення чорної металургії працюють: 1) на місцевій сировині і паливі повного циклу з різними типами заводів (Україна, США, Росія, Канада); 2) на базі залізорудних

ресурсів (Франція, Швеція); 3) на базі коксівного вугілля (Німеччина, Польща); 4) на імпорتنій руді і паливі в портах і припортових районах, інтегровані заводи Японії та Франції (Дюнкерн, Фоссюр-Мер), Великобританії (порт Толбот)); 5) на базі привізної сировини у великих центрах споживання сталі і прокату США (Чикаго, Детройт); 6) в районах споживання – невеликі заводи, переважно переробні, (США, Італії, Іспанії).

Кольорова металургія – галузь промисловості з виробництва кольорових металів та їх сплавів (алюмінію, магнію, титану, міді, нікелю, кобальту, олова, сурми, ртуті та ін.), рідкісних і дорогоцінних металів. Супутньою продукцією кольорової металургії є хімічні сполуки, мінеральні добрива, будівельні матеріали та ін. За фізичними властивостями і призначенням кольорові метали умовно поділяються на 4 групи: 1) основні, до яких належать важкі (мідь, свинець, цинк, олово, нікель), легкі (алюміній, магній, титан, натрій, калій), малі (вісмут, кадмій, сурма, миш'як, кобальт, ртуть); 2) леткі (вольфрам, молибден, ванадій); 3) благородні (золото, срібло, платина); 4) рідкісні та розсіяні (цирконій, індій, талій, селен, германій). На відміну від інших корисних копалин, вміст більшості кольорових і рідкісних металів у рудах вкрай низький. Для отримання 1 тонни кольорового металу видобувається й переробляється від сотень до десятків тисяч тонн сировини. Кольорова металургія належить до найбільш енергомістких галузей промисловості.

Кольорова металургія світу виробляє майже 40 млн. т різних металів за рік. Кількість різновидів металів досягає 70, хоча 99% ваги припадає на алюміній, мідь, цинк, свинець, олово, нікель, кобальт, вольфрам, молибден, титан, магній.

Алюмінієва промисловість представлена двома територіально розірваними ланками виробництва. Перша з них, одержання глинозему (оксид алюмінію), знаходиться в країнах, де видобувають боксити. Друга, більш енергомістка, власне виробництво алюмінію – біля джерел дешевої енергії, переважно в розвинутих країнах. Основні країни-видобувачі бокситів – Австралія, Гвінея, Ямайка, Бразилія, Китай, Індія, Суринам. Серед виробників алюмінію – США, Канада, Австралія, Бразилія, Китай, Норвегія. У всіх цих країнах виробництво ведеться біля великих ГЕС або у вузлах потужних теплових електростанцій.

Понад 50 держав мають родовища мідної руди. Але переважна частина покладів припадає на Чилі та США, значна – на Канаду, Замбію, Заір, Перу. Виробництво міді потребує багато тепла й енергії, тому воно в своєму розміщенні зорієнтоване на паливно-енергетичну промисловість. Основні виробники міді – США, Чилі, Японія, Замбія, Заір, Канада, ФРН.

До найбільших країн за покладами золота належать ПАР, Росія, Танзанія, Намібія, США, Мексика, Бразилія та ін. Проте понад 90 % видобутку золота припадає на шість країн: ПАР, Канаду, США, Росію, Австралію, Гану. Загальний видобуток золота складає 25-30 тис. т. на рік.

7.4. Машинобудування

Машинобудівний комплекс охоплює машинобудування та металообробку. Він характеризується розвитком міжгалузевих і внутрігалузевих зв'язків; виробляються машини, устаткування, апарати, прилади, товари народного споживання, продукція оборонного й космічного призначення. Створення сучасних знарядь праці суттєво впливає на технічний прогрес, виконання різних соціально-економічних завдань, сприяє підвищенню ефективності виробництва.

Машинобудування характеризується складністю структури. Залежно від цільового призначення воно поділяється на енергетичне, транспортне, сільськогосподарське, будівельно-дорожнє, приладо- й верстатобудування та ін. За стадіями технологічного процесу виокремлюють заготівлю, механічну обробку та збирання. Заготівля значною мірою впливає на металомісткість вироблюваної продукції.

За особливостями розміщення виробництва і ступенем розвитку технологічного процесу, галузі машинобудування поділяють на: важке машинобудування; загальне машинобудування; середнє машинобудування; виробництво точних машин і механізмів, приладів та інструментів; виробництво металевих виробів і заготівель, ремонт машин та устаткувань.

Важке машинобудування вміщує виробництво металургійного, гірничого й підйимально-транспортного устаткування, енергетичних блоків, а також інших металоємних і великогабаритних виробів.

У загальному машинобудуванні переважає збирання металевих конструкцій, а також виготовлення різних заготовок (транспортне машинобудування без автомобілебудування; виробництво технологічного устаткування для промисловості та будівництва, сільськогосподарське машинобудування).

Середнє машинобудування характеризується широким розвитком кооперування і виробляє автомобілі, транспорт, верстати, с/г машини, устаткування середніх розмірів для промисловості.

У галузях виробництва точних машин, приладів та інструментів технологічний процес представлений точною механічною обробкою і збиранням (електротехнічна, приладобудування).

Металообробна промисловість виготовляє металеві вироби й конструкції, ремонтує машини, різне устаткування. Основна її продукція – сталеві й чавунні вироби, будівельні металовироби, металева тара й фурнітура, конструкції для мостів і ліній передач.

Серед промислово розвинутих країн лише кілька є не тільки великими виробниками машин, але й їх експортерами. Це стосується таких країн, як Японія, ФРН, США. Серед країн третього світу зуміли розвинути свою машинобудівну промисловість Індія, Бразилія, Аргентина, Мексика, Республіка Корея, Сінгапур.

В США найбільшими темпами зростали автомобілебудування, авіаційне та ракетне машинобудування, устаткування для чорної металургії, в Японії – електронне машинобудування; в Європейському Союзі – загальне машинобудування.

Виробництво металообробного обладнання зосереджене у трьох основних регіонах світу: Західній Європі, США, Японії. На першому місці за об'ємом виробництва верстатів – Японія, Китай, США, ФРН.

Найважливішою галуззю сучасного машинобудування є автомобілебудування. Найбільших успіхів тут досягли автомобілебудівні монополії Японії, США, ФРН, Франції, серед яких – «Дженерал моторс», «Форд моторс», «Крайслер» (США), «Тойота», «Ніссан» (Японія), «Фольксваген» (ФРН) та ін.

В авіаракетній і космічній промисловості попереду США (75 % всієї продукції), зокрема монополії «Боїнг компанії», «Макдонелл-Дуглас», «Локхід», «Дженерал дайнемікс».

Морське суднобудування найпотужніше в Японії та за її допомогою в Республіці Корея, Сінгапурі, Бразилії. На належному рівні розвинуте суднобудування в США та Західній Європі (наприклад Іспанії, Франції, Великобританії, Фінляндії). Особливо виділяється будівництво кораблів-баржовозів, газових танкерів.

Електронне машинобудування надзвичайно розвинуте в Японії, США, Франції, Республіці Корея, Малайзії, Сінгапурі та ін.

7.5. Хімічна промисловість

Хімічний комплекс охоплює хімічну й нафтохімічну, а також мікробіологічну промисловість.

Хімічна промисловість перетворює в цінні промислові продукти вапняки, гіпси, нафту, деревину, воду, с/г сировину і т.д. Вона складається з кількох галузей: 1) гірничохімічної; 2) основної хімії; 3) хімії органічного синтезу; 4) хімії полімерів; 5) переробки полімерних матеріалів; 6) інших галузей (побутова хімія, лакофарбова). У свою чергу, гірничохімічна промисловість об'єднує підприємства з видобування гірничохімічної сировини; основна хімія виробляє мінеральні добрива, солі, кислоти; хімія органічного синтезу – вуглеводневу сировину і напівфабрикати (етилен, пропілен); промисловість полімерів на основі вуглеводневої сировини та напівфабрикатів – полімерні матеріали, тобто синтетичні смоли й пластичні маси, хімічні волокна і синтетичний каучук. Переробка полімерних матеріалів дає змогу виготовляти гумотехнічні вироби, шини, вироби з пластмас.

Нафтохімічна промисловість об'єднує підприємства, які на основі хімічної переробки сировини нафтового й газового походження виготовляють різні види нафтохімічних продуктів (каучук, гумоазбестові вироби тощо).

Мікробіологічна промисловість виробляє кормові дріжджі, амінокислоти, кормові антибіотики, мікробіологічні засоби захисту рослин.

Галузі хімічної промисловості споживають велику кількість електроенергії, технічної води та сировини. У структурі галузі виділяють виробництво синтетичних смол і пластмас. Цим підприємствам постачають газ як сировину та етилен (етиленопроводами). Найбільшими виробниками хімічних

волокон є – США, Японія, Росія, ФРН, Китай, Італія, Великобританія, Франція, Чехія.

Головні райони основної органічної хімії тяжіють до місць нафтопереробки США, від Кельну (ФРН) до Роттердама (Нідерланди), о. Хонсю (Японія).

Основна хімія найбільш яскраво представлена в США, Канаді, Японії, Франції, Мексиці, ФРН. Загалом, до країн із високорозвинутою хімічною промисловістю належать США, Канада, ФРН, Росія, Японія, Австралія, Україна. Найпотужніші вузли та райони хімічної промисловості розміщені на північному сході США, в Західній і Східній Європі, Японії (узбережжя Японського моря), Шеньянському і Шанхайському (Китай), Бомбейському (Індія) та Мельбурнському (Австралія) районах.

7.6. Лісова і деревообробна промисловість

Лісопромисловий комплекс охоплює заготівлю, механічну обробку та хімічну переробку деревини.

Лісова промисловість охоплює галузі, що різняться між собою технологією виробництва і призначення готової продукції. Основні з них – лісозаготівельна, деревообробна, лісохімічна, целюлозно-паперова.

Лісозаготівельна промисловість проводить лісосічні роботи, вивозить і сплавляє деревину та здійснює її первинну обробку. Її продукцією є ділова деревина. Деревообробна промисловість здійснює переробку деревини й виготовляє широкий асортимент матеріалів і готових продуктів (пиломатеріали, деревні плити, деталі для вагоно-, авто-, суднобудування). Меблева промисловість виготовляє меблі для житлових, культурно-побутових, адміністративних та інших приміщень. Лісохімічна промисловість виробляє деревне вугілля, оцтову кислоту, розчинники тощо. У целюлозно-паперовій промисловості виробляють різні види паперу, картону та виробів із них, штучне волокно, целюлозу.

За лісовими ресурсами на карті світу виокремлюються два великі пояси, приблизно однакові за протяжністю та розмірами лісовкритих площ і запасів деревини: північний лісовий пояс (переважають хвойні дерева) і південний лісовий пояс (вологі тропічні ліси). В країнах Західної Європи і Північної Америки об'єми приросту деревини нині перевищують об'єми

лісозаготівель, і лісовий ресурсний потенціал багатьох держав зростає. Наприклад, самозабезпеченість країн Західної Європи деревиною складає близько 75 % від загальної потреби. А Скандинавські країни є експортерами продукції лісової і деревообробної промисловості. Але деякі традиційні виробники деревини також імпортують її для целюлозно-паперової промисловості (Фінляндія та Норвегія з тропічних країн). Одночасно для значної кількості країн, що розвиваються, характерне зниження рівня забезпечення лісовими ресурсами.

Загалом, об'єми світової заготівлі деревини зростають, а лідерами є США, Канада, Китай, Бразилія, Росія, Індонезія та Швеція.

За виробництвом пиломатеріалів світовими лідерами є США, Китай, Канада та ін. Роль сировинного чинника в розміщенні виробництв целюлозно-паперової галузі не дуже значна, але одночасно ці виробництва потребують значної водозабезпеченості. В першій десятці з виробництва целюлози – США, Канада, Японія, Швеція, Фінляндія, Китай, Росія, Бразилія, Франція, ФРН. З виробництва паперу лідерами є США, Японія, Китай, Канада, ФРН, Фінляндія, Швеція. Взагалі, у світі головними експортерами та імпортерами лісової і целюлозно-паперової продукції залишаються економічно-розвинуті країни. Експорт країн, що розвиваються (Бразилія, Малайзія, Індонезія, Нігерія, Папуа-Нова Гвінея та ін.), має тенденцію зростання, особливо з пиломатеріалів (коштовна «кольорова» деревина для меблевої промисловості й інтер'єру) та фанери.

7.7. Легка і харчова промисловість

Група галузей, що забезпечує населення тканинами, одягом, взуттям та іншими предметами споживання, становить *легку промисловість*. Легка промисловість тісно пов'язана з сільським господарством, галузями машинобудування та хімічною промисловістю. Сільське господарство забезпечує легку промисловість окремими видами сировини, хімічну промисловість – хімічними волокнами, барвниками. Однією з особливостей розміщення підприємств легкої промисловості є

територіальне їх сполучення з важкою індустрією, що дозволяє раціонально використовувати трудові ресурси. Визначальними є такі чинники розміщення підприємств легкої промисловості: споживчий, сировинний, забезпеченість трудовими ресурсами.

Основні галузі легкої промисловості – текстильна, швейна, шкіряна, взуттєва, хутрова, дубильно-екстрактна. Текстильна промисловість об'єднує підприємства, які виробляють тканини (бавовняні, лляні, вовняні, шовкові), неткані матеріали, трикотажні, текстильно-галантерейні та інші вироби з рослинної (бавовник, льон-довгунець, коноплі, джут), тваринної (вовна, кокони шовкопряда) та хімічної (штучні та синтетичні волокна) сировини. До неї належать: бавовняна, вовняна, шовкова, лляна, конопле-джутова, трикотажна, текстильно-галантерейна.

Зараз на одну особу в таких країнах, як США, Японія, деяких країнах Східної Європи, Прибалтики, виготовляється понад 40 м² тканини. Найнижчі показники (менше 1 м²) у Монголії, Лівії, Тунісі, Мавританії, Нігерії, Гайяні, Уругваї, Сурінамі тощо. Найбільшими виробниками та експортерами тканин є США (Південь), Бразилія, Мексика, Перу, Пакистан, Туреччина, Єгипет, Судан, Узбекистан, Туркменія. Найбільшими виробниками та експортерами вовни є Австралія, Нова Зеландія, Аргентина, Уругвай, ПАР, Великобританія, Іспанія, Казахстан. Широкого розвитку з виробництва хімічної та синтетичної сировини набула така галузь промисловості, як шовкова. Першість ведуть такі країни, як США, Японія, Китай, країни Східної Європи. Швидкими темпами розвивається швейна промисловість, особливо в країнах, що розвиваються. Деякі з країн перетворилися у великих експортерів готової продукції: Сянган, Республіка Корея, Індія тощо.

Харчова промисловість є складовою агропромислового комплексу, що має за мету забезпечення населення продуктами харчування, а отже, розв'язання глобальної продовольчої проблеми людства.

Загалом, розв'язання цієї світової проблеми пов'язане не тільки зі збільшенням обсягів виробництва продуктів харчування, а й із розробкою стратегій раціонального використання продовольчих ресурсів. У наш час в одних країнах світу населення страждає від голоду і недоїдання, а в інших –

намагається досягнути гармонійного раціону харчування та бореться із залишками харчових продуктів і надлишковим споживанням продуктів.

Наявність споживача продукції харчової промисловості й різноманітність сировини зумовлюють повсюдне розташування підприємств цієї галузі. Харчова промисловість більше, ніж інші галузі, пов'язана із сільським господарством, оскільки отримує від нього сировину (зернові й бобові культури, морепродукти, молоко і м'ясо, овочі, фрукти).

У харчовій промисловості виділяють галузі двох категорій, що різняться масштабами і характером розміщення. До першої групи належать галузі, що функціонують на привізній сировині. Вони орієнтуються на порти, залізничні вузли, великі промислові центри, столиці. Це виробництво кондитерських виробів, напоїв, борошномельні підприємства, тютюнова промисловість і т.п. Масштаби цих виробництв дуже значні.

До другої групи виробництв належать ті, що орієнтуються на сировину (цукрові, консервні, м'ясопереробні, маслоробні, сироварні тощо), та ті, що орієнтуються на споживача (хлібопекарська, виробництво напівфабрикатів та ін.).

Лідерами в окремих виробництвах цукру є Індія, Бразилія, Китай, США, Таїланд, Австралія, Мексика, Франція, Німеччина, Куба; а у виробництві зеленої кави – Бразилія, Колумбія, Індонезія, Мексика, Гватемала, Кот-д'Івуар, Індія; чаю – Індія, Китай, Цейлон, Кенія, Індонезія тощо.

Загалом, в економічно розвинутих державах представлені переважно всі види виробництв харчової промисловості з широким асортиментом товарів, а у країнах, що розвиваються, найбільше значення мають експортні галузі харчової промисловості, але асортимент продукції значно менший.

Контрольні запитання і завдання

- 1. Розкрийте поняття галузевої та територіальної структури промисловості.*
- 2. Які галузі належать до паливно-енергетичної системи?*
- 3. Які країни світу мають міцну сировинну базу для розвитку чорної металургії?*

4. Чи збігається розміщення сировинних баз чорної металургії з розміщенням основних центрів металургійного виробництва? Чим це пояснюється?
5. Поясніть, чому розміщення хімічного виробництва значною мірою відірване від сировинних баз.
6. Чому країна не може вважатись економічно розвинутою, якщо в ній немає машинобудування?
8. Які галузі входять у лісову промисловість?
9. Які особливості розвитку легкої та харчової промисловості світу?

8. Сільське господарство

8.1. Рослинництво.

8.2. Тваринництво.

Сільське господарство – важлива галузь світового господарства, що представлена значною різноманітністю типів сільського господарства, що формується в результаті взаємодії природно-кліматичних, соціальних та економічних чинників. В сільському господарстві зайнято 45% економічно активного населення планети.

Сільське господарство поділяється на дві галузі: рослинництво і тваринництво.

8.1. Рослинництво

Рослинництво – одна з провідних галузей сільського господарства, яка займається вирощуванням зернових, зернобобових, технічних, овоче-баштанних, крохмалевмісних та кормових культур. У галузевій структурі рослинництва значне місце посідають виноградарство, садівництво, вирощування цитрусових, субтропічних і тропічних плодівих культур.

Зернові культури – найважливіша група культурних рослин, які вирощуються з метою отримання зерна. Всі зернові культури поділяються на хлібні, круп'яні та бобові. Лідерами серед країн-виробників зернових і зернобобових культур є Китай,

США, Росія. Серед Західноєвропейських країн виділяються Франція та Німеччина, у Америці – окрім США, Канада, Бразилія та Аргентина, в Азії також Туреччина та Індонезія. Основними експортерами зерна є США, Франція, Канада, Австралія, Аргентина. У структурі міжнародної торгівлі зерном на першому місці пшениця, далі – кукурудза, ячмінь, рис.

Пшениця. За площею посівів (близько 230-235 млн. га) і валовим збором (550-595 млн. т) пшениця посідає перше місце серед зернових культур світу. Сьогодні на країни Азії, Північної Америки (США та Канада) й Австралію припадає 2/5 світових зборів пшениці, на Західну Європу – 1/5, на Північну Америку – 1/6. Найбільше вирощують пшениці в таких країнах, як Китай, США, Індія, Росія, Україна, Франція, Казахстан, Канада, Австралія Аргентина, ПАР. Головними експортерами є країни Північної Америки (США та Канада), Австралія й Аргентина та деякі країни Європи (Франція й Україна). Основні імпортери – КНР, Японія, Бразилія, Республіка Корея, Алжир, Росія, а також країни, що розвиваються.

Рис. За посівними площами і валовим збором рис займає на планеті друге місце після пшениці. Найбільшим ареалом рисосіяння залишається Азія. Рис вирощують переважно на зрошуваних землях у районах тропічної та субтропічної зони. Площі посівів у минулому столітті зросли майже у три рази і протягом останніх років стабілізувались на рівні 145-148 млн. га. На країни Азії на початку XXI століття припадало 89 % світових зборів рису, решта – на країни Південної Америки, Африки та Північної Америки. Головними виробниками рису традиційно залишаються Китай (1/3 світових зборів), Індія, Індонезія, Бангладеш, В'єтнам, Таїланд, М'янма, Японія, Бразилія.

Кукурудза – одна з найцінніших зернових культур. За врожайністю зерна вона перевищує всі зернові культури. Пересічна врожайність вища, ніж у рису та пшениці, й становить 42 ц/га, валові збори сягають 510-590 млн. т. Основне виробництво кукурудзи зосереджене у Північній Америці – 2/5 світового урожаю, другим регіоном є Азія – 1/4 світового збору. Посівна площа цієї культури постійно зростає, в останні роки вона становить 138 млн. га. Найбільше кукурудзи вирощують

США, Китай, Бразилія, Мексика, Індія. Крупними експортерами кукурудзи є США, Бразилія, Китай, Франція, Аргентина, ПАР. Головними імпортерами є країни Азії: Японія, Республіка Корея, Китай, Малайзія, а також держави Західної Європи (Іспанія, Великобританія, Бельгія).

Жито. Це більш молода культура, порівняно з пшеницею, ячменем та іншими зерновими культурами. Найбільша територіальна концентрація посівів у Центральній і Східній Європі. Головними виробниками жита у світі залишається Росія, яка вирощує 25% світових врожаїв. Значні збори також отримують Польща, Німеччина, Білорусь, Канада, США, Китай, Казахстан. Загалом, частка жита у загальному виробництві зернобобових культур невисока і становить біля 5 %.

Виробництво круп'яних культур. *Просо* – одна з найважливіших круп'яних культур. Площа посівів – 40 млн. га, виробництво проса в світі становить 29 млн. т. Найбільше проса сіють в Індії, Нігерії, Нігері, Судані, Китаї.

Сорго – одна з основних продовольчих культур Азії та Африки. Використовується також на технічні цілі. За посівними площами вона займає 5-те місце в світі (близько 50 млн. га), а за валовими зборами – 6-те місце. На значних площах сорго вирощується в Індії, Китаї, Африці, США.

Ячмінь посідає 2-ге місце серед кормових зернових культур світу після кукурудзи. Озимий ячмінь вирощують у Німеччині, Франції, Угорщині та Польщі. У світовому рослинництві з площі в межах 80-85 млн. га ячменю на озимий припадає близько 10 %. На початку ХХІ століття посівна площа, зайнята ярим ячменем, становила 71,6-80 млн. га, або ж 11 % від посівних площ, зайнятих зерновими культурами. Валовий збір у ці роки досягав 158-165 млн. т, при пересічній світовій врожайності 21-22 ц/га. Найбільша частка ячменю в структурі посівних площ зернових культур у Білорусії, Україні, Німеччині, Росії, Казахстані, Туреччині, Канаді. За даними ФАО, 42-48 % щорічних валових зборів ячменю використовується на промислово переробку, 6-8 % – на виробництво пива, 15 % – на харчові та 16 % – безпосередньо на кормові цілі.

Зернобобові культури мають важливе фуражне і продовольче значення. До основних зернобобових культур світу належать соя, горох, харчові та кормові боби, квасоля, сочевиця, арахіс, люпин, вика та інші. Для вирощування різновидів бобових у світі відведено майже 115 млн. га, або ж 14 % площі зернових.

Виробництво технічних культур є другою великою галуззю рослинництва, яка виробляє широкий перелік сировини для харчової, легкої та інших галузей промисловості.

Прядивні культури культивують для отримання волокна. Основні маси вирощування їх зосереджені в тропічному, субтропічному та помірному кліматичних поясах. Бавовник вирощують у Китаї, США, Індії, Узбекистані, Судані, Пакистані, Єгипті, джут – у Бангладеш, Індії, Пакистані.

Виробництво цукроносних культур. До них належать рослини, які нагромаджують у тканинах значну кількість цукру (здебільшого цукрози) та використовуються для її отримання. Основним цукроносом у світі є цукрова тростина, яка вирощується у тропіках і субтропіках (Індія, Куба, Бразилія), та цукрові буряки – в країнах із помірним кліматом (найбільші площі посівів зосереджені в Європі – понад 50 % світових). Це такі країни, як Україна, Франція, Росія. Культивують також цукрове сорго, цукрову та винну пальму.

Олійні культури – група культурних рослин, які вирощуються з метою отримання жирних олій. Щорічно у світі виробляють понад 80 млн. т рослинної олії. Лідером із виробництва олії є соя, з насіння якої щорічно отримують понад 21 млн. т сировини, друге місце посідають олійна та кокосова пальми, з плодів яких отримують 16,8 млн. т олії, наступними є ріпак, соняшник, арахіс, бавовна, кукурудза, оливки. Сою вирощують переважно у США, країнах Східної, Південно-Східної, Південної Азії. Посіви соняшнику поширені в країнах Східної Європи, Китаї, США, Аргентині.

Ефіроолійні культури – група технічних культурних рослин, що культивуються з метою отримання ефірної олії. У світовому землеробстві основне значення мають м'ята, троянда, лаванда, герань, коріандр, кмин, фенхель та інші. Основними споживачами ефірних олій є парфумерія, харчова промисловість

і медицина. Світове виробництво ефірних олій складає 25-30 тис. т щорічно.

Овоче-баштанні культури. До баштанних культур належать кавуни, дикі гарбузи, кабачки, патисони. Найбільш розвинуто баштанництво в країнах Середньої та Центральної Азії, Латинської Америки, на півдні Росії (Поволжя, Кубань, Краснодарський край), півдні України, Іспанії, Румунії, Болгарії, Туреччині, Угорщині, США. Найбільш високі та стабільні врожаї баштанні культури дають на цілинних та перелогових землях (200-400 ц/га). У світі відомо понад 120 видів овочевих культур, серед яких капуста, салат, шпинат, петрушка, щавель, цибуля, помідори, огірки, баклажани, перець, часник, морква, столові буряки, ріпа, редька, хрін та ін.

Крохмалевмісні культури. Основною крохмалевмісною культурою у світі є картопля. Пересічна світова врожайність картоплі становить 155-165 ц/га. Найвища продуктивність картоплі досягнута у Великобританії, Бельгії, Нідерландах, Данії, Швейцарії та США.

8.2. Тваринництво

Тваринництво забезпечує населення цінними, висококалорійними продуктами харчування, а харчову і легку промисловість – сировиною. Основними галузями продуктивного тваринництва є скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство та козівництво.

Скотарство. Найбільша концентрація поголів'я великої рогатої худоби спостерігається в приміських агропромислових комплексах, а також лісостепових і степових регіонах. Світове поголів'я ВРХ становить 1372,3 млн. голів. У структурі виробництва м'яса усіх видів 23 % припадає на яловичину й телятину. Найбільше великої рогатої худоби розводять в Індії, Бразилії, Китаї, США, Аргентині, Мексиці, Ефіопії, Росії, Австралії, Колумбії. Головними виробниками яловичини є КНР, США, Китай. До важливих постачальників м'яса на світовий ринок належить група країн-членів ЄС (Німеччина, Італія, Великобританія, Іспанія), а також Аргентина та Австралія.

Свинарство – галузь продуктивного тваринництва, яка займається розведенням домашніх свиней із метою отримання м'яса, сала, шкір та інших продуктів. Світове поголів'я свиней за останні 50 років зросло майже втричі й досягнуло 960, 8 млн. голів. Територіально найбільша концентрація поголів'я спостерігається в Азії, де його частка становить понад 50 %. Лідером у розвитку свинарства на початку XXI століття залишається Китай, де сконцентровано 50,9 % світового поголів'я. Наступні місця посідають США, Бразилія, Німеччина, Іспанія, Польща.

Вівчарство – одна із провідних галузей тваринництва світу, яка займається розведенням овець із метою отримання м'яса (баранини), вовни, молока та шкір (руна). Поголів'я овець збільшується в Азії, Західній Європі та Африці, натомість зменшується в Північній та Південній Америці, Східній Європі та Австралії. На початку XXI століття в Азії зосереджувалось понад 2/5 світового поголів'я. Отже, Австралія та Нова Зеландія, які раніше займали положення лідерів, були витіснені на друге та третє місце. Серед європейських країн традиційно вівчарство розвивається у Великобританії, Іспанії, Франції, Греції та Румунії.

Козівництво належить до традиційно слаборозвинутих галузей тваринництва, які асоціюються з економічно менш розвинутими сільськогосподарськими районами. Це переважно країни, що розвиваються в Азії та Африці. Загальне світове поголів'я кіз становить понад 700 млн. голів (за деякими даними – 1 млрд.). Найбільше поголів'я тварин зосереджено в Китаї, Індії, Туреччині, Пакистані, Ірані, Бангладеш. Значне поголів'я кіз у господарствах селян африканських країн (Сомалі, Судан, Нігерія, Ефіопія). На країни Азії та Африки разом припадає близько 4/5 світового поголів'я кіз.

Птахівництво. В економічно розвинених країнах птахівництво, завдяки досягненням НТР та племінної справи, перетворилось у найбільш індустріалізовану галузь тваринництва, яка вирізняється з-поміж інших високою концентрацією виробництва, значною продуктивністю самої птиці та продуктивністю праці в галузі, значними обсягами товарної продукції, її великою конкурентоспроможністю на

продовольчому ринку. У структурі поголів'я дорослої птиці кури займають 85 %, качки – 10-12 %, гуси – близько 2 %, індики – 1 %. За останні 15 років чисельність поголів'я птиці зросла на 36, 4 %, за минулий тридцятирічний період світове поголів'я курей збільшилось утричі й досягло майже 15 млрд. голів.

Конярство – галузь тваринництва, що займається розведенням та використанням коней. Сучасна географія конярства характеризується загальною тенденцією до зниження поголів'я по всіх континентах, окрім африканського й американського. Лідерами за чисельністю поголів'я коней у світі на початку ХХІ століття залишалися США, Австралія, Бразилія, Росія, Мексика та Китай.

Контрольні запитання і завдання

- 1. Що таке сільське господарство? Чим відрізняється сільськогосподарське виробництво в економічно розвинутих країнах і в країнах, що розвиваються?*
- 2. Від чого залежить співвідношення між рослинництвом та тваринництвом у структурі сільського господарства окремих країн?*
- 3. Охарактеризуйте основні сільськогосподарські культури, вирощувані у світі.*
- 4. Географія основних галузей тваринництва світу.*

9. Географія світового транспорту

Транспорт – одна з найважливіших галузей, що забезпечує потреби господарства й населення в усіх видах перевезень. Залежно від розвитку й розміщення транспорт поділяється на суходільний (залізничний, автомобільний, трубопровідний), водний (морський, річковий, озерний), повітряний. У деяких країнах збереглися гужовий і в'ючний транспорт. Виокремлюють також електронний транспорт. За характером перевезень можна виділити пасажирський і вантажний транспорт. Рівень і характер розвитку транспорту окремих держав залежить від рівня розвитку економіки, розмірів заселеності території, місця держави у світовому господарстві, міжнародному поділі праці і т.д.

Високорозвинені країни світу мають складні транспортні системи, що представлені всіма видами транспорту. Особливо високий рівень розвитку транспорту в Японії, США, Франції, Великій Британії. Саме на ці країни припадає приблизно 85 % вантажообігу світового внутрішнього транспорту. Зауважимо, що в країнах Західної Європи 25% вантажообігу припадає на залізничний транспорт, 40 % – на автомобільний, а ще 35 % – на внутрішній водний і трубопровідний транспорти. У розвинутих країнах Північної Америки (США і Канаді) частки залізничного й автомобільного транспорту в перевезенні вантажів практично однакові. У країнах Східної Європи в перевезенні вантажів домінує залізничний транспорт.

У країнах, що розвиваються, переважає один або два види транспорту. Залізничний транспорт розвинений в Індії, Пакистані, Алжирі, Тунісі, Марокко, Замбії, Аргентині, Уругваї, Чилі та ін. Автомобільний переважає в Афганістані, Ємені, Саудівській Аравії, Ефіопії, річковий – у Судані, Конго, Парагваї.

Щільність транспортної мережі, що визначається протяжністю шляхів сполучення всіх видів транспорту (за винятком морських) у розрахунку на 100 км² території, в розвинених країнах світу становить ≈ 50 км (у Західній Європі – 160 км, Північній Америці – 40 км, Австралії – 20 км), у країнах, що розвиваються – 9-10 км (в Африці – лише 7 км).

Залізничний транспорт користується загальною довжиною колій 1,2 млн. км. Щільність мережі (на 100 км²) найвища в розвинених країнах: у Німеччині – 11 км, Японії – 7 км, США – 1,7 км, тоді як в Африці – 0,03 км, а в Азії – 0,02 км. Робота залізничного транспорту є одним з індикаторів економічного стану країни. Створюються високошвидкісні лінії в Японії, Франції, Італії, ФРН, США (швидкість близько 200 км / год). До таких залізниць належать: Париж – Ліон, Рим – Флоренція, Токайдо (через всі японські острови).

Автомобільний транспорт особливо зручний для перевезення вантажів на невеликі відстані, тут він дешевший за залізничний. Загальна протяжність автодоріг у світі становить понад 25 млн. км, серед них виділяються швидкісні автостради. Загальна протяжність автодоріг у США – 6,4 млн. км, із них 73,1 тис. км – автостради; в Японії 1,2 млн. км з них 53,3 тис. км – автостради, в Німеччині 656 тис. км, з них автострад 11,1 тис. км; в Польщі – 377 тис. км, з яких 0,24 тис. км автострад.

Трубопровідний транспорт – вид транспорту, який найчастіше використовується для транспортування нафти і газу з місць видобутку в райони переробки або споживання. Він є одним із найдешевших, ним транспортується 99 % газу в світі та 95 % нафти. Найдовшими трубопроводами є нафтопровід «Дружба», прокладений з Росії через Україну і Білорусію до Західної Європи (5,5 тис. км) у США (Редвотер – Порт Кредіт (4,8 тис. км) та у Канаді – це нафтопровід між Едмонтом і Монреалем (3,2 тис. км). Загальна протяжність нафтогазопроводів у світі перевищує 1,7 млн. км.

Водний транспорт щодо вартості конкурує з трубопровідним. Найбільше значення має внутрішній водний транспорт для США, Росії, дунайських та рейнських країн. На морській транспорт припадає 70 % товарообігу, а в острівних державах – Великобританії, Японії і Австралії в міжнародних перевезеннях – 100 %. Усього в світі близько 2 тис. морських портів, понад 75 % із них – у розвинених країнах. Найбільшими портами світу є Роттердам, Лондон, Нью-Йорк, Філадельфія, Марсель, Антверпен, Кобе, Кавасакі, Сінгапур. За розмірами тоннажності торговельного флоту виділяються Панама, Ліберія, Греція, Японія і Кіпр. Велике значення для морських перевезень мають протоки (Ла-Манш, Гібралтарська, Мозамбіцька, Малаккська, Босфорська та ін.) і морські канали (Суецький, Панамський). Найбільш вантажонапружений порт – Ла-Манш, за добу тут проходить близько 500 суден.

Авіаційний транспорт є надзвичайно швидким і дорогим. До 25 % таких перевезень припадає на авіалінії США, по 10 % – на авіалінії Японії, Росії, Франції. Загальна кількість летовищ перевищує 5 тисяч. Найбільші з них: 1) О'хара (Чикаго, США) – 66,1 млн. осіб; 2) Фот Воз (Даллас, США) – 50 млн. осіб; 3) Хітроу (Лондон, Великобританія) – 48 млн. осіб.

У наш час розвиток світового господарства висуває нові вимоги до розвитку транспорту. Збільшуються вимоги до швидкостей і своєчасності доставки, належного функціонування транспортної мережі.

Контрольні запитання і завдання

1. Які види транспорту, на ваш погляд, відіграли найбільшу роль в освоєнні планети та формуванні світового господарства?

2. Чи існує залежність між рівнем розвитку країни й особливостями організації її транспортної системи?
3. З яких компонентів складається сучасна транспортна система світу?

10. Міжнародні економічні зв'язки

- 10.1. Форми міжнародних економічних зв'язків.
- 10.2. Міжнародний туризм.

10.1. Форми міжнародних економічних зв'язків

Міжнародні економічні зв'язки – система господарських зв'язків між національними економіками різних країн, що здійснюються на основі міжнародного поділу та інтеграції праці.

Зовнішня торгівля – одна з найдавніших форм економічних зв'язків між країнами, яка полягає у вивезенні одних товарів за межі держави (експорт) та ввезенні інших із-за кордону (імпорт). На сьогодні темпи зовнішньоторгового обороту випереджують темпи зростання виробництва, що свідчить про поглиблення міжнародного (географічного) поділу праці. Цей показник відображає ступінь участі країни в міжнародному поділі праці, тут лідирують ЄС, США, Японія. Головною світовою корпорацією, яка врегульовує питання світової торгівлі, є світова організація торгівлі (WTO).

Міжнародна спеціалізація і кооперування здійснюється між підприємствами різних країн. Це перш за все виготовлення продукції на дво- чи багатосторонній основі, коли окремі підрозділи беруть участь у випуску тієї чи іншої продукції. Таку співпрацю широко застосовують в машинобудуванні, зокрема автомобілебудуванні, ракето- та авіабудуванні.

Вкладення капіталів полягає у наданні коштів чи матеріальних ресурсів підприємцями однієї країни для будівництва, переобладнання господарських об'єктів, створення спільних підприємств в інших країнах. Рушійною силою цих відносин є транснаціональні корпорації. У світі сформувались три центри фінансово-кредитної діяльності: США, Японія. Світові інтереси зацікавлені в співпраці з країнами Азії, зокрема

їх приваблює Китай, Індія, країни Центральної та Південної Америки, країни Східної Європи та окремі країни Африки.

Обмін робочою силою відбувається у результаті виїзду громадян на роботу в інші країни.

Обмін науково-технічною інформацією, тобто найновішими досягненнями у науці та техніці. Це здійснюється на комерційній та некомерційній основі та проявляється в обміні або купівлі-продажу науково-технічних знань, а також у розробленні спільних проектів.

Міжнародні послуги – це послуги з обслуговування іноземних людських суден і літаків, а також надання послуг у страхуванні, рекламі, кінопрокаті, оренда наукового і виробничого обладнання.

10.2. Міжнародний туризм

Туризм – це тимчасовий виїзд (подорож) осіб із постійного місця проживання з пізнавальною, оздоровчою, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою на термін від 24 годин до одного року поспіль, без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування.

Найбільш відомі трактування «туризму»:

1) як особливої форми пересування людей за визначеним маршрутом із метою відвідування конкретного об'єкта або задоволення своїх інтересів і повернення на постійне місце проживання;

2) як форми розвитку особистості, яка реалізується через соціально-гуманітарні функції (виховну, навчальну, оздоровчу та спортивну);

3) як форми організації відпочинку, проведення дозвілля;

4) як галузі господарства, пов'язаної з обслуговуванням людей, що тимчасово перебувають поза межами постійного місця проживання;

5) як комплексний елемент ринку, в якому поєднані підприємства таких галузей господарства, як транспорт, харчування, готельне господарство, культура, торгівля тощо.

У світовому міжнародному туризмі виділяють шість основних регіонів: Європа, Азійсько-Тихоокеанський регіон, Південна Азія, Америка, Близький Схід, Африка. На 10 країн – Францію, Іспанію, США, Італію, Китай, Велику Британію,

Канаду, Мексику, Австрію, ФРН на які припадає половина світового туристичного потоку.

Європа є лідером туристичного ринку, вона приймає майже 65 % іноземних туристів, отримуючи при цьому 55 % валютних надходжень. Насамперед це пояснюється такими чинниками:

- концентрацією значної кількості розвинених держав на відносно невеликій території;

- високими реальними доходами населення Європейських країн;

- бажанням більшості населення деяких Європейських країн проводити відпустку за кордоном поблизу своєї країни;

- наявністю багатьох культурно-історичних пам'яток, створених природою та людиною;

- задоволенням попиту на міжнародні подорожі потужною індустрією туризму та необхідною інфраструктурою.

Активність Європейського туризму пояснюється насамперед територіальною близькістю і доступністю туристичних ресурсів. В Європі переважає внутрішньо регіональний туристичний обмін.

Південно-Східна Азія і Тихоокеанський регіон розвивається в туристичній індустрії найбільш динамічно (у 1999 р. країни цього регіону прийняли 93,7 млн. туристів, а у 2005 р. – 153 млн. туристів). Тут також велику роль відіграє внутрішньо регіональний туризм, на який припадає 70 % прибутків. Лідером Тихоокеанського регіону є Китай та Сінгапур, швидко розвивається туризм в Індонезії і Малайзії, набувають популярності Камбоджа та В'єтнам. Так, у 1995 році Китай відвідало 23 млн. туристів, а у 2005 р. – 42 млн., і цей показник продовжує зростати. Активному використанню туристичних ресурсів Південно-Східної Азії сприяє економіка країн цього регіону, пересічні темпи зростання якої становлять 4-5 %.

Південна Азія також характеризується темпами зростання міжнародних туристських прибутків. Найбільш туристично-розвиненими країнами є Індія (+24 %), Мальдіви (+9 %) та Шрі-Ланка (+13 %). Це, перш за все, гарні можливості для пляжного відпочинку, підводного плавання та міжнародної торгівлі.

Америка на рівні 75 % туристичного потоку формується всередині регіону. Лідером є США, зростає відвідуваність Куби та Мексики. Вищі від середньосвітових показників темпи зростання потоку туристів у Південну Америку. Цей потік

формується переважно з американських і канадських туристів до Бразилії, Аргентини, Уругваю.

Близький Схід. У 2005 році туристичний потік у цей регіон продемонстрував найбільший приріст, переважно завдяки збільшенню кількості подорожей до Єгипту (+39 %). Іншими популярними туристичними напрямками є Йорданія, Бахрейн, Ліван. Однак, поруч із підвищеним інтересом до культурно-історичних пам'яток необхідні заходи, спрямовані на підвищення безпеки та зміцнення політичної стабільності.

Африка володіє значним туристичним потенціалом, але туристична індустрія інвестується недостатньо: політична нестабільність і проблеми інфекційних захворювань впливають на імідж цього регіону. Досить високі показники рекреаційного й ділового туризму ПАР. У Північній Африці стрімко зростають туристичні потоки у Туніс і Марокко. Зацікавленість туристів цим регіоном зростає.

З-поміж окремих країн зазначимо, що найбільші надходження від міжнародного туризму в США, Іспанії, Франції, Італії та Великій Британії. Можна твердити про існування залежності між добробутом країни та її доходами від міжнародного туризму. Найвищі витрати на міжнародний туризм у Німеччині, Великій Британії та Японії.

Контрольні запитання і завдання

1. *Перелічіть основні форми міжнародних економічних зв'язків і, відповідно, основні форми ринку.*
2. *Які риси зовнішньоекономічної діяльності притаманні економічно розвинутим країнам? А які країнам, що розвиваються?*
3. *Визначте місце туризму в розвитку світового господарства.*
4. *Схарактеризуйте роль окремих туристичних регіонів у прийомі туристів.*

11. Глобальні проблеми людства

- 11.1. Поняття про глобальні проблеми людства.
- 11.2. Проблема збереження миру на Землі.
- 11.3. Екологічна проблема.
- 11.4. Енергетична проблема.
- 11.5. Сировинна проблема.
- 11.6. Проблема освоєння Світового океану.
- 11.7. Продовольча проблема.
- 11.8. Глобальна злочинність.
- 11.9. Ліквідація небезпечних хвороб.

11.1. Поняття про глобальні проблеми людства

Глобальні проблеми сучасності — сукупність нагальних проблем, що постали перед людством у другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. Частина з них пов'язана із взаємовідносинами всередині світового співтовариства (запобігання ядерному конфлікту, подолання відсталості країн, що розвиваються тощо), частина ж є відображенням кризи у взаємовідносинах між суспільством і природою (демографічна, продовольча, ресурсна, екологічна, енергетична проблеми).

До основних чинників, що сприяли виникненню глобальних проблем людства, можна віднести: швидке зростання чисельності населення (демографічний вибух), крім того, постійне нарощування промислового й сільськогосподарського виробництва; збільшення обсягу видобутку корисних копалин; житлове, промислове будівництво, прокладання нових транспортних магістралей, забруднення навколишнього середовища, мілітаризацію економіки окремих країн.

Гострі глобальні проблеми активно вивчали провідні вчені світу (політологи, соціологи, демографи, економісти, географи, біологи, математики та ін.) Наприкінці 60-х — на початку 70-х років ХХ ст. сформувалася нова міждисциплінарна наука — *глобалістика*.

Найнебезпечнішими для людства є політичні проблеми: миру, війни, гонки озброєнь; розв'язання регіональних релігійних і військово-політичних конфліктів в Європі, Азії та Африці. Далі йдуть екологічні проблеми. Різноманітними в

різних регіонах світу є демографічні проблеми. Численні соціальні проблеми (охорона здоров'я, освіта, наука і культура, соціальне забезпечення) вимагають для свого розв'язання чималих коштів і висококваліфікованих спеціалістів. За останні десятиріччя найбільших успіхів людство досягло у розв'язанні глобальних економічних проблем — сировинної та енергетичної. Натомість у деяких регіонах загострилася продовольча проблема. Дедалі більшої актуальності набувають такі міжгалузеві проблеми, як освоєння Світового океану та мирного освоєння Космосу.

Зважаючи на те, що своєю сутністю глобальні проблеми людства — інтернаціональні — успішне розв'язання їх можливе тільки за умови зосередження зусиль країн, суспільства не лише на регіональному, а й на міжнародному рівнях.

11.2. Проблема збереження миру на Землі

Тільки у ХХ ст. у двох світових війнах і багатьох локальних конфліктах загинуло понад 100 млн. людей. Воєнні конфлікти, що спалахували в світі від 1945 до середини 80-х років (їх було понад 150), обернулися втратами в 10 млн. осіб (убитих, поранених, покалічених) і матеріальними збитками в сотні мільярдів доларів США. За цей час витрати на гонитву озброєнь сягнули 7500 млрд. доларів. У 1945р. з'явилася ядерна зброя й виникла загроза знищення як окремих країн, так і цілих континентів. У цих умовах ядерні держави були змушені розпочати процес ядерного роззброєння та скорочення звичайних озброєнь. У 1970 р. було підписано, а в 1995 р. продовжено дію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, за яким у світі може бути 5 ядерних держав — США, СРСР, Великобританія, Франція та Китай. Після розпаду СРСР у цьому списку залишилася Росія, а Україна, Білорусь і Казахстан заявили про свій без'ядерний статус. Проте у 1998 р. «ядерний клуб» поповнився ще двома країнами — Індія та Пакистан провели випробовування ядерної зброї. Оскільки між цими країнами давно існують територіальні претензії, то наявність у них ядерної зброї викликала занепокоєння світової громадськості. Розробки цієї зброї ведуться також в Ірані, Іраку, КНДР, ПАР.

За оцінками військового відомства США, упродовж останнього десятиліття ХХ ст. близько 30 країн володіє хімічним озброєнням, 10 має можливість виробляти біологічну зброю, півдесятка працює над створенням ядерного потенціалу.

У наш час небезпека нових військових дій весь час підтримується існуванням великої кількості регіональних військово-політичних конфліктів, які виникають переважно на національному і релігійному ґрунті. Найбільш небезпечною є смуга конфліктів, що простягнулася від Балканського півострова (країни колишньої Югославії через Кавказ (Грузія, Вірменія, Азербайджан, прилеглі території Росії) і Південно-Західну Азію (Палестина, Афганістан) до Центральної Америки. У результаті саме в ці країни переміщується епіцентр світових продовольчих, енергетичних проблем. Економічна відсталість цих країн подвоює небезпеку загострення економічних та політичних глобальних проблем.

11.3. Екологічна проблема

Екологічна проблема — одна з глобальних проблем сучасності, що проявляється в різкому загостренні суперечностей у відносинах між суспільством і природою, порушенні природних процесів через надмірну антропогенну дію, непередбачувані наслідки НТР, зростання енергоспоживання і спалювання викопного палива, демографічний вибух, збройні конфлікти, техногенні катастрофи тощо.

Особливо різко зросло навантаження на навколишнє середовище в другій половині ХХ ст. У взаємовідносинах між суспільством і природою відбувся якісний стрибок, коли в результаті різкого збільшення чисельності населення, інтенсивної індустріалізації та урбанізації планети господарські навантаження почали повсюдно перевищувати здатність екологічних систем до самоочищення і регенерації. Внаслідок цього порушився природний кругообіг речовин у біосфері, під загрозою виявилось здоров'я нинішнього і майбутнього поколінь людей.

Нині спостерігаються три небезпечні глобальні тенденції: зміна складу атмосфери; посилення «парникового ефекту» і потепління клімату, що може призвести до танення льодовиків і

катастрофічного підвищення рівня океану; забруднення навколосезного Космосу залишками космічних апаратів.

«Парниковий ефект», тобто різке потепління клімату на земній кулі, спричинений зростанням у повітрі вмісту вуглекислого газу (CO_2), що утворюється внаслідок згоряння органічного палива. За нормальних умов вміст CO_2 в атмосфері незначний і складає всього 0,03 %.

Згідно з оцінками, подвоєння вмісту CO_2 в повітрі може привести до підвищення середньої температури повітря на планеті на 2-4°C. Пораховано, що лише за 1970-1990 рр. спалено стільки вугілля, нафти і горючих сланців, що вміст вуглекислого газу зріс на 15 %, а подвоєння його кількості можна очікувати вже у 2030 р.

Інші небезпечні тенденції мають субглобальний масштаб: забруднення Світового океану нафтовою плівкою, що порушує енерго- і масообмін між гідросферою та атмосферою; скорочення озонового шару, який захищає життя на Землі від жорсткого ультрафіолетового випромінювання Сонця; деградація лісів, головної «фабрики» кисню, як унаслідок їх вирубування (в тропічних країнах, що розвиваються, і в Російській Федерації), так і пошкодження кислотними дощами. Уперше з цією проблемою зіткнулися на Північному Сході США, у Великобританії і Німеччині. Зараз кислотні дощі завдають значної шкоди екосистемам Центральної і Східної Європи, скандинавських країн, багатьох районів Росії, Китаю та Індії. В окремих регіонах екологічна криза досягла рівня екологічного лиха (Приаралля, зона Чорнобиля, Амазонія, чимало індустриальних агломерацій).

Процес спустелення щорічно веде до вилучення із сільськогосподарського виробництва біля 6 млн. га земель. Особливо сильно цей процес проявляється в Сахельських країнах Африки, розміщених на межі пустелі Сахари і савани.

Багато країн світу зіткнулися із серйозними водоресурсними проблемами, які полягають не лише в кількісній нестачі води, а й в дефіциті чистих прісних вод. Найбільш забрудненими у гідросфері є річкові і озерні води. Коли ще кілька десятиліть тому в найгіршому стані були поверхневі води Західної Європи (річки Рейн, Ельба, Маас, По) і США (річки басейну Міссісіпі, р. Гудзон, Великі Американські озера), то зараз найбільше нечистот є в ріках Східної Європи (Дунай в середній і нижній течії, Дніпро, Волга). Загрозливих масштабів набуває забруднення поверхневих вод у країнах, що розвиваються.

На кожного жителя планети щорічно видобувається біля 20 т мінеральної сировини, 97-98 % її у вигляді відходів надходить потім у ґрунт, воду, повітря. Маса відходів і забруднювальних речовин, що надходять у навколишнє середовище, ставить під загрозу життя і здоров'я людей, існування рослинного і тваринного світу.

Людство вже значною мірою усвідомило загрозу екологічної кризи. Створено відповідні наукові центри та інші організації світового масштабу та на національному рівні. Сформульовано наукові основи раціональної екологічної політики, досягнуто міжнародної домовленості з ряду екологічних проблем (скорочення споживання викопного палива і перехід до екологічно безпечних джерел енергії, припинення випуску озоноруйнівних субстанцій, заборона на промисел китоподібних і ряду інших видів тварин тощо). Широкого розмаху набули міжнародні громадські рухи на захист природи, проти небезпечних технологій. Істотним елементом у системі заходів для подолання екологічної кризи визнано екологічне виховання населення.

11.4. Енергетична проблема

Енергетична криза як одна з глобальних проблем сучасності свідчить, що розвиток цивілізації на Землі у ХХ ст. характеризувався стрімким ростом енергоспоживання, що продовжується і зараз. За оцінками, у 1945-1995 рр. населення планети використало 2/3 всього палива, добутого людством за час свого існування. Необхідність подолання відсталості країн, що розвиваються, вимагає швидкого розвитку енергетики. Такі бурхливі темпи її розвитку породжують нові гострі проблеми.

На перший план виходить нестача енергетичних ресурсів. З одного боку, сумарні запаси викопних паливних ресурсів досить великі й кожного року стають відомими нові їх родовища. Крім того, сучасна технологія відкриває доступ до використання нетрадиційних видів енергії (вітрова, припливна, геотермальна тощо). З іншого боку, перехід до розробки складних за геологічними умовами родовищ викликає подорожчання добування енергоносіїв і робить використання більшої частини паливних ресурсів нерентабельним.

Особливо гостро постали проблеми, пов'язані з негативним впливом енергетики на стан навколишнього середовища. Масове використання нафти, газу, вугілля завдає шкоди природі

та здоров'ю людини через викиди сажі, що містить важкі метали, двоокис сірки, оксид азоту та інші шкідливі речовини. Якщо тенденція збільшення споживання енергії й викидів двоокису вуглецю збережеться, то вже в найближчі роки середня температура на Землі зросте на 2°C, що призведе до глобальних катастрофічних наслідків. Використання викопних видів органічного палива порушує баланс кисню в атмосфері, тому що при згоранні 1 т палива згорає 2,3 т кисню. Розширення витрат кисню на техногенні потреби, зменшення його відтворення через вирубування лісів веде до виникнення реальної загрози його нестачі на планеті.

Змінити негативні тенденції в енергетиці можливо при: 1) підвищенні ефективності використання енергії; 2) зменшенні шкідливих викидів в атмосферу за рахунок нових технологій очищення відпрацьованих газів; 3) зміні структури паливно-енергетичного балансу за рахунок альтернативної енергетики.

11.5. Сировинна проблема

Ця проблема виявляє рівень забезпеченості сировинними ресурсами процесу виробництва й життєдіяльності людей на планеті.

Найбільше вразливими ресурсами людства є відновлювані ресурси— вода, повітря, рослинний покрив і тваринний світ планети. Нині майже всі вони перебувають у стані, коли природні механізми відновлення й відтворення знаходяться на межі розладнання.

Наслідки антропогенної дії на відновлювані ресурси жахливі. Нині під загрозою зникнення перебувають 10% рослин і 30% усіх тварин планети. Біомаса суходолу зменшилася на 7%, а її продуктивність — на 20%.

Господарська діяльність у Світовому океані завдала значної шкоди його біологічним і мінеральним ресурсам. Інтенсивність життя у Світовому океані через забруднення впала на 30%. У розвинутих країнах зник 31 млн. га лісів. Не краща ситуація складається із забрудненням прісних вод. Якщо біологічні потреби людини й тварин у воді становлять 10 т на 1 т живої тканини на рік, то для виробництва 1 т виробів із бавовни по-

трібно 200 т води, сталі — 250-270 т, паперу — 1000 т, синтетичного каучуку — 2500 т тощо.

Гостро постала проблема не відновлюваних природних ресурсів, до яких належать паливні, рудні й нерудні корисні копалини. Після 1950 р. попит на мінеральну сировину в усіх країнах світу зростав на 5% на рік, а подвоєння світового добування корисних копалин відбувалося в середньому за 15 років. Підраховано, що якби всі країни, що розвиваються, споживали мінеральну сировину на рівні США (з розрахунку на душу населення), то відомі нині запаси природного газу вичерпалися б за 5 років, нафти — за 4 роки, цинку — за 6 місяців, міді — за 9 років тощо.

Способи розв'язання сировинної проблеми: 1) зниження матеріалоемності продукції; 2) використання вторинних ресурсів (відходів виробництва); 3) створення безвідходного виробництва.

11.6. Проблема освоєння Світового океану

Світовий океан завжди відігравав важливу роль у зв'язках між країнами та народами. Проте до середини ХХ ст. він практично залишався «економічною цілиною». Але з розвитком НТР усебічне дослідження й освоєння Світового океану набрало зовсім інших масштабів.

По-перше, загострення глобальних енергетичної та сировинної проблем привело до виникнення морської гірничодобувної і хімічної промисловості, морської енергетики.

По-друге, загострення глобальної продовольчої проблеми підвищило інтерес до біологічних ресурсів океану. Потенціальні можливості їх використання без загрози порушення усталеного балансу вчені оцінюють у 150-180 млн. т. Але майбутнє за марикультурою (організоване розширене відтворення біологічних ресурсів). Вважають, що 1 га марикультури здатен відтворити у 8 разів більше риби, ніж 1 га суходолу — м'яса.

По-третє, поглиблення міжнародного географічного поділу праці, швидке зростання торгівлі супроводжуються збільшенням морських перевезень. У результаті виробничої та наукової діяльності в межах Світового океану і узбережжя виникла особлива складова частина світового господарства — *морське господарство*.

Але така діяльність водночас породила глобальну проблему Світового океану. Суть її полягає в забрудненні океану нафтою та нафтопродуктами, важкими металами, комунальними стоками, а також пестицидами й гербіцидами. Велику загрозу для Світового океану має захоронення на його дні радіоактивних відходів.

11.7. Продовольча проблема

Ця проблема визначає здатність Землі прогодувати нинішнє й майбутнє населення Землі, тому тісно пов'язана з демографічною, енергетичною та екологічною проблемами. Співвідношення чисельності населення та обсягу їжі визнане однією з найважливіших глобальних проблем людства. Число людей, що голодують, у світі, за даними ООН, зросло від 460 млн. осіб у 1970 р. до 550 млн. осіб у 1990 р. і досягло 600-650 млн. осіб у 2000 р. Як правило, голодують у країнах, що розвиваються, де добове споживання їжі в середньому 2200 ккалорій, тоді як мінімальна норма, визначена органами ООН, дорівнює 2400 ккалорій. При оцінці продовольчої ситуації у країнах Азії, Африки й Латинської Америки необхідно також враховувати недосконалість проведених у них аграрних реформ, бідність широких верств селянства, відсталість систем землеробства, нераціональне використання земельних і водних ресурсів, часті стихійні лиха, які знищують працю мільйонів людей. Втрати врожаю при переробці, наприклад, в Африці, досягають 30-40%. У цих країнах переробляється лише 10-20% первинної сільськогосподарської продукції, тоді як в економічно розвинутих країнах — 70-80%.

Тому надзвичайно велике значення має продовольча допомога, яку надають розвинуті країни: США (60% від загального об'єму), країни ЄС, Канада, Австралія. Так, продовольча допомога країнам Африки складає близько 40% всього їх продовольчого імпорту. Але й цього недостатньо. Експерти ФАО (продовольча і сільськогосподарська комісія ООН) вважають, що в наш час 65 країн, що розвиваються, із загальним населенням 1,1 млрд. осіб, не можуть забезпечити своїх жителів навіть мінімальним рівнем харчування. Досягти нормального забезпечення шляхом подальшого збільшення

продовольчої допомоги неможливо. Для цього необхідно передусім подолати соціально-економічну відсталість країн Азії, Африки й Латинської Америки на основі прогресивної перебудови їх внутрішніх суспільних структур, а також відмовитись від традиційних архаїчних форм сільського господарства шляхом широкого впровадження досягнень «зеленої революції», запровадження біотехнологій, активізації протидії процесам деградації природного середовища.

11.8. Глобальна злочинність

Глобальна злочинність — ще одна гостра проблема сучасності. Злочинність, тероризм, наркоманія та інші антисуспільні явища викликають глибоку корозію всього механізму суспільного розвитку.

Злочинність транснаціоналізується й чимраз частіше виступає як організована. Прибутки від незаконного обороту наркотичних засобів оцінюються в 500 млрд доларів на рік. Наркобізнесом займаються організовані злочинні групи, які володіють практично всіма видами нових технологій для налагодження транснаціонального співробітництва й використання глобальних стратегій, з якими жодна держава не може впоратися самотужки.

Число зареєстрованих у світі злочинів у середньому збільшується на 5 % щороку. Але останнім часом особливо швидко росте частка тих, що належать до категорії тяжких (убивства, насильства тощо). Надзвичайно страшним лихом став тероризм. Із 1970 р. здійснено біля 40 тис. терористичних актів, вони стають дедалі кровопролитнішими. Поряд з індивідуальним і груповим тероризмом набув поширення державний тероризм, до якого більш або менш регулярно вдаються режими деяких країн.

Електронні злочини сьогодні становлять загрозу для світової фінансової структури. Кібернетичні злочини — електронні крадіжки в кібернетичному просторі, коли величезні суми грошей переводяться за якісь частки секунди, належать до транснаціональних злочинів. З урахуванням комп'ютерних пограбувань банків і фінансових закладів лише в США втрати становлять від 5 до 10 млрд. доларів на рік.

Для вирішення глобальної проблеми злочинності країни світової співдружності мають згуртуватися в боротьбі проти міжнародної торгівлі наркотиками, «відмивання» «брудних» грошей, тероризму та інших транснаціональних злочинів, які загрожують людству.

11.9. Ліквідація небезпечних хвороб

Ліквідація небезпечних хвороб — актуальна глобальна проблема. Величезні успіхи сучасної медицини дали змогу збільшити тривалість життя, знизити загальну й дитячу смертність не лише в економічно розвинених країнах, а й певною мірою і в тих, що розвиваються, практично перемогти ряд епідемічних захворювань, які були лихом людства в минулому.

Проте в цілому на планеті становище лишається вкрай напруженим. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, кожен п'ятий житель планети зараз хворий, має погане здоров'я або терпить від недоїдання. В Африці, на південь від Сахари, різними хворобами уражено 30 % населення, в Південно-Східній Азії хворіють і голодують 40 % населення. Але проблема охорони здоров'я зводиться не лише до того, що для обслуговування населення планети не вистачає наявних ресурсів медицини. Насправді дана проблема складніша: існує криза саме охорони здоров'я, безпосередньо пов'язаної із загальними протиріччями сучасного розвитку людства.

Збільшення загальної кількості мутагенних факторів (радіація, вплив хімічних сполук і т. ін.) становить загрозу порушення генетичного фонду людини. В 70-ті роки частота народження неповноцінних дітей становила 10,8 %, а на початку 80-х із кожних 100 немовлят 11 мали різні вроджені дефекти, сьогодні цей показник зріс до рівня 14 на 100 народжених немовлят.

Чумою ХХ ст. називають СНІД. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), від початку пандемії (СНІД як специфічну хворобу було відкрито лише 1981 р.) до середини 1994 р. на СНІД захворіли приблизно 4 млн. чоловік. Кількість хворих протягом лише одного року зросла на 1,5 млн., сьогодні вона складає близько 20 млн. осіб. Понад 60 % ВІЛ-інфікованих припадає на африканські країни на південь від

Сахари, однак хвиля хвороби котиться нині Азією, де живе близько половини людності планети. Приблизно 2 млн. ВІЛ-інфікованих зареєстровано в Латинській Америці та країнах Карибського басейну, значна кількість у країнах Східної та Центральної Європи.

У країнах, що розвиваються, частка померлих від інфекційних і паразитичних хвороб становила 43,3 % загальної смертності, в тому числі від шлунково-кишкових хвороб — 13,2 %, туберкульозу — 7,4 %, гострих респіраторних захворювань — 19,5 %, інших — 3,4 %.

ВООЗ і Дитячий фонд ООН підраховали, що майже 43 % з тих 14,6 млн. дітей, які щорічно вмирають, можна було б урятувати завдяки вакцинації (при цьому середні витрати на одну дитину становлять 13 дол. США) або застосуванню методів, вартість яких невисока, наприклад, регідративної терапії (від 2 до 3 дол. на дитину за рік). Програми імунізації повинні, як і раніше, залишатися пріоритетними в країнах із низьким прибутком на душу населення. Важливими є програми планування сім'ї, харчування, освіти й додаткових виплат тощо.

Вирішення проблеми ліквідації небезпечних хвороб вимагає, щоб, по-перше, охорона здоров'я стала аспектом нового типу життєдіяльності людини, поєднуючись з екологією, відповідаючи демографічним змінам; по-друге, увібрала в себе все багатство світового досвіду медицини й орієнтувалася на обслуговування всього людства з властивою йому різноманітністю соціально-економічних умов і культурних традицій.

Контрольні запитання і завдання

- 1. У чому сутність глобальних проблем?*
- 2. Чому саме у другій половині ХХ ст. виникло поняття «глобальні проблеми людства»?*
- 3. Чи можна стверджувати, що глобальні проблеми людства взаємопов'язані? Доведіть свою думку.*
- 4. Назвіть основні напрями екологічної політики в природокористуванні та охороні природи.*
- 5. Які шляхи розв'язання глобальних проблем, на вашу думку, є найефективнішими?*

Розділ II. РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ

12. Країни Європи

12.1. Загальна характеристика регіону.

12.2. Регіональний огляд.

12.2.1. Великобританія.

12.2.2. ФРН.

12.2.3. Франція.

12.2.4. Італія.

12.2.5. Польща.

12.1. Загальна характеристика регіону

Регіональний поділ частини світу Європи найдинамічніший і найменш усталений. Європі взагалі впродовж століть і навіть тисячоліть були притаманні швидкі й кардинальні зміни політичної карти. Враховуючи всю суму чинників, нині в Європі виділяють такі субрегіони: *країни Західної, Центральної та Східної Європи*.

Західна Європа – найдавніший історично і соціально-економічно сформований цивілізований субрегіон Європи й світу. В наш час ці країни є в усіх сенсах основою формування і функціонування ЄС та НАТО.

Тут розташовані чотири із семи найрозвинутіших держав світу: ФРН, Франція, Великобританія й Італія. Інші ж держави невеликі або карликові за площею чи населенням, однак за показниками ВВП на душу населення належать до найбагатших держав світу. Окрім названих чотирьох країн, до субрегіону Західної Європи належать Іспанія, Португалія, Андорра, Ірландія, Ісландія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Ліхтенштейн, Австрія, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Мальта, Греція, Монако, Сан-Марино, Ватикан. Отже, цей регіон охоплює 24 незалежні держави, а також Гібралтар (британське володіння на Іберійському півострові, спірна територія з Іспанією).

До субрегіону держав *Центральної Європи* належать колишні соціалістичні держави. Вони в минулому були сателітами СРСР. Отже, ці держави були близькі не лише географічно, а насамперед ментально. До них належать Польща,

Чехія, Словаччина, Румунія, Угорщина, Албанія, Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія та Герцоговина, Чорногорія, Югославія і Болгарія. Всього 12 країн.

Субрегіон *Східна Європа* утворюють колишні пострадянські держави, які в минулому входили до складу СРСР. Тут негативний вплив командно-адміністративної системи на економіку та ментальність людей позначився особливо сильно. Тому це найбідніші країни Європи. Намагаючись вирватися з-під нав'язливої опіки Росії, країни Балтії вже увійшли до ЄС і НАТО. Україна, Молдова, Білорусь входять в субрегіон *Східна Європа*.

Зауважимо, що Росія, Казахстан і Туреччина утворюють регіон країн Євразії (Азіопа). Як бачимо, фізико-географічна межа між Європою й Азією, яку проводять по Уральських горах, не є науково коректною. Тому політичну і соціально-економічну межу між цими частинами світу проводять по західному кордону Росії. Отже, в політичному сенсі Європа на сході закінчується східними кордонами Норвегії, Фінляндії, Латвії, Білорусії й України.

Європейська культура відіграла значну роль у розвитку світової цивілізації. Попри значні відмінності, населення Європи має єдиний, своєрідний етнокультурний «код», який визначає самосвідомість європейців. Величезний вплив на формування цього коду справила релігія. Головною конфесією Європи є християнство (у північних районах протестантство, центральних та південних – католицизм, східних – православ'я). Європа має значний позитивний досвід досягнення міжетнічної та міжконфесійної гармонії.

Європа була й залишається одним із провідних центрів світової економіки, сумарний ВВП якого становить майже 30 % світового. Тому Європа утримує лідерство у світовій торгівлі за обсягами золотовалютних запасів та іноземних інвестицій.

В економічно розвинутих країнах Європи постійно зменшується частка зайнятих у промисловості, становлячи пересічно 25 % (у постсоціалістичних – 47 %). Натомість питома вага зайнятих у сфері послуг (55 %), де домінують галузі фінансової сфери, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. В другій групі країн переважають традиційні галузі з високою питоною вагою інфраструктури – транспорт і зв'язок.

Європейські країни мають більш сприятливіші умови для інтеграційних процесів, ніж інші регіони світу. Зумовлено це й вигідним геополітичним положенням; багатими природними ресурсами; подібними рисами історичного розвитку багатьох країн у минулому; відносно одноманітністю населення за етнічним і соціальним складом, що зумовлює «європейську ментальність» населення регіону; активною господарською взаємодією країн регіону, де внутрірегіональні зв'язки в історичному аспекті завжди переважали над міжрегіональними.

12.2. Регіональний огляд

12.2.1. Великобританія

Офіційна назва – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. Столиця – Лондон (близько 8 млн. осіб). Площа – 244 тис. км² (77-ме місце у світі). Населення – близько 59 млн. осіб (21-ше місце). Державна мова – англійська. Грошова одиниця – фунт-стерлінг.

Велика Британія – класична парламентська монархія. Глава держави – королева, однак вона не має майже ніяких повноважень. Країною керує уряд, що очолюється лідером партії, яка здобула на виборах перемогу. Велика Британія є унітарною державою. Вона складається з різних політико-адміністративних одиниць: Англія поділяється на 35 графств і Великий Лондон. Уельс складається також із графств, Північна Ірландія – з округів, Шотландія – з районів і острівних територій. Острів Мен і Норманські острови є самостійними адміністративними одиницями.

За чисельністю населення Велика Британія посідає третє місце в Європі після Німеччини і Франції. За загальної високої густоти населення (понад 240 осіб на 1 км²) існують суттєві відмінності цього показника. Так, в Англії він перевищує 350 осіб, а в Шотландії та Північній Ірландії – в три рази менший. Природний приріст населення низький. Тривалість життя жінок перевищує 80 років. Відбувається процес старіння нації. Майже 90 % населення живе в містах, сформовано вісім міських агломерацій. Майже 82 % населення становлять англійці, близько 10 % – шотландці, понад 2 % – ірландці, близько 2 % – валлійці (уельські).

Велика Британія – високорозвинена постіндустріальна країна. У структурі її ВВП 20 % становить частка промисловості та 60 % наданих послуг. Структура промислового виробництва, яке забезпечує майже 90 % експорту, постійно змінюється в напрямку скорочення частки старих, традиційних галузей (видобуток вугілля, металообробка, харчова, текстильна) і зростання частини передових наукомістких галузей – електронної, авіаційної, верстатобудівної тощо.

Для паливно-енергетичної промисловості характерне зростання ролі нафти і природного газу та скорочення частки вугілля для виробництва електроенергії. В електроенергетиці провідну роль відіграють теплові електростанції, значна частина яких працює на природному газі. На них припадає 76 % всієї виробленої електроенергії. В країні діє понад 20 атомних електростанцій, які дають 23 % електроенергії. Частка гідроелектростанцій незначна — лише 1 %.

Чорна металургія — одна з найстаріших галузей британської промисловості. В минулому вона тяжіла до власних родовищ залізних руд та коксівного вугілля у Мідленді. Нині чорна металургія все більше зсувається в бік моря і працює здебільшого на імпортній руді та металобрухті (Південний Уельс, Йоркшир).

Британська кольорова металургія є однією з найпотужніших у Європі. Найбільшу роль відіграє металургія алюмінію у Шотландії. Країна виробляє вторинні рідкісні метали (уран, цирконій, берилій, ніобій), які користуються попитом на світовому ринку.

Машинобудування є найбільшою галуззю британської промисловості. Пріоритетного розвитку набули транспортне (літакобудування, ракетобудування, автомобілебудування) та точне машинобудування. Найбільшим центром надсучасних галузей машинобудування є Великий Лондон. У ньому, а також в інших великих містах виробляють автомобілі, текстильне обладнання, продукцію військово-промислового комплексу. Важливе місце посідає верстатобудування. Скоротилися роль суднобудування.

У хімічній промисловості зменшилася роль основної хімії: скоротилося виробництво мінеральних добрив та соди. Натомість підвищилася роль фармацевтики та виробництва побутової хімії. Головним районом хімічної промисловості є

південний схід. Там, де до узбережжя підходять нафтопроводи з Північного моря, розміщені підприємства нафтохімічної галузі (Фолі, Стенлоу, Каррінгтон).

Серед старих галузей господарства відома британська текстильна промисловість, яка виробляє вовняні, бавовняні, лляні та синтетичні тканини. Основна частина підприємств зосереджена в Ланкаширі, вовняної – в Йоркширі, трикотажної – в східному Мідленді, лляної – в Північній Ірландії.

Незважаючи на те, що в сільському господарстві Великої Британії зайнято лише 2,7 % населення, країна повністю забезпечує себе зерном, м'ясом, яйцями, молоком тощо. У його галузевій структурі значно переважає тваринництво. Зростає роль скотарства. Традиційне колись вівчарство тепер дає мізерну частину сільгосппродукції. У рослинництві головними є зернові (ячмінь, пшениця, овес) та. кормові культури.

У Великій Британії 90 % вантажообігу припадає на морський флот. Лондон і Ліверпуль – головні експортні порти країни. 80 % експортних внутрішніх перевезень вантажо- і пасажирообігу здійснює автомобільний транспорт, 10 % – залізничний. Із 1993 року експлуатується залізничний тунель під Ла-Маншем. Розвинений також річковий, трубопровідний та авіаційний транспорт.

У Великій Британії обов'язкова 11-річна освіта, на 100 тис. осіб припадає 32 тис. студентів. Майже 33 % загальних громадських видатків ідуть на потреби цієї сфери. Серед всесвітньо відомих об'єктів – Британський музей, Шекспірівський театр, Оксфордський (1167 р.), Кембріджський (1209 р.) університети. Освіта й охорона здоров'я безкоштовні.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 24 об'єкти – мегалітична споруда Стоунхендж, Адріанів вал і місто Бат (римська епоха), лондонський Тауер, собори в Кентербері та Даремі, Вестмінстерський палац і абатство, Старе і Нове міста в Единбурзі, замок і фортеця Гвінет, перший у світі залізний міст (1777 р.) та ін.

12.2.2. ФРН

Офіційна назва – Федеративна Республіка Німеччина. Столиця – Берлін (близько 3,5 млн. осіб). Площа – 357 тис. км² (61-ше місце у світі). Населення – понад 82 млн. осіб (12-те місце у світі). Державна мова – німецька. Грошова одиниця –

євро. Німеччина є федеративною державою. Вона складається з окремих земель, кожна з яких має власну конституцію, а також парламент. Главою держави є федеральний президент, який має незначні повноваження. Виконавча влада належить федеральному уряду на чолі з федеральним канцлером, законодавча влада – парламенту, який складається з двох палат – бундестагу (виборних депутатів) і бундесрату (його члени призначаються урядами земель).

Населення Німеччини найчисельніше в Європі, досить рівномірно розміщене по території. Пересічна густина населення перевищує 230 осіб на 1 км². У найбільш промислових районах вона зростає до 500 осіб на 1 км². Смертність перевищує народжуваність. Міське населення становить майже 90 %. Окрім столиці, до міст-мільонерів належать Гамбург (1,7 млн.) та Мюнхен (1,2 млн.). У промислових районах міста злилися в агломерації: Рейнсько-Рурську, Рейнсько-Майнську, Штутгартську. Близько 90 % населення становлять німці.

За рівнем розвитку господарства, обсягом ВВП Німеччина займає перше місце в Європі. Її економіка базується на найпотужнішій у цій частині світу індустрії. Німеччина посідає провідне місце у світі за виробництвом автомобілів, пластмас, фарб і хімікатів.

Промисловість країни працює переважно на імпортній сировині. Особливе значення мають новітні галузі: автомобілебудування, авіабудування, електроніка, верстатобудування, нафтопереробка, фармацевтична промисловість.

Для паливно-енергетичної промисловості характерне зростання ролі нафтопереробної промисловості, яка працює у портах на імпортній сировині (Гамбург). В електроенергетиці провідну роль відіграють теплові електростанції, на які припадає 64 % виробленої електроенергії. Значною й є частка атомних електростанцій. Вони дають 32 % електроенергії і розміщені здебільшого у Прирейнському районі. Частка гідроелектростанцій незначна — лише 4 %.

Чорна металургія — одна з найстаріших галузей німецької промисловості. В минулому вона тяжіла виключно до власних родовищ коксівного вугілля у Рурі. Нині чорна металургія зсувається в бік моря, де працює здебільшого на імпортній сировині (Бремен).

У Німеччині склалася потужна кольорова металургія переважно на привізній сировині. Найбільшу роль відіграє

металургія алюмінію у Рурі. Країна також плавить значну кількість міді, свинцю, цинку.

Машинобудування є найбільшою галуззю німецької промисловості. Пріоритетного розвитку набуло транспортне машинобудування. Країна є найбільшим у Європі виробником автомобілів (Мюнхен, Штутгарт, Вольфсбург, Кельн) та морських суден (Кіль, Гамбург, Бремен). Важливу роль відіграють також авіабудування, верстатобудування, точне машинобудування.

Спеціалізацією хімічної промисловості країни є виробництво полімерів, фармацевтика, фотохімія, синтез калійних добрив.

Майже 80 % підприємств промисловості зосереджене в трьох землях на півдні й заході країни. Далеко за межі країни поставляються вироби німецької харчової промисловості – ковбаси, пиво та вино. Найбільший промисловий район Німеччини сформувався в басейні річки Рур (Рурський басейн). Німеччина має диверсифіковане і високопродуктивне сільське господарство. Хоча в ньому зайнято менше 5 % працівників в економіці, вони створюють 14 % ВВП. Основна галузь сільського господарства – тваринництво. Поширеною галуззю економіки є туризм.

У системі освіти обов'язкова десятирічна освіта. Існує розгалужена мережа університетів, найбільші з яких – Кельнський (60 тисяч студентів), Мюнхенський (60 тис.), Берлінський (45 тис.). Витрати на охорону здоров'я становлять понад 8 % ВВП, тоді як на армію – менше 1,6 %, значну увагу приділяють здоров'ю нації: пересічна тривалість життя жінок у ФРН – 80 років.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 27 об'єктів – собори в Ахені, Шпейері, Кельні, церкви Гільдесгайма і Віеса, абатства і монастирі в Лорші та Маульбронні, римські пам'ятки Трієра, міста Бамберг і Кведлінбург, палаци і парки Потсдама і Берліна, копальні та історичні центри Гослара, історичні центри Штральзунда і Вісмара тощо.

12.2.3. Франція

Офіційна назва – Республіка Франція. Столиця – Париж (понад 2,1 млн. осіб). Площа – 544 тис. км² (48-ме місце у світі).

Населення – близько 59 млн. осіб (20-те місце). Державна мова – французька. Грошова одиниця – євро.

Франція – типова унітарна республіка. Після Другої світової війни президент країни, генерал Шарль де Голь, ліквідував земельний устрій (Лотарингія, Шампань, Прованс тощо), який служив основою сепаратизму і відцентрових процесів, і поділив державу на 94 невеликих департаменти. Главою держави є президент, який призначає прем'єр-міністра і членів уряду. Вищим законодавчим органом є парламент. Він складається з двох палат – національних зборів і сенату.

За чисельністю населення Франція посідає друге місце в Європі після Німеччини. Розміщене населення доволі рівномірно. Середня його щільність близько 110 осіб на 1 км². Народжуваність дещо перевищує смертність. Міське населення складає близько 70 % жителів країни. Найбільшими містами, крім столиці, є Марсель (1,2 млн.), Ліон і Тулуза (близько 500 тис. жителів). У країні налічується понад 50 міських агломерацій. У Великому Парижі (столиця з передмістями) проживає близько 16 % населення Франції. Понад 93 % мешканців країни є етнічними французами, майже 6,5 % становлять емігранти (з Європи, Африки, Азії).

Франція – високорозвинута постіндустріальна країна, яка за обсягом ВВП в Європі поступається лише Німеччині. Серед продуктивних галузей економіки виділяється промисловість. Вона забезпечує близько 25 % ВВП і 80 % експорту.

Особливе значення у промисловості мають новітні галузі: автомобілебудування, авіабудування, верстатобудування, хімічна промисловість.

Паливно-енергетична промисловість працює на імпорتنих нафті і природному газі та з використанням місцевого кам'яного вугілля. В електроенергетиці провідну роль відіграють атомні електростанції, на які припадає 76 % виробленої електроенергії. Значною є частка гідроелектростанцій. Вони дають 20 % електроенергії і розміщені здебільшого у передгір'ях Альп та Піреней. Частка теплової енергетики незначна (4 %). На півночі працює припливна електростанція «Ранс».

Чорна металургія в минулому тяжіла виключно до власних родовищ залізних руд та коксівного вугілля в Лотарингії. Нині чорна металургія зсувається в бік моря, де працює на імпорتنій сировині.

У Франції склалася потужна кольорова металургія. Її основною галуззю є алюмінієва промисловість, яка працює на власній сировині.

Машинобудування є найбільшою галуззю французької промисловості. Найбільшого значення набуло транспортне машинобудування. За випуском автомобілів Франція посідає третє місце в світі. Країна є великим виробником автомобілів (Париж), літаків (Тулуза, Париж) та морських суден (Марсель, Нант, Брест, Тулон). Важливу роль також відіграє точне машинобудування (Париж, Ліон).

Франція має дуже розгалужену хімічну промисловість. З імпоротної сировини в країні виробляються пластмаси, хімічні волокна, синтетичний каучук, шини (Париж, Марсель, Гавр). На власній сировині налагоджений синтез соди та калійних добрив. Традиційними галузями Франції є парфумерна та фармацевтична.

Світове значення має французька харчова промисловість. За обсягом експорту в світі вона поступається лише США. У легкій промисловості провідне місце належить виробництву тканин. За цим показником Франція поступається лише Італії та Німеччині.

За обсягами виробництва продукції сільського господарства Франція посідає перше місце в Європі. Провідною галуззю сільського господарства є тваринництво. На півдні дедалі більше поширюється надзвичайно прибуткове квітникарство.

У Франції дуже добре розвинена туристична індустрія. За кількістю іноземних туристів, які відвідують країну (близько 70 млн. щороку), вона посідає перше місце у світі (Ніцца, Канни, Сен-Тропез, Французькі Альпи). Франція має найдовшу серед європейських країн мережу залізниць (40 тис. км). Основну роль відіграє автомобільний транспорт (400 тис. км доріг і близько 35 млн. автомобілів). Також значно розвинутий морський, авіаційний та трубопровідний транспорт.

Добре розвинута освітня сфера, обов'язкова десятирічна освіта. На 100 тис. осіб припадає 5 тис. студентів, що навчаються у 400 вищих навчальних закладах (Сорбонна – найбільший університет Європи, 100 тис. студентів).

Франція має багатовікову культурну спадщину. До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 28 об'єктів – монастирі Мон-Сен-Мішель і Фонтене, палаци і парки Версаля і Фонтенбло, собори в Шартрі, Ам'єні, Буржі, палац Шамбор,

давньоримські пам'ятки в Оранжі, Арлі, Пон-дю-Гарі, центри Авіньйона, Нансі, Ліона, Страсбурга і Реймса та ін.

12.2.4. Італія

Офіційна назва – Республіка Італія. Столиця – Рим (близько 3 млн. осіб). Площа – 301 тис. км² (70-те місце у світі). Населення – 57, 5 млн. осіб (22-ге місце). Державна мова – італійська. Грошова одиниця – євро.

Італія є парламентською республікою. Глава держави – президент із незначними повноваженнями, який обирається терміном на 7 років. На 5 років обирається парламент, якому належить законодавча влада. Він складається з двох палат: палати депутатів (630 осіб) і сенату (922 сенатори). Виконавча влада зосереджена в руках уряду (рада міністрів) і його голови. Країна поділяється на 20 регіонів, які в свою чергу складаються з 94 провінцій.

За чисельністю населення Італія посідає четверте місце в Європі після Німеччини, Франції та Великої Британії. Середня густина населення перевищує 190 осіб на 1 км². Населення по території розміщено дуже нерівномірно. В гірських районах та на острові Сардинія воно коливається від 40 до 70 осіб, а в промислових районах Ломбардії і навколо Неаполя досягає 1000 осіб на 1 км². Природний приріст від'ємний. Відбувається старіння нації. Тривалість життя чоловіків перевищує 75 років, а жінок – 81 рік. Частка міських жителів становить 67 %. Крім столиці Рима, містами-мільонерами є Мілан і Неаполь. Італія – мононаціональна держава (95 % – італійці). В північних прикордонних районах живуть австрійці, словенці, французи. У великих містах немало іммігрантів, особливо албанців.

Італія – одна з найпотужніших в економічному сенсі постіндустріальних держав Європи і світу в цілому. Структура італійської економіки така: сфера послуг – 61 % ВВП, промисловість – 36 %, сільське господарство – 3 %. Серед галузей промисловості найрозвинутіше машинобудування, харчова, хімічна, легка, металургійна галузі. Власні енергоресурси забезпечують лише 20 % потреб країни. Надзвичайно потужний, військово-промисловий комплекс випускає все: від танків та ракет до стрілецької зброї. Розвинуте виробництво обчислювальної техніки, електронного обладнання і роботів.

У паливній промисловості зростає роль нафтопереробки, яка працює у портах па імпорتنій сировині (Мілаццо, Генуя, Венеція). В електроенергетиці провідну роль відіграють теплові електростанції, на які припадає 78 % виробленої електроенергії. Значною є й частка гідроелектростанцій. Вони збудовані на гірських річках і дають 20 % електроенергії. Частка атомної енергетики незначна — лише 1,5 %. З нових джерел енергії використовується внутрішнє тепло Землі.

Чорна металургія працює виключно на імпорتنій сировині. Найбільший металургійний комбінат Європи розміщений на півдні у порту Таранто. Кольорова металургія використовує переважно привізну сировину. Вона плавить алюміній, свинець, цинк, магній, ртуть.

Машинобудування є найбільшою галуззю італійської промисловості. Пріоритетного розвитку набуло транспортне машинобудування, особливо складання автомобілів (Мілан, Неаполь, Турін (компанія «ФІАТ»)). Виготовляють також морські судна (Трієст, Генуя, Палермо, Ліворно), літаки (Турін, Неаполь), верстати (Мілан, Турін), електроніку (Мілан, Турін, Рим, Неаполь).

Спеціалізацією в хімічній промисловості Італії є виробництво полімерів, шин, фармацевтики, парфумів.

Традиційні галузі італійської промисловості — легка (текстильна, швейна, взуттєва) та харчова (макаронна, виноробна, олійна, цукрова, плодоовочеконсервна). Італія посідає перше місце в світі з виробництва вина. У центрі країни розвинута текстильна індустрія. Італія, як і Франція, є одним із осередків високої моди.

У сільському господарстві, на відміну від інших розвинених країн Заходу, переважає рослинництво (58 %). Італія займає перше місце в світі з вирощування оливок, шосте — з вирощування цитрусових, входить до першої десятки країн за валовими зборами пшениці, кукурудзи, овочів.

У невеликій за площею Італії головна роль належить автомобільному транспорту. Він перевозить до 90 % пасажирів і 80 % вантажів. У зовнішніх перевезеннях поза конкуренцією морський транспорт. Важливою галуззю економіки є туризм. Щороку країну відвідують понад 50 млн. іноземних туристів. Ця галузь приносить Італії від 5 до 10 млрд. доларів.

Історико-культурна спадщина Стародавнього Риму й епохи Відродження найбільша у світі. Обов'язковою є восьмирічна

освіта. Болонський університет найстаріший у Європі. На 100 тис. осіб припадає 2,8 тис. студентів. Італія посідає провідне місце у світі за кількістю лікарів та витратами на освіту й охорону здоров'я, їй належить перше місце в Європі за кількістю місць у готелях.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 35 об'єктів. Це історичний центр Рима, Помпеї та Геркуланума, Венеція та її лагуна, церква Санта Марія-делле-Граціє з «Останньою вечерею» Леонардо да Вінчі в Мілані, історичні центри Флоренції, Пізи, Сан-Джиміньяно, наскельні малюнки Валькомоніки та ін.

12.2.5. Польща

Офіційна назва – Республіка Польща. Столиця – Варшава (понад 1,7 млн. осіб). Площа – 313 тис. км² (68-ме місце у світі). Населення – близько 39 млн. осіб (30-те місце). Державна мова – польська. Грошова одиниця – злотий.

Польща – унітарна держава, парламентська республіка. Глава держави – президент, який обирається на 5 років. Виконавча влада належить президенту й уряду (раді міністрів). Голова уряду призначається президентом. Законодавча влада здійснюється двопалатним парламентом, що складається із сейму і сенату. У сеймі 460 депутатів, у сенаті 100 senatorів.

За чисельністю населення Польща посідає сьоме місце в Європі. Середня його густина – близько 124 особи на 1 км². Спостерігається незначний природний приріст населення (0,9 ‰). Середня тривалість життя жінок становить 77 років, чоловіків – 68 років. Переважає міське населення – 64 %. Крім столиці Варшави, більше міст-мільонерів немає. Лодзь має понад 800 тис. жителів, Краків – близько 750 тис. Поляки становлять майже 99 % населення країни. Економіка Польщі перебуває в стані ринкової трансформації. Це типова індустріально-аграрна країна. В промисловості переважає машинобудування й хімічна промисловість. Розвинута легка та гірничовидобувна галузі.

Основним енергоресурсами є кам'яне вугілля Верхньосілезького басейну, за видобутком якого Польщі належить перше місце в Європі. Вона є також найбільшим його експортером. Видобуток нафти та природного газу незначні. В електроенергетиці провідну роль відіграють теплові електростанції,

на які припадає 97 % виробленої електроенергії. Частка гідроенергетики незначна — 3%.

Основним осередком чорної металургії на півдні є райони Кракова і Ченстохови. У Верхній Сілезії діє металопереробна галузь: виплавляють цинк, алюміній, мідь. До цієї металургійної бази тяжіє важке машинобудування яке є найбільшою галуззю польської промисловості. У Верхній Сілезії переважає металомістке машинобудування: важке та залізничне. У великих містах — працює: верстатобудування, автомобілебудування, електроніка (Варшава, Краків). Біля моря склалися значні центри суднобудування (Гданськ, Гдиня, Щецин).

У Плоцьку діє потужний нафтопереробний завод, підприємства легкої та харчової промисловості. Головний центр виробництва текстилю – м. Лодзь. Харчова промисловість виробляє м'ясні та плодоовочеві консерви, бекон, переробляє картоплю, а також борошно і цукор.

У структурі сільського господарства переважає рослинництво. Вирощують пшеницю, жито, ячмінь. Повсюдно вирощують картоплю. На півдні переважають значні посіви цукрових буряків (7-ме місце у світі). За поголів'ям свиней Польща посідає 7-ме місце у світі. Щорічно в Балтійському морі виловлюють близько 500 тис. тонн риби. Країна має густу транспортну інфраструктуру. Довжина залізничних колій перевищує 30 тис. км, автомобільних магістралей – 150 тис. км, інтенсивно використовуються для судноплавства річки та канали. Найбільші морські порти – Гданськ, Гдиня й Щецин.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесені такі об'єкти як Варшава (Старе місто в стилі ренесанс і барокко, давні палаци), Гданськ, Краків (Вавельський замок XIII ст., соборів св. Станіслава (1359), у якому знаходяться гробниці польських королів, Тадеуша Костюшко, Адама Міцкевича, Юзефа Піл судського) та ін.

Контрольні запитання і завдання

1. Розкажіть про особливості населення Великобританії.
2. Що являє собою сучасна структура промисловості та сільського господарства Великобританії?
3. Схарактеризуйте господарство ФРН.
4. Назвіть галузі господарства Франції, що спираються на використання власних природних ресурсів.

5. У чому особливості територіальної і галузевої структури господарства Франції?
6. Які особливості розвитку сільського господарства Італії?
7. Яку роль в житті Італії відіграє морський транспорт?
8. Схарактеризуйте природно-ресурсні можливості Польщі.
9. З'ясуйте особливості розвитку господарського комплексу Польщі.

13. Країни Євразії. Росія

Розміщення деяких країн і народів на межі двох світів витворило за століття доволі своєрідні нації й держави. Вони ніби одночасно належать і не належать цим світам, будучи перехідними практично в усьому: від антропологічних типів населення і його ментальності до принципів облаштування соціально-економічного життя. Ці держави формують доволі своєрідний субрегіон – країни Євразії (Азіопа). До нього належать Росія, Казахстан і Туреччина.

Цей регіон, на відміну від попередніх, «розірваний». Росія й Казахстан географічно поєднуються, Туреччина розміщена окремо. Спільною рисою всіх трьох держав є те, що вони одночасно розташовані у двох частинах світу – Азії й Європі.

Усі три країни великі за площею з доволі значним населенням, особливо Росія і Туреччина. Вони володіють різноманітними природними умовами і багатими природними ресурсами. Однак негативною спільною характеристикою є політична і соціально-економічна нестабільність.

Країни Азіопи також характеризуються строкатістю національного складу і доволі гострими проблемами міжнаціональних відносин тощо.

Столицею Російської Федерації є Москва (понад 8 млн. осіб). Площа – 17 млн. км² (1-ше місце у світі). Населення – близько 145 млн. осіб (7-ме місце). Державна мова – російська. Грошова одиниця – рубль.

Це федеративна республіка, яка має найскладніший у світі адміністративно-територіальний поділ. Вона складається з 21 республіки, однієї автономної області, 10 автономних округів, 6 країв, 49 областей. Окрім того, виділяються міста федерального

підпорядкування – Москва та Санкт-Петербург. У 2000 р. на цю геопросторовість наклалися ще 7 федеральних округів. Глава держави – президент. Він обирається всенародним голосуванням. Законодавчим органом Російської Федерації є парламент (Федеральні збори), які складаються з двох палат: Державної думи (450 депутатів) і Ради Федерації. Виконавча влада належить уряду.

Останнім часом населення Росії зменшується приблизно на 1 млн. осіб щорічно. Цей процес переважно характерний для етнічних росіян і угро-фінських християнських народів. Водночас швидкими темпами зростає мусульманське, тюрське населення.

Населення Росії розміщене вкрай нерівномірно і за густотою (близько 8,5 осіб на 1км²) країна посідає 174-те місце у світі. Майже 80% населення живе в Європейській частині країни. Міське населення становить 73 %. У країні нараховується 13 міст-мільйонерів. Окрім Москви, до найбільших міст належать Санкт-Петербург (4,5 млн. осіб), Новосибірськ і Нижній Новгород (по 1,4 млн. осіб).

Середня тривалість життя жінок становить 71 рік, чоловіків – 58 років. У національному складі переважають росіяни – 86 %. У Росії дуже велика кількість неврахованих іммігрантів, переважно китайців (понад 5 млн. осіб), і їхня чисельність продовжує стрімко зростати.

Росія – індустріально-аграрна країна. За класифікацією ООН, вона належить до держав з перехідною економікою. У структурі промисловості провідну роль відіграє паливно-енергетичний комплекс. Щорічно видобувається понад 300 млн. тонн нафти та 600 млрд. м³ газу, а також близько 250 млн. тонн вугілля. Найбільші центри нафтопереробки склалися на трасах трубопроводів (Омськ, Перм, Уфа, Ярославль, Москва, Ухта). В електроенергетиці провідну роль відіграють теплові електростанції, на які припадає 82 % всієї виробленої електроенергії. В країні діє кілька атомних електростанцій, які дають 12 % електроенергії (Кольська, Ленінградська, Нововоронезька, Смоленська, Білоярська та інші). Частка гідроелектростанцій незначна і складає 6%. Найпотужніші ГЕС збудовані на Єнісеї (Саяно-Шушенська, Красноярська) та Ангарі (Братська, Усть-Ілімська). Основні проблеми видобувної промисловості полягають у тому, що видобуток сировини здійснюється в чимраз екстремальніших умовах. Також

видобуток просторово відірваний від споживачів: більшість населення проживає на заході, а ресурси знаходяться на сході країни.

В Росії сформувались три металургійні бази: Уральська (Нижній Тагіл, Магнітогорськ, Челябінськ), Центральна (Ліпецк, Старий Оскол, Череповець, Тула) та Сибірська (Новокузнецьк) і за обсягами виплавки чорних металів вона займає четверте місце у світі.

Російська кольорова металургія дуже потужна. З власної сировини вона виплавляє мідь (Урал), мідь, нікель та кобальт (Норильськ), свинець та цинк (Челябінськ, Дальногорськ, Белово), олово (Новосибірськ), титан і магній (Березники), алюміній (Красноярськ, Братськ, Кам'янськ-Уральський).

Машинобудування є центральною галуззю російської промисловості. Важке машинобудування розвивається на Уралі, в Центральній Росії, півдні Сибіру. Залізничне машинобудування представлене складанням локомотивів (Санкт-Петербург, Коломна, Брянськ, Калуга) та вагонів (Брянськ, Твер, Митищі, Калінінград, Нижній Тагіл, Санкт-Петербург). Морські судна виготовляють у Мурманську, Выборзі, Санкт-Петербурзі, Астрахані, Архангельську, Владивостоку. Автомобілебудування виробляє легкові та вантажні автомобілі, автобуси, колісні тягачі (Нижній Новгород, Тольятті, Москва, Ульяновськ, Набережні Челни, Іжевськ). Також складаються трактори та різні сільськогосподарські машини. Розвинене точне машинобудування.

Основними районами хімічної промисловості стали Урало-Поволжя, Центральна Росія та Західний Сибір. Тут випускають різні види мінеральних добрив, пластмаси, синтетичні волокна, гуму, шини тощо.

В Росії склався потужний лісопромисловий комплекс, який представлений усіма стадіями переробки деревини. Найважливіші його центри: Архангельськ, Усть-Ілімськ, Братськ, Комсомольськ-на-Амурі. Целюлозно-паперовим виробництвом вирізняються Європейська Північ (Онега, Кондопога) та Прибайкалля (Іркутськ, Селенгінськ, Байкальськ).

Серед старих галузей господарства розвивається текстильна промисловість, яка виробляє бавовняні, лляні, вовняні, шовкові та синтетичні тканини.

Рибна промисловість одержала розвиток у Мурманську, Архангельську, Калінінграді, Астрахані, Владивостоку, Южно-Сахалінську.

По всій країні розосереджені підприємства харчової промисловості. Їх регіональну спеціалізацію визначає зональна спеціалізація сільського господарства. Виробництво олії та цукру концентрується на півдні Європейської частини. Борошномельна промисловість орієнтується на райони вирощування зерна, м'ясна – на сировинні зони та споживача. У сільському господарстві обсяги виробництва у галузі рослинництва дещо переважають над обсягами виробництва у тваринництві. За обсягами збору пшениці Росія посідає п'яте місце у світі, ячменю – перше, картоплі – друге; за поголів'ям ВРХ – шосте, свиней – п'яте місце у світі.

Значна площа країни визначає велику роль транспорту. Довжина залізничних колій становить близько 87 тис. км, автомобільних доріг – 750 тис. км. Велике значення відіграє трубопровідний і річковий транспорт, майже 40 % всіх перевезень припадає на морський.

Основне культурне життя країни зосереджено в Москві та Санкт-Петербурзі. У Російській Федерації понад 800 вищих навчальних закладів. До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесені такі об'єкти як історичний центр Санкт-Петербурга, Кремль і Красна площа в Москві, історичні монументи Новгороду, Соловецькі острови, монументи Володимира і Суздаля, ансамбль Троїце-Сергіївської лаври та ін.

Контрольні запитання і завдання

- 1. Вкажіть особливості адміністративно-територіального устрою Російської Федерації.*
- 2. Дайте оцінку природним ресурсам Росії.*
- 3. Схарактеризуйте машинобудівний комплекс Росії.*
- 4. Розкажіть про розвиток агропромислового комплексу Росії.*

14. Країни Азії

14.1. Загальна характеристика регіону.

14.2. Країнознавчий огляд.

14.2.1. Японія.

14.2.2. Китай.

14.2.3. Індія.

14.1. Загальна характеристика регіону

Найбільшою строкатістю характеризуються народи і країни Азії. Тому тут виділяється найбільше субрегіонів. Практично за всіма показниками – від величини території і чисельності населення, до забезпеченості природними ресурсами і рівня соціально-економічного розвитку – азійські держави істотно розрізняються.

До субрегіону *Південно-Західна Азія* належить 15 країн. Із погляду теоретико-методологічного обґрунтування регіону, його розміщення між Європою, Африкою й Азією призводить до подвійної, навіть до потрійної приналежності країн до тих чи інших регіонів. Так, загальноживані умовні поняття Близького та Далекого Сходу. Туреччина одночасно може бути країною Євразії, Близького Сходу і Південно-Західної Азії.

Отже, до *Південно-Західної Азії* належить Афганістан, Бахрейн, Ізраїль, Йорданія, Іран, Ірак, Ємен, Катар, Кіпр, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія і Сирія. Це регіон із надзвичайно складним соціально-економічним, політичним, історичним, національним та іншими проблемами. Постійні війни і терористичні акти стали візитівкою цього субрегіону в цілому світі.

Не менше гострих проблем у субрегіоні *Закавказзя*. Хоча до цього регіону належить лише три пострадянські держави, Азербайджан, Вірменія і Грузія, проблем і конфліктів тут також чимало.

Субрегіон *Центральна Азія* утворюють чотири пострадянські країни – Киргизія, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. Ситуація у цих країнах не стабільна: відродженню ісламу намагається протидіяти Росія та США, що породжує зростаючу напругу.

До субрегіону *Південна Азія* належать сім країн: Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдівські острови, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка. Цей регіон теж вкрай нестабільний, із гострими національними і релігійними конфліктами.

До складу субрегіону *Східна Азія* входить Китай, Японія, Корейська Народно-Демократична Республіка, Республіка Корея і Монголія.

До субрегіону *Південно-Східна Азія* входять такі країни: Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд і Філіппіни.

14.2. Країнознавчий огляд

14.2.1. Японія

Офіційна назва – Японія. Столиця – Токіо (понад 8 млн. осіб). Площа – 378 тис. км² (60-те місце у світі). Населення – близько 127 млн. осіб (9-те місце у світі). Державна мова – японська. Грошова одиниця – ена.

Японія – унітарна держава, парламентська монархія. Символом держави є імператор, позбавлений реальної влади. Титул імператора передається у спадок. Вищий законодавчий орган – парламент. Він складається з двох палат: палати представників і палати радників. Виконавча влада належить уряду на чолі з прем'єр-міністром. Його обирає парламент із власних членів. В Японії, за адміністративно-територіальним поділом, 42 префектури, 2 столичних міста, 1 столичний округ, 1 губернаторство – Хоккайдо.

Густота населення в Японії дуже велика і перевищує 300 осіб на 1 км². Населення розміщене дуже нерівномірно. Міське населення перевищує 78 %. Крім столиці, до міст-мільйонерів належать Йокогама (близько 4 млн. осіб), Осака (3 млн. осіб), Нагоя (2,2 млн. осіб). Наявний природний приріст при народжуваності 10 %, смертність становить 6% . На сході країни сформувався найбільший у світі мегаполіс Токайдо, де живе 60 млн. осіб. Тривалість життя населення в Японії найвища на нашій планеті (понад 80 років). Японія – типова однонаціональна держава, де японці становлять 99,4 % усього населення.

Японія належить до найрозвинутіших постіндустріальних держав. За обсягом ВВП вона разом із США та Китаєм у трійці лідерів. Нестача природних ресурсів сповна компенсується

вмілим використанням переваг географічного положення, високою кваліфікацією, культурою та патріотизмом населення, високим розвитком науки і техніки.

У промисловості особливу увагу приділяють новітнім галузям, які базуються на передових технологіях. Японія виробляє близько половини морських суден, до 30 % автомобілів і т. д. За виробництвом роботів вона посідає перше місце у світі. Промисловість Японії швидко трансформується залежно від мінливої кон'юнктури світового ринку.

Розвиток господарства ґрунтується на потужному паливно-енергетичному комплексі, який працює на довізній сировині. Основу електроенергетики складають теплові електростанції, які виробляють 58 % електроенергії. Широкого розвитку набула атомна енергетика. Тепер в країні працює близько 50 атомних реакторів, які дають 28% електроенергії. Частка гідроенергетики скоротилася до 12%. Тепер вони працюють лише у години-пік. Японія приділяє велику увагу розвитку альтернативних джерел енергії: геотермальних та сонячних електростанцій, які вже виробляють близько 2 % електроенергії.

На імпортній руді та вугіллі з Австралії працюють найпотужніші у світі чорна та кольорова металургії. Ці галузі забезпечують високорозвинену автомобільну (концерни «Ніссан», «Тойота», «Хонда») промисловість.

Основні галузі японського машинобудування є найбільшими в світі: електроніка та робототехніка, автомобілебудування (понад $1/4$ автомобілів світу), суднобудування (більше $1/2$ світових морських суден), верстатобудування (дає $1/2$ верстатів-автоматів), тракторобудування. Головні центри машинобудування сформувалися в агломераціях Токіо, Осаки та Нагої.

За обсягом виробництва електро-обчислювальної техніки Японія поступається лише США. Високорозвинута хімічна промисловість спеціалізується переважно на виробництві пластичних мас, синтетичних смол, хімічних волокон (Токіо, Осака, Нагоя, Кавасаки). Розвинута також легка промисловість, яка виготовляє текстиль (Токіо, Кіото, Кобе, Нагоя), шовкові тканини та тканини із хімічних волокон. У харчовій промисловості виділяється рибоконсервна, цукрова, борошномельна і пивоварна промисловості.

У сільському господарстві переважають дрібні селянські господарства. Роль сільського господарства невелика. Воно дає

лише 2,2 % ВВП країни і забезпечує 75 % потреб населення у продовольстві. Його основою є дрібні господарства, а головною галуззю — рослинництво, яке відзначається високою інтенсивністю. Майже 50% ріллі зайнято рисом, ще 25 % овочами. Розвинене садівництво та виноградарство. Тваринництво є новою для Японії галуззю, яке розвивається па імпорتنих кормах (особливо кукурудзі). Головними постачальниками м'яса є свинарство та птахівництво.

Основним видом транспорту Японії є автомобільний. Протяжність автомобільних магістралей перевищує 1,2 млн. км, залізниць – 30 тис. км. Для країни характерні швидкісні залізниці та шосейні дороги. Окремі острови з'єднанні тунелями та мостами. Найбільший у світі підводний тунель “Сейкан” споруджено через Сангарську протоку. В Японії понад 100 портів, а за тоннажністю морського торгового флоту держава посідає 2-ге місце у світі. У міжнародних пасажирських перевезеннях домінує авіаційний транспорт.

Історико-культурна спадщина представлена буддиськими та синтоїськими храмами, імператорськими палацами та замками феодалів, будівлями стародавньої столиці Кіото, меморіалом Хіросіми. Практично все населення високоосвічене.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 11 об'єктів. Зокрема, 18 монументів давнього Кіото, меморіал Хіросіми, гори Сиракамі, ліс Якусіма, монастир Хорюдзі, замок Хімедзі, історичне село Сіра кава, храм Ітсукусіма та ін.

14.2.2. Китай

Офіційна назва – Китайська Народна Республіка. Столиця – Пекін (понад 11 млн. осіб). Площа – 9,6 млн. км² (3-тє місце у світі). Населення – понад 1,3 млрд. осіб (1-ше місце у світі). Державна мова – китайська. Грошова одиниця – юань.

Китай – унітарна держава, соціалістична (комуністична) народна республіка. За конституцією вищим органом державної влади є Всекитайські збори народних представників (2979 депутатів). Вони обирають голову КНР і його заступника. Голова КНР пропонує кандидатуру прем'єра Державної ради (уряду) на затвердження Всекитайських зборів народних представників. Китай поділяється на 22 провінції, крім Тайваню, 5 автономних округів і регіони зі спеціальним статусом (Гонконг, Сянган, Аоминь, Макао).

У Китаї проживає понад 20 % населення планети. Така велика кількість жителів створює житлову, продовольчу та інші соціальні проблеми. У зв'язку з цим китайський уряд проводить жорстку політику обмеження народжуваності. Пересічна щільність населення – 140 осіб на 1 км², частка міського населення становить лише 32 %. Водночас у країні понад 40 міст-мільйонерів. Найбільші з них, окрім столиці Пекіна, Шанхай (до 16 млн. осіб), Тяньцзін (понад 10 млн.), Шаньян (понад 5 млн.). За національним складом населення переважають китайці (хань) – 92 %.

Китай – індустріально-аграрна держава, яка після ринкових перетворень розвивається найшвидшими темпами серед великих країн світу, а за загальним обсягом ВВП займає друге місце після США. І це тоді, коли нині майже 60 % зайнятого населення працює в сільському та лісовому господарствах, а в промисловості – лише близько 20 %. Таким чином, можна стверджувати, що економіка Китаю має величезний потенціал зростання. У структурі промисловості домінують галузі важкої індустрії.

Паливно-енергетична промисловість одержала значний розвиток. Нафтопереробка представлена переважно невеликими підприємствами (Шанхай, Тяньцзін, Дшіянь, Пекін). Електроенергетика зростає високими темпами. За загальною кількістю виробленої електроенергії Китай вийшов на III місце в світі, поступаючись лише США та Росії. У країні переважають теплові електростанції. На них виробляється близько 80 % електроенергії. Гідроенергетика дає менше 20 % електроенергії. Близько 2 % енергії дають атомні електростанції, найбільші з яких працюють біля Шанхаю та Сянгану. З нових джерел енергії Китай використовує кілька невеликих припливних станцій та геотермальну на Тибеті. Розглядається можливість використання енергії Сонця та вітру.

Чорна металургія базується на значних покладах власної сировини, тому концентрується переважно у Північно-Східному (Аньшань, Фушунь, Шеньян) та Східному районах (Баошань, Ухань). Кольорова металургія одержала розвиток на південному сході біля родовищ руд кольорових металів. Виплавляються вольфрам, мідь, свинець, цинк, алюміній тощо.

Машинобудування випускає різноманітну продукцію, хоча має невисокий рівень технічного оснащення та низьку продуктивність праці. Виробництво машин поки що

задовольняє власні потреби на 75 %. Основним залишається важке машинобудування (Шеньян). Одержало розвиток залізничне машинобудування (Пекін, Далянь, Чанчунь, Шеньян), верстатобудування (Шанхай, Пекін), автомобілебудування (Чанчунь), суднобудування (Шанхай, Далянь), тракторобудування (Лоян). Особливого значення набуло точне машинобудування. Китай вже займає перші позиції в світі за випуском телевізорів, пральних та швейних машин, радіоприймачів, годинників, фотоапаратури, відеомагнітофонів, відеокасет. Точне машинобудування набуло особливого розвитку у Шанхаї та Пекіні.

Хімічна промисловість Китаю вирізняється особливим розвитком основної хімії, зокрема синтезом мінеральних добрив (Далянь, Шанхай, Нанкін) та соди (Далянь, Тяньцзінь). На основі нафтопереробки значними районами хімії полімерів стали міста Північного Сходу та Шанхай.

Легка промисловість країни залишається важливою частиною виробництва. 25 % виробленої продукції цієї галузі експортується. Найбільшого розвитку набула текстильна промисловість. На власній сировині розвиваються бавовняна, шовкова та вовняна промисловість (Шанхай, Пекін, Тяньцзінь).

Китаю належить перше місце у світі за обсягами вирощування пшениці, арахісу, бавовни, рису, тютюну; третє – цитрусових. За поголів'ям свиней (420 млн.) Китай посідає перше місце у світі.

Загальна протяжність залізничних колій понад 60 тис. км. У 1992 р. китайці створили ще одну континентальну залізницю, провівши її до кордонів із Казахстаном. Автомобільна мережа Китаю нині перевищує 1,1 млн. км, у країні майже 120 морських портів.

У КНР близько 70 % населення письменні. Обов'язкова 9-річна освіта. В країні понад 1000 вищих навчальних закладів. Найбільші з них знаходяться в Пекіні, Шанхаї та Тяньцзіні. Культурна спадщина Китаю – одна з найбільших у світі. Всесвітньо відомі Велика Китайська стіна, імператорські палаци, парки, мавзолеї.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 28 об'єктів. До них відносяться – г. Тайвань, Великий Китайський мур, імператорський палац династії Мінь і Цинь, печери Могао, мавзолей першого імператора Цинь, гірські

курорти і храми Ченче, храм і цвинтар Конфуція, національний парк Лушан та ін.

14.2.3. Індія

Офіційна назва – Республіка Індія. Столиця – Делі (понад 10 млн. осіб). Площа – 3,3 млн. км² (7-ме місце у світі). Населення – понад 1,1 млрд. осіб (2-ге місце). Державні мови – хінді та англійська. Грошова одиниця – індійська рупія.

Індія – федеративна держава, парламентська республіка. Глава держави – президент. Він обирається на 5 років колегією виборників, яка складається з виборчих членів двох палат парламенту, а також членів законодавчих зборів усіх штатів. Законодавча влада належить парламенту та президенту. Парламент складається з двох палат: Ради штатів та Народної палати. Виконавча влада зосереджується в президента й уряду. Останній формується парламентською більшістю та несе відповідальність перед Народною палатою. За політико-адміністративним поділом країна має 25 штатів і 7 союзних територій.

Щільність населення нині вже перевищує 320 осіб на 1 км². Природні умови визначають його значну контрастність у розміщенні. Найгустіше заселена Індо-Ганська низовина (понад 500 осіб на 1 км²). Хоча індійський уряд здійснює політику скорочення народжуваності, вона ще дуже висока (25 ‰). У середині нинішнього століття Індія, згідно з прогнозами, перетвориться в найбільшу за чисельністю населення країну світу (≈ 1,7 млрд. осіб). Хоча міське населення становить близько 30 %, у країні значна кількість дуже великих міст: у Калькутті живе понад 16 млн. осіб, у Мумбаї – 14 млн., у Ченнаї – близько 8 млн. осіб. Національний склад населення найстрокатіший у світі. Тут на своїх етнічних територіях живуть понад 500 народів і племен. Найбільші народи – хіндустанці, бенгальці, таміли, біхарці та ін.

За класифікацією ООН, Індія належить до країн, що розвиваються. Донині домінуючою галуззю залишається сільське господарство. З іншого боку, за обсягом ВВП ця держава випередила Німеччину і вийшла на 4-те місце у світі. Країна розробила ядерну зброю та здійснила її випробування, вивела на орбіту власною ракетою штучний супутник Землі. Нині Індія посідає перше місце у світі за поголів'ям ВРХ

(близько 200 млн. голів) та виробництвом чаю. За обсягом вирощування рису, пшениці, овочів, цукрової тростини, арахісу Індії належить друге місце у світі; бавовни і тютюну – третє. Вирощується також багато прянощів (чорний перець, гвоздика, кардамон), зернобобових культур, тропічних фруктів.

Роль тваринництва незначна. В країні розвивається вівчарство, птахівництво, молочне скотарство, розведення кіз. Споживання тваринної їжі мізерне.

Швидкими темпами розвивається промисловість. Держава контролює нафтову та кам'яновугільну промисловості, атомну енергетику, чорну металургію, оборонну промисловість. Приватний сектор переважає у машинобудуванні, текстильній, харчовій та медичній промисловостях. В розміщенні промисловості Індії основу складає «велика четвірка» міст: Мумбай, Калькутта, Ченай та Делі.

Головною галуззю паливної промисловості є кам'яновугільна. Підприємства нафтопереробки розміщені у морських портах: Мумбаї, Калькутті, Ченаї. Основу електроенергетики складають теплові електростанції, які дають 72 % електроенергії. На гірських річках Гімалаїв та порожистих водотоках плоскогір'я Декан споруджені гідроелектростанції, що виробляють 26 % електроенергії. Зростає частка й атомної енергетики.

Чорна металургія Індії працює повністю на власній сировині, тому комбінати повного циклу в своєму розміщенні тяжіють до неї (Бокаро, Дургапур, Джамшедпур). Основною галуззю кольорової металургії є алюмінієва (Хіракуд, Ріханд), яка працює на власних бокситах з використанням місцевої електроенергії. Плавляться також мідь, свинець, цинк. Для потреб машинобудування Індія довозить від 20 до 60 % різних кольорових металів.

Галузева структура машинобудування стрімко змінюється. Поряд із старими галузями важкого металомісткого машинобудування розвиваються працемісткі та наукомісткі галузі, що використовують місцеву дешеву робочу силу. Підприємства, де складають мотоцикли, велосипеди, верстати, побутову техніку, розробляють комп'ютерні програми, розвиваються у великих містах: Мумбаї, Ченаї, Калькутті, Бангалорі.

Індія належить до країн з середнім рівнем розвитку хімічної промисловості. Головною галуззю є синтез мінеральних добрив (місто Сіндрі па сході). Хімія полімерів на основі нафтопереробки розвивається у Мумбаї. Текстильна промисловість, яка використовує дешеву робочу силу, має важливе експортне значення. Вона представлена бавовняною та джутовою промисловостями. З галузей харчової промисловості переважає чайна (Калькутта).

В країні широко розвивається ремісничо-кустарне виробництво: виготовлення шалей, шовку, мусліну, ювелірних виробів, килимів, різьблення по дереву та слоновій кістці. Індія — єдина в світі держава, у якій виробляють дрібні діаманти. Мумбай є великим центром кінопромисловості.

Велика площа та густота населення визначають розвиток транспорту Індії. За протяжністю залізничних колій (63 тис. км) і автомобільних доріг (1,8 млн. км) країна входить до першої п'ятірки країн світу. У містах поряд із сучасними видами транспорту використовують мото- та велорикші. Постійно зростає значення авіаційного та морського видів транспорту. Найбільші морські порти – Мумбаї та Калькутта.

Понад 300 млн. мешканців Індії живуть за офіційно визначеною межею бідності, яка становить 100 доларів річного доходу. З одного боку, в Індії лише 48 % населення вміють читати та писати. З іншого боку, це країна з найбільшою кількістю людей із вищою освітою. В Індії знаходиться безліч історико-архітектурних і релігійних пам'яток, музеїв і приватних колекцій. Серед них виділяється мавзолей Тадж-Махал, Золотий храм (Амритсар), Золотий храм Шиви у Варакасі тощо.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 23 об'єкти. До них відносяться – національні парки Казіранга, Манас, Кеоладео, Сундарбан і Нанда Деві, печерні храми Аджанта, Елора і Елефанта, індуїстські храми конарак, Хампі, мечеть Кутб-Мінар, католицькі монастирі Гоа та ін.

Контрольні запитання і завдання

1. *Які галузі господарства є основними в країнах Азії?*
2. *Поясніть відмінності в спеціалізації господарства країн Центральної Азії.*

3. Назвіть основні риси агропромислового комплексу регіону.
4. Які головні відмінності розвитку господарства країн Центральної Азії?
5. Як впливає природне середовище на структуру місцевого рослинництва і тваринництва?
6. Які зрушення відбуваються в структурі промисловості країн Південної та Південно-Східної Азії?
7. Схарактеризуйте особливості населення країн Східної Азії.
8. У чому особливості економічного розвитку країн Східної Азії?
9. Схарактеризуйте особливості населення Китаю.
10. Які чинники розвитку господарства сучасної Японії?
11. Який стан забезпечення Японії ресурсами та шляхи подолання нестачі природних ресурсів?
12. Охарактеризуйте сучасні проблеми Індії.

15. Країни Америки

- 15.1. Регіональний поділ на субрегіони.
- 15.2. Країнознавчий огляд.
 - 15.2.1. США.
 - 15.2.2. Канада.
 - 15.2.3. Бразилія.

15.1. Регіональний поділ на субрегіони

Америка як частина світу складається з двох материків – Північної Америки та Південної Америки. Складна історія завоювання Америки індоевропейськими державами, боротьба народів за визволення вплинули і на територіальний поділ, який не є однозначним. Відомі виокремлення в межах Америки регіонів Латинської Америки, Вест-Індії і т.п. За соціально-економічними ознаками цю частину світу поділяють на Північну, Центральну і Південну Америку.

Субрегіон *Північна Америка* складається з Канади, Мексики та США. Вони тісно інтегровані на основі зони вільної торгівлі в межах міжнародної організації NAFTA.

До складу субрегіону *Центральна Америка* входять невеликі держави, розташовані на південь від Мексики аж до Південноамериканської Колумбії та багато острівних країн Карибського моря (Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Коста-Рика, Куба, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренада, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Ямайка).

Дуже чітко виділяється субрегіон *Південна Америка*, до якого належать Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі.

15.2. Країнознавчий огляд

15.2.1. США

Офіційна назва – Сполучені Штати Америки. Столиця – Вашингтон (близько 600 тис. осіб). Площа – 9,4 млн. км² (4-те місце у світі). Населення – понад 300 млн. осіб (3-тє місце). Державна мова – англійська. Грошова одиниця – американський долар.

США – федеративна держава, президентська республіка. Уряд очолює президент, прем'єр-міністра немає. Законодавча влада належить Конгресу, який складається із сенату та палати представників, має термін повноважень шість років. Кожні два роки переобирають третину його складу, оскільки палата представників має термін повноважень два роки. Країна складається з п'ятдесяти штатів та одного федеративного округу (Колумбія).

Середня щільність населення США невелика і ледве складає 29 осіб на 1 км². Воно розміщене по території дуже нерівномірно. Східне узбережжя найбільш густо заселене, в деяких місцях цей показник перевищує 400 осіб на 1 км². США належить до найурбанізованіших держав світу. Міське населення перевищує 77 %. Найбільшими містами є Нью-Йорк (7,5 млн. осіб), Лос-Анджелес (4 млн.), Чикаго (3 млн.). Ще вісім міст мають населення понад 1 млн. осіб. Природний приріст населення становить 6 %. Близько 70 % населення є євроамериканцями, 13 % – афроамериканцями. У країні велика кількість латиноамериканців, понад 2 % індійців. За релігійною ознакою 58 % протестантів і 2 % католиків.

США є найбільш економічно розвинутою державою світу. Це постіндустріальна країна, в якій 2/3 зайнятого населення працює у нематеріальній сфері (фінанси, торгівля, послуги, управління тощо). Підприємства США виробляють п'яту частину всієї валової продукції світу. В економіці гармонійно поєднується державна, корпоративна та приватна власність. Роль держави дуже велика. Вона найбільший землевласник, а також володіє всіма стратегічними об'єктами. У матеріальному виробництві домінують великі корпорації, що охоплюють своїми філіями майже весь світ («Дженерал Моторз», «Форд», «Дженералелектрик», «Боїнг», «Філіп Моріс», «Мобіл» та ін.).

Паливна промисловість представлена багатьма галузями. Основну роль в ній має нафтопереробка, яка працює в значній мірі на імпортній сировині (Лос-Анджелес, Сан-Франціско, Корпус-Крісті, Батон-Руж). Вугільна промисловість має експортне значення. В електроенергетиці провідну роль відіграють теплові електростанції, на які припадає 69 % всієї виробленої електроенергії. В країні діє багато атомних електростанцій, які дають 22 % електроенергії. Більшість з них розміщена у Приозерних штатах, Каліфорнії, на північному сході та північному заході. Частка гідроелектростанцій невелика — 9 %. Найбільші ГЕС збудовані на річках Кордильєр (Колумбія, Колорадо) та Аппалачі (Теннессі).

Чорна металургія — одна з найстаріших галузей американської промисловості, яка використовує як власну, так і імпортну сировину (залізні руди довозять з Канади, марганець з африканських країн). В США склалися такі металургійні бази: Приозерна (Чикаго, Детройт, Буффало), Північно-Аппалачська (Піттсбург, Янгстаун), Приатлантична (Філадельфія, Балтімор) та Південна (Хьюстон, Даллас).

Американська кольорова металургія дуже потужна. З власної сировини тут виплавляють мідь, свинець, цинк (Кордильєрські штати), з імпоротної, біля джерел електроенергії — алюміній (північний захід, Примексиканська низовина).

Машинобудування є осередком промисловості країни. Провідну роль в ньому відіграє автомобілебудування, яке розвинене у Приозер'ї (Детройт, Флінт, Голідо). США складає 1/8 автомобілів світу. Важливе значення мають авіакосмічна промисловість. Її основними центрами є міста Тихоокеанських штатів (Лос-Анджелес, Сіетл). У штаті Флорида на місі

Канаверал знаходиться американський космодром. У місті Хьюстон — центр керування космічними польотами. Значними є також американські верстатобудування (Приозер'я), суднобудування (Новий Орлеан), сільськогосподарське машинобудування (центральні штати), електроніка (мегаполіси).

Основними районами потужної хімічної промисловості стали Примексиканський, Північно-Східний та Каліфорнійський. Тут на власній та привізній сировині випускають полімерні матеріали, мінеральні добрива, шини, парфуми тощо.

Лісова промисловість одержала переважний розвиток у районах лісозаготівлі па північному заході та південному сході. Країна виготовляє багато пиломатеріалів та паперу.

Легка промисловість США має традиційно велике значення. Серед галузей текстильної промисловості першочергове значення мають шовкова, бавовняна та вовняна. Більшість підприємств галузі працюють на сході країни.

Сільське господарство США багатогалузеве, високо механізоване, високоефективне та високорентабельне. Країна не лише забезпечує власні потреби, але є найбільшим у світі експортером сільськогосподарської продукції. Їй послідовно належать такі місця у виробництві тієї чи іншої сільськогосподарської продукції у світі: кукурудза і соя (1-ше), цитрусові (2-ге), пшениця та арахіс (3-ге), цукрові буряки і виноград (4-ге), соняшник (6-ге). Країна посідає друге місце у світі за поголів'ям свиней та третє – за поголів'ям великої рогатої худоби.

За рівнем розвитку транспорту США належить перше місце у світі. Довжина залізничних колій перевищує 200 тис. км. Мережа залізниць формується із 7 трансконтинентальних і 10 меридіальних магістралей. Перше місце у світі належить США і за довжиною автомобільних доріг – понад 6,5 млн. км.

Не має собі рівних у світі й авіаційний транспорт США. Тут найбільше у світі летовищ, магістральних літаків, найбільше перевозиться пасажирів. Розвинутий річковий, морський і трубопровідний транспорт.

Населення США добре соціально захищене і має високий життєвий рівень. Витрати на охорону здоров'я найбільші у світі – 12,7 % ВВП, на освіту – 7% ВВП.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 18 об'єктів – національні парки Олімпік, Редвуд, Йосеміт, Мамонтова печера, Грейт-Смокі, Гавайські вулкани, Йеллоустон, Гранд-Каньйон, Статуя Свободи, історичні та архітектурні парки Чако, Сан-Хуан, Меса-Верде, Шарлотсвілл і Монтічелло та ін.

15.2.2. Канада

Офіційна назва – Канада. Столиця – Оттава (близько 1 млн. осіб). Площа – 10 млн. км² (2-ге місце у світі). Населення – близько 32 млн. осіб (34-те місце у світі). Державні мови – англійська та французька. Грошова одиниця – канадський долар.

Канада – федеративна парламентська республіка у складі Співдружності. Голова держави – королева Великої Британії, яку в державі представляє генерал-губернатор. Виконавча влада належить уряду на чолі з прем'єр-міністром. Законодавча влада належить парламенту, що складається з двох палат – палати громад та сенату. За адміністративно-територіальним поділом країна складається з 10 провінцій і трьох територій.

Канада належить до найменш заселених країн світу. Середня щільність населення ледве перевищує 3 особи на 1 км². Фактично все населення країни проживає біля кордону зі США, тут в окремих районах щільність становить 150 осіб на 1 км². Частина міського населення досягає 78 %. Найбільшими містами-мільонерами є Торонто (3,5 млн. осіб), Оттава та Ванкувер. У Канаді близько 55 % британців, 26 % французів, багато німців, італійців та українців. Середня тривалість життя жінок становить 83 роки, чоловіків – 76.

Канада належить до найбільш високорозвинених країн світу, має специфічну структуру економіки, що полягає у високій частці видобувної промисловості. Їй належать провідні позиції у видобуванні і експорті нафти, природного газу, вугілля, сірки, калійних солей, залізних руд, золота, титану тощо. На високому рівні розвинута кольорова металургія. За виплавою цинку Канаді належить перше місце у світі, алюмінію – друге, міді – третє, золота та срібла – четверте. Канада – потужний виробник електроенергії (4 місце у світі), понад 65 % якої виробляється на ГЕС. У галузевій структурі промисловості значна частка лісової та деревообробної промисловості. За виробництвом

пиломатеріалів та паперу Канада у світі поступається лише США, однак вона лідер в експорті.

Паливна промисловість представлена багатьма галузями і має експортне значення. Нафтопереробка зосереджена у великих портах: Монреалі, Ванкувері, а також поблизу видобутку сировини — в Едмонтоні. В електроенергетиці провідну роль відіграють гідроелектростанції, на які припадає 61 % всієї виробленої електроенергії. Теплові електростанції працюють біля великих міст і дають 22 % електроенергії. Атомні електростанції забезпечують потреби в електроенергії центральних провінцій і виробляють 17% її загальної кількості. Збудовані перші припливні станції.

Чорна металургія Канади представлена комбінатами у містах Гамільтон та Сідні. Вона використовує власні залізні руди і коксівне вугілля та імпортований марганець. Кольорова металургія дуже потужна. З власної сировини тут виплавляють мідь, нікель, свинець, цинк, а з імпортованої — алюміній (біля джерел електроенергії).

Машинобудування є важливою галуззю промисловості країни. Провідну роль в ньому відіграє автомобілебудування, яке розвинене у Приозер'ї і часто спирається на технології США (Торонто, Уінсор, Ошава). Важливе значення мають також залізничне машинобудування, суднобудування, сільськогосподарське машинобудування, електроніки. Найбільшим центром канадського машинобудування є Монреаль.

Основний район хімічної промисловості — південь провінції Онтаріо, де виробляють різноманітні полімерні матеріали та вироби з них. Калійні добрива синтезують недалеко від сировини (Калгарі).

Через багатство ресурсів лісова промисловість Канади одержала великий розвиток. Країна експортує багато пиломатеріалів та газетного паперу.

Високоінтенсивне сільське господарство Канади головним чином приурочене до степових провінцій. Воно не лише забезпечує потреби країни у продовольстві та сировині, а й експортує деяку продукцію. В його галузевій структурі переважає тваринництво: м'ясо-молочне скотарство, свинарство та птахівництво, яке розвиваються на півдні центральних провінцій. Велику роль у приатлантичних та західній провінціях відіграє рибальство. Для рослинництва країни характерний

високий рівень механізації. Головні площі ріллі зайняті під пшеницею, за експортом якої Канада поступається лише США. Основними районами садівництва та картоплярства є східні частини країни.

Транспорт Канади у своєму територіальному поширенні дуже залежний від природних умов. На півдні із заходу на схід її перетинають трансконтинентальні залізничні та автомобільні магістралі. Інтенсивно використовуються Великі озера та ріки. Дедалі більшого значення набуває авіаційний транспорт.

Рівень доходів канадських громадян один із найвищих у світі. Обов'язкова освіта 8-10 класів. Кількість студентів на 100 тис. осіб дорівнює 7197 і є навіть більшою, ніж у США. Університети наявні в усіх провінціях.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 14 об'єктів – історичний парк Л'Анс-о-Медоу, центри міста Квебека і Люнебурга, національні парки Наханні, Вуд-Баффало, о.Ентоні, Скелясті гори, Дайкосор, Бізонів, Грос-Морн, Динозаврів, Клуейн, Врангель і гори Святого Іллі тощо.

15.2.3. Бразилія

Офіційна назва – Федеративна Республіка Бразилія. Столиця – Бразилія (понад 2 млн. осіб). Площа – понад 8,5 млн. км² (5-те місце у світі). Населення – близько 180 млн. осіб (5-те місце). Державна мова – португальська. Грошова одиниця – реал.

Бразилія – федеративна держава, президентська республіка. Законодавчу владу має двопалатний парламент. Він складається з палати депутатів (432 особи) та федерального сенату (81 особа). Голова держави та уряду – президент. Країна поділяється на 26 штатів і 1 федеративний округ.

Пересічна щільність населення в Бразилії – понад 21 особа на 1 км². Хоча нерівномірність розміщення населення одна з найбільших у світі, майже половина жителів проживає на 7 % території країни (Атлантичне узбережжя). У містах живе понад 81 % населення. Досить високий природний приріст населення – 12 %. У Бразилії більше десятка міст-мільйонерів, а Сан-Паулу належить до найбільших міст світу. Майже 55 % населення становлять креоли (нащадки європейських переселенців), близько 40 % мулати і метиси, 5 % – африканці.

Бразилія посідає 10-те місце в світі, в якому більше половини припадає на сферу послуг, майже 40 % — на

промисловість і 10 % — на сільське господарство. Майже всі провідні галузі промисловості концентруються у «великій трійці» міст: Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Белу-Орізонті.

Паливна промисловість країни працює переважно на імпортній сировині. Нафтопереробка зосереджена у великих портах. В електроенергетиці провідну роль відіграють гідроелектростанції, на які припадає 92 % всієї виробленої енергії. В країні працює 7 найпотужніших ГЕС планети, в тому числі й найбільша в світі — «Гтайпу», яка споруджена на межі Бразилії та Парагваю. 7 % електроенергії дають теплові електростанції, 1 % — атомні. Всі вони споруджені біля великих міст.

Чорна металургія Бразилії працює па власних рудах та привізному коксі. Вона виготовляє продукцію, яка має експортне значення.

Головним напрямком кольорової металургії а виплавка алюмінію. Але цього алюмінію не вистачає на власні потреби.

Машинобудування — найбільш розвинена галузь бразильської промисловості. На нього припадає понад 30% усього промислового виробництва країни. Пріоритетними напрямками економічної стратегії країни стали автоскладання, точне машинобудування, суднобудування та літакобудування за іноземними технологіями та з широким залученням капіталу західних країн та Японії.

Швидко розвивається хімічна промисловість, яка на основі нафтопереробки займається виробництвом полімерів та продукції з них.

В країні дуже потужна легка промисловість, а особливо текстильна та шкіряно-взуттєва. Харчова промисловість представлена навіть на європейському ринку м'яса.

Сільське господарство Бразилії за деякими видами своєї продукції має світове значення (перше місце у світі з вирощування кави, цукрової тростини та апельсинів, друге місце – за обсягами збирання бананів, сої, третє – кукурудзи тощо). За поголів'ям великої рогатої худоби Бразилія на другому місці у світі, а за розведенням свиней та птиці – на третьому.

Основний вид транспорту – автомобільний. Широко використовуються ріки для внутрішнього сполучення та океан – для зовнішнього. Постійно зростає значення авіаційного транспорту як у внутрішніх, так і в міжнародних перевезеннях.

Обов'язкова 8-річна освіта. Письменних понад 82 %. Найбільшим є університет штату Сан-Паулу та Федеральний університет Ріо-де-Жанейро.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 17 об'єктів. До них відносяться – столиця Бразилія, національні парки Серра-да-Капівара та Ігуану, історичні центри з пам'ятками XVII- XVIII ст. міста Лінди, Ору-Прету, Конгоньяса і Сальвадора, Сан-Луїсе та ін.

Контрольні запитання і завдання

1. *Які природні, соціально-економічні і політичні чинники сприяли перетворенню США в одну з найрозвинутіших і наймогутніших держав світу?*
2. *Охарактеризуйте особливості розвитку господарського комплексу США.*
3. *Чим характерний промисловий експорт у США?*
4. *Простежте особливості природного середовища, розміщення населення і господарства по обидва боки кордону між США і Канадою. Чи справедливе твердження, що «Канада є продовженням США на північ»?*
5. *Схарактеризуйте головні галузі господарства Бразилії.*

16. Країни Африки

16.1. Загальна характеристика регіону.

16.2. Країнознавчий огляд.

16.2.1. Єгипет.

16.2.2. ПАР.

16.1. Загальна характеристика регіону

Африканські країни знаходяться в процесі вироблення власних моделей соціально-економічного та політичного розвитку. На території Африки нині налічується 53 суверенні держави, в основному переважають республіки (50). Факт минулої колоніальної залежності (метрополії — Франція та Велика Британія), за якої захоплювали території зовсім не за особливостями національного складу, зараз переростає у гострі міжнаціональні та міждержавні конфлікти.

На території Африки можна виділити субрегіони, утворені такими державами:

Північна Африка — Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Судан, Туніс, Західна Сахара;

Західна Африка — Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Кот-Дівуар, Лівія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того;

Центральна Африка представлена Анголою, Габон, Демократичною Республікою Конго, Камеруном, Конго, Островом Святої Єлени (володіння Великобританії), Сан-Томе і Принсіпі, Центрально-Африканською Республікою, Чадом, Екваторіальною Гвінеєю;

До складу субрегіону **Східна Африка** входять Бурунді, Джибуті, Замбія, Зімбабве, Кенія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, Реюньйон (заморський департамент Франції), Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Танзанія, Уганда, Еритрея, Ефіопія. У південній частині материка знаходиться субрегіон **Південна Африка** і складається з таких країн: Ботсвана, Лесото, Намібія, Свазіленд, Південно-Африканська Республіка.

16.2. Країнознавчий огляд

16.2.1. Єгипет

Офіційна назва — Арабська Республіка Єгипет (АРЄ). Столиця — Каїр (близько 10 млн. осіб). Площа — близько 1 млн. км². (15-те місце). Державна мова — арабська. Грошова одиниця — єгипетський фунт.

Єгипет — унітарна держава, президентська республіка. Глава держави — президент, керівник уряду — прем'єр-міністр. Законодавча влада належить Народній асамблеї. Загальна кількість депутатів у парламенті — 444. Країна поділяється на 27 губернаторств.

Пересічна щільність населення перевищує 71 осіб/ км². Понад 90 % зосереджено в долині Нілу. Населення швидко зростає. Природний приріст — приблизно 19% (народжуваність 28 ‰, смертність 9 ‰). Міське населення становить понад 45%. Крім столиці Каїра, до міст-мільйонерів належать Александрія (понад 3,5 млн. осіб) та Ель-Гіза (2,5 млн.). Араби становлять близько 98 % населення, з них 90 % мусульмани-суніти.

Донині основною галуззю господарського комплексу є сільське господарство, але воно не в змозі задовольнити

потреби швидко зростаючого населення в продуктах харчування. Основними сільськогосподарськими культурами є бавовник, рис, пшениця, кукурудза, цибуля, часник та цукрова тростина. Постійно розширюються площі зрошувальних земель. Тваринництво відіграє допоміжну роль у зв'язку з обмеженою кормовою базою (ВРХ, вівці, кози, верблюди, віслюки, птиця). На сільське господарство припадає до 20 % ВВП.

У промисловості основною галуззю є гірничодобувна. Вона зосереджує основні зусилля на видобуванні нафти та природного газу, а також залізної та марганцевої руди, солі та фосфоритів. На р. Ніл працюють ГЕС. Серед галузей обробної промисловості найрозвинутішими є машинобудування та металообробка, чорна та кольорова металургія, нафтопереробна, хімічна та нафтохімічна, легка та харчова промисловості.

Головний вид транспорту — автомобільний, довжина автошляхів перевищує 50 тис. км. Велике значення в зовнішньоекономічних зв'язках має морський транспорт, найбільшими портам є Александрія, Суец, Порт-Саїд. Виняткове значення Суецького каналу, який має пропускну здатність 75 суден на добу, що приносить Єгипту великі доходи за рахунок плати за проходження його водами. Судноплавним є й Ніл. У столиці та Луксорі діють міжнародні аеропорти.

Єгипту належить одна з найбільших у світі історико-культурних спадщин. В Ель-Гізі знаходяться піраміди Хеопса, Хефрена та Мікерина, які є одним із семи чудес стародавнього світу, що збереглися до наших днів, і не менш відомий Сфінкс. Окрім них — численні гробниці фараонів та храми.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 6 об'єктів. До них відноситься давня столиця Мемфіс і його некрополі з пірамідами, стародавні Фіви та їхні некрополі, пам'ятки Абу-Сімбела, ісламський Каїр і Абу-Мена та ін.

16. 2.2. Південно-Африканська Республіка

Офіційна назва – Південно-Африканська Республіка (ПАР). Столиця – Преторія (адміністративна) (700 тис. осіб); Кейптаун (законодавча) (900 тис. осіб). Населення – 46 млн. осіб (27-ме місце у світі). Площа – 1,2 млн. км (24-те місце у світі). Державна мова – африкаанс (в основі староголландська). Грошова одиниця – ранд.

ПАР – унітарна держава, президентська республіка. Глава держави та уряду – президент. Законодавча влада належить двопалатному парламенту. Він складається з Національної асамблеї та Національної ради провінції у загальній кількості – 400 осіб. Країна має 9 провінцій.

Щільність населення в країні невелика – понад 37 осіб/ км². Природні умови визначають нерівномірність заселення території. В основному заселені території узбережжя та підвищені внутрішні райони зі сприятливим кліматом. Природний приріст населення, порівняно з іншими африканськими державами, невеликий. Частка міського населення – близько 50 %. Як і в інших країнах Африки, дуже строкатий національний склад населення. Майже 18 % населення жителів країни становлять нащадки європейських переселенців, переважно з Нідерландів і Великої Британії.

ПАР має найвищий рівень розвитку економіки в Африці. Добре розвинена гірничодобувна промисловість. Її продукція — золото, платина, хроміти, марганець, мідна й залізна руди, сурма, алмази, азбест (друге місце у світі), уран (треє місце у світі) тощо. Золота щорічно видобувають до 900 т 1/5 світового видобутку), платини — до 100 т, алмазів — до 7000 каратів. Південній Африці належить четверте місце у світі за видобутком не паливних мінералів. Є підприємства чорної металургії, машинобудівної, хімічної, електронної, нафтопереробної, цементної, текстильної, харчової, будівельної галузей промисловості. Країна відома і своєю добре розвинутою воєнною промисловістю. За обсягом промислового виробництва Південній Африці належить до 20 провідних індустріальних держав світу.

Основою сільського господарства є високотоварне тваринництво, зокрема найбільшим є поголів'я овець (2-ге місце в світі). Розводять овець, кіз, велику рогату худобу, віслюків, свиней, коней, мулів, птицю. У рослинництві основними сільськогосподарськими культурами є кукурудза, пшениця, ячмінь, бавовник, цукрова тростина. Дуже багато вирощують винограду, цитрусових, арахісу, тютюну. Рибальство дає до 600 тис. тонн морепродуктів на рік. Передусім вилов крабів, сардин, китів.

У ПАР найкраще транспортне забезпечення в Африці. Довжина залізниць перевищує 30 тис. км, автомобільних магістралей – 60 тис. км. У зовнішніх перевезеннях домінують морський (вантажні) та авіаційний (пасажирські) транспорт. Найбільші морські порти – Дурбан, Кейптаун, Іст-Лондон,

Порт-Елізабет. Міжнародні аеропорти в Йоганнесбурзі, Кейптауні та Дурбані.

Стандарти життя в європейців та африканців у ПАР суттєво відрізняються. Так, письменних лише 70 %, але серед європейських поселенців цей показник близький до 100 %. Те саме можна сказати й щодо доволі високої в середньому смертності дітей до одного року (50 %), кількості лікарів тощо.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 4 об'єкти. До них відносяться – парк святого Луки, острів Роблена, національний парк Драконової гори, райони знахідок викопних останків перших людей у Стеркфонтейні, Сварткрансі та Кромдраї.

Контрольні запитання і завдання

1. *Які проблеми населення найбільше проявляються в країнах Африки?*
2. *Які особливості сучасного господарства країн Африки?*
3. *Назвіть основні проблеми розвитку промисловості Єгипту.*
4. *Дайте характеристику господарського комплексу Єгипту.*
5. *Назвіть чинники розвитку економіки в ПАР як найбільш економічно розвиненої країни Африки.*

17. Країни Австралії та Океанії

17.1. Загальна характеристика регіону.

17.2. Країнознавчий огляд.

17.2.1. Австралія.

17.2.2. Маршаллові Острови.

17.1. Загальна характеристика регіону

Цей регіон доволі строкатий і розмаїтий. Колоніальне минуле його країн і народів донині дається взнаки. Крім Австралії, яка знаходиться на материку, усі інші країни є острівними – Вануату, Кірибаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Фіджі.

Це доволі стабільний регіон світу, де спостерігається прискорений розвиток транспорту, зміна просторових напрямків міжнародних потоків товарів, розвитку туризму та перетворення його на високоприбуткову галузь економіки. Регіон поступово входить до загальносвітових, глобальних процесів, стаючи їх окремим структурним елементом.

17.2. Країнознавчий огляд

17.2.1. Австралія

Офіційна назва – Австралійський Союз (Федерація). Столиця – Канберра (понад – 300 тис. осіб). Площа – 7,7 млн. км² (6-те місце у світі). Населення – близько 20 млн. осіб (51-ше місце). Державна мова – англійська. Грошова одиниця – австралійський долар.

Австралія – федеративна держава, парламентська республіка. Формально головою держави є королева Великої Британії, яку представляє в цій країні генерал-губернатор. Виконавча влада належить уряду на чолі з прем'єр-міністром, а законодавча влада – двопалатному парламенту (сенату та палаті представників). Країна поділяється на 6 штатів, 1 столичний округ і 1 територію.

Австралія належить до найменш заселених частин світу. Середня щільність населення становить менше 3 осіб на 1 км². Понад 70 % населення сконцентровано на східному та південно-східному узбережжі. Частка міського населення перевищує 86 %. Найбільшими містами є Сідней (4 млн. осіб), Мельбурн (3,5 млн. осіб), Брісбен (1,5 млн. осіб). Переважають нащадки переселенців із Великої Британії, аборигенів близько 230 тис. осіб.

Австралія – високорозвинена держава з потужною індустрією та сільським господарством. У промисловості провідною галуззю є гірничодобувна.

Паливна промисловість представлена вугільною, яка має експортне значення, та нафтогазовою. Нафтопереробка зосереджена у великих портах: Сідней, Мельбурн, Брісбен, Аделаїді. В електроенергетиці провідну роль відіграють теплові електростанції, які працюють біля великих міст і дають 79 % електроенергії. На гідроелектростанції припадає 21 % енергії. Вони збудовані в горах на південному сході та на Тасманії. Діють понад 20 невеликих сонячних станцій.

Чорна металургія Австралії працює на власній сировині і виробляє дешеву сталь. Ця галузь склалася у трьох районах:

Східному (Ньюкасл), Південному (Уайалла) та Південно-Західному (Куїнана). Кольорова металургія дуже потужна, її головною галуззю є алюмінієва промисловість із всіма стадіями переробки сировини: виробництво глинозему — в районах видобутку сировини, а виплавка алюмінію — біля джерел електроенергії (на південному сході та на Тасманії). Також біля родовищ руд виплавляють мідь, свинець, цинк, нікель, золото.

Машинобудування є важливою галуззю промисловості країни. У зв'язку з потребами власного виробництва провідну роль відіграють важке та сільськогосподарське машинобудування. У великих містах (Аделаїда, Сідней, Мельбурн, Джілонг) розвинене автомобілебудування, яке переважно представлене автоскладанням, та точне машинобудування. У портах розвинене суднобудування.

Основними районами хімічної промисловості Австралії є Східний (спеціалізується на синтезі мінеральних добрив) та Південно-Східний (з імпоротної нафти виробляють різноманітні полімерні матеріали).

У портах розвинені експортні галузі харчової (м'ясна, маслосироробна, цукрова, борошномельна) та легкої (переважно вовняної) промисловостей.

За експортом сільськогосподарської продукції Австралія в світі поступається лише США. За поголів'ям овець Австралії належить перше місце у світі (120 млн.). Морожене м'ясо, а також м'ясні консерви у величезних обсягах експортуються на світовий ринок. Процвітаючими галузями є зернове господарство, садівництво, овочівництво та виноградарство.

Величезне значення належить транспорту. Довжина залізниць перевищує 40 тис. км, автомобільних доріг – понад 700 тис. км. У внутрішніх і зовнішніх перевезеннях пасажирів дедалі більшого значення набуває повітряний транспорт. Розширюється мережа трубопроводів. Для зовнішньоторговельних зв'язків використовують в основному морський транспорт.

Життєві стандарти з огляду на всі їх складові в Австралії найвищі в світі. Майже все населення письменне. Середня тривалість життя жінок уже перевищила 81 рік, чоловіків – 76 років. В Австралії низький рівень безробіття та один з найвищих рівнів забезпеченості громадян власним якісним житлом. Австралія не володіє багатою історико-культурною спадщиною, але унікальний тваринний та рослинний світ приваблюють сюди мільйони туристів.

До списку культурної спадщини ЮНЕСКО країни внесено 14 об'єктів. До них відносяться – національні парки Какаду, Ует-

Тропікс, о. Фрезер, вологий ліс Квінсленда, архіпелаг Лорд-Гау, незаймані ліси Тасманії, печери Каракурта, Улуру і Великий Бар'єрний риф та ін.

17. 2.2. Маршаллові Острови

Офіційна назва – Республіка Маршаллові Острови. Столиця – Маджуро (понад 33 тис. осіб). Площа – 181 км² (186-те місце у світі). Населення – 80 тис. осіб (182-ге місце). Державна мова – англійська. Грошова одиниця – долар США.

Маршаллові Острови – унітарна держава, президентська республіка. Глава держави та уряду – президент. Законодавча влада належить парламенту, який складається з 33 депутатів. Країна поділяється на 25 дистриктів.

Щільність населення велика та перевищує 430 осіб на 1 км². Коефіцієнт народжуваності найвищий у світі – 46 ‰. На фоні одного з найнижчих у світі показників смертності – (6 ‰), природний приріст – 40‰ . Частка міського населення – 70 %. Маршальці (мікронезійці) становлять 97 % населення. Переважають протестанти.

В економіці домінують сільське господарство та рибальство. Основними продуктами харчування є плоди кокосових пальм, хлібного дерева та морепродукти. На експорт виготовляють пальмову олію. На одному з атолів ведеться розробка фосфатів. На атолі Маджуро знаходиться єдиний в країні міжнародний аеропорт.

Близько 90 % населення країни вміє читати та писати. Тривалість життя жінок становить 66 років, чоловіків – 63. Своєрідна культура народу зумовлена острівним життям, його звичаї принадажують сюди нечисленних туристів, переважно із США.

Контрольні запитання і завдання

1. Поясніть причини нерівномірного заселення Австралії. Окресліть межі практично незаселеної Австралії.
2. Дайте характеристику господарства Австралійського Союзу.
3. Чому саме південно-східна Австралія відіграє найважливішу роль у житті країни?
4. Як на господарстві країни Океанії позначається їх острівне положення?

Практична робота № 1

Порівняльна оцінка ресурсозабезпеченості окремих країн

Мета: навчитись оцінювати ресурсозабезпеченість країн (регіонів) за допомогою географічних карт і статистичних показників; виявляти спільні та відмінні риси.

Обладнання: географічний атлас, текст посібника, статистичні матеріали.

Хід роботи

Природні ресурси – тіла і сили природи, що їх на даному рівні розвитку продуктивних сил і вивченості можна використати для задоволення потреб людського суспільства у формі безпосередньої участі в матеріальній діяльності.

1. Дайте визначення поняттям:

а) «невичерпні ресурси» – _____

б) «вичерпні відновлювані ресурси» – _____

в) «вичерпні не відновлювані ресурси» – _____

г) «ресурсозабезпеченість» – _____

2. Ознайомившись із статистичними даними, поданими в таблиці, визначте ресурсозабезпеченість цих країн за вказаними видами ресурсів.

Наприклад, за різноманітними джерелами інформації, загальногеологічні запаси вугілля оцінюються у 10-14 трлн. т, розвідані запаси – 1200-1500 млрд. т, а придатні для промислового освоєння – 1000 млрд. т. При сучасному рівні видобутку (4 млрд. т/рік) промислові запаси можуть забезпечити потреби людства на 250 років:

$$P = \frac{Z}{B} = \frac{1000 \text{ млрд. т}}{4 \text{ млрд. т}} = 250 \text{ років,}$$

де **P** – ресурсозабезпеченість; **Z** – запаси; **B** – видобуток.

Країна	Вугілля		Ресурсозабезпеченість, роки
	Запаси млрд. т	Видобуток млрд. т	
Китай	1500	1236	
США	3600	1014	
Індія	125	248	
Бразилія	12	6	
Росія	4400	353	
Україна	57,2	87	
	Нафта		
	Запаси млрд. т	Видобуток млрд. т	
Саудівська Аравія	35,2	403	
США	3,1	312	
Іран	12,1	181	
Ірак	150,0	3117	

3. Країнами-лідерами у світовому споживанні паливно-енергетичних ресурсів є (в порядку зменшення): США, Китай, Росія, Японія, Німеччина, Канада, Франція, Великобританія, Індія, Україна.

А) розкрийте структуру енергоспоживання цих країн (за видами палива);

Б) вкажіть, в яких із них висока частка імпортного палива.

Відповідь:

А) у структурі енергоспоживання в країнах переважає:

- вугілля: _____

- нафта, природний газ, вугілля: _____

Б) найбільші країни-експортери нафти: _____

В) частково імпортують паливно-енергетичні ресурси: _____

Забезпеченість земельними ресурсами визначають як відношення площі оброблюваних земель (**З**) до загальної кількості населення (**Н**). Отже, встановлюється кількість гектарів землі, що припадає на 1 особу :

$$P = \frac{Z}{N} .$$

Країна	Оброблювальні землі (млн. га)	Населення (млн. га)	$P = \frac{Z}{N}$ (га)
США	190	263, 250	
Індія	160	935, 744	
Росія	134	147, 0	
Китай	95	1221, 462	
Австралія й Океанія	50	28, 0	
Канада	46	29, 463	
Казахстан	36	17, 111	
Україна	34	46, 6	

Аналогічно визначається забезпеченість водними ресурсами: це відношення сумарного річкового стоку (**С**) до кількості населення (**Н**). Так ми встановимо, яка кількість річкового стоку (тис. м³) припадає на 1 особу.

$$P = \frac{C}{N} .$$

$$P = \frac{C}{N} = \frac{60 \text{ тис.км}^2/\text{рік}}{6, 2 \text{ млрд. чол.}} =$$

Висновки.....

Практична робота № 2

Порівняльна оцінка трудових ресурсів і зайнятості населення в основних сферах господарства країн та регіонів світу

Мета: на основі використання різноманітних джерел географічної інформації дати порівняльну характеристику трудових ресурсів окремих регіонів світу.

Обладнання: географічна карта «Населення світу», текст посібника, контурні карти, статистичні матеріали.

Дайте визначення поняттям:

- а) «трудові ресурси» — _____
- б) «старіння нації» — _____

Завдання:

1. Поясніть, чому питома вага трудових ресурсів серед міського населення вища, ніж серед сільського.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. У чому полягає відмінність між поняттями «трудові ресурси» та «економічно активне населення»?

.....

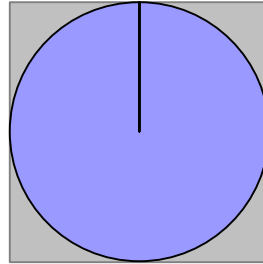
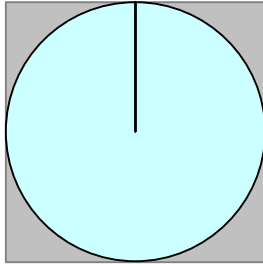
.....

.....

.....

.....

Для розвинутих країн частка економічно активного населення становить 70 %, а для країн, що розвиваються, — 45-55 %. Побудуйте колові діаграми, які б відображували ці показники.

4. Розгляньте матеріали таблиці.

**Структура зайнятості економічно активного населення
в окремих країнах світу, %**

Назва країни	Кількість економічно активного населення в різних секторах економіки		
	Первинний (сільське і лісове господарство)	Вторинний (промисловість, будівництво)	Третинний і четвертинний (виробнича та соціальна інфраструктура)
США	2	44	54
Австралійський Союз	7,4	24,7	67,5
Індія	68	20	12
Україна	22,5	30,6	32,7

Типологізуйте дані країни за рівнем економічного розвитку:

а) економічно розвинуті країни

.....

.....
.....

б) постсоціалістичні країни перехідної економіки

.....
.....
.....

в) країни, що розвиваються

.....
.....
.....

Свої твердження аргументуйте у висновках.

Висновки.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Практична робота № 3

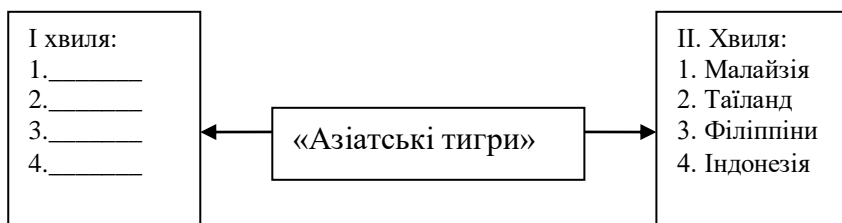
Характеристика господарства країн нової індустріалізації Південно-Східної Азії

Мета: визначити особливості господарства країн нової індустріалізації Південно-Східної Азії та проаналізувати причини їх швидкого економічного зростання.

Обладнання: текст посібника, географічний атлас, статистичні матеріали.

Хід роботи

Згадайте:

Завдання 1. Проаналізуйте дані таблиці «Валовий внутрішній продукт країн світу».

Країни	ВВП на душу населення, дол.	
	2000 р.	2005 р.
1. Індія	1800	
2. Китай	3800	
3. Бразилія	6150	
4. Індонезія	2800	
5. Тайвань	13500	
6. Таїланд	6400	
7. Україна	2200	
8. Мексика	8500	
9. Італія	21400	
10. Аргентина	10000	

11. Німеччина	22700	
12. США	33900	

Висновки.....
.....
.....
.....

Завдання 2. Доповніть причини «економічного дива» НІК та зробіть короткий їх аналіз. Дані запишіть у таблицю

Причини «економічного дива»	Обґрунтування причин
1. Індустріалізація	Швидкий ріст виробництва засобів виробництва; створення високотехнологічних галузей; орієнтація переважно на зовнішній ринок
2. Освіта і наука	Впровадження обов'язкової середньої освіти; пріоритетність освіти зумовила «загальноосвітній вибух», який змінив «якість» трудових ресурсів; створення індустріальних і наукових ресурсів; створення індустріальних і наукових (технологічних) парків і технополісів
3. Залучення іноземного капіталу	Послаблення відповідних обмежень; наближення умов діяльності іноземних філіалів і дочірніх компаній до режиму національних фірм; створення вільних економічних зон
4. Розвиток експортно-зорієнтованого виробництва	
5.	

6.	
7.	
8.	

Завдання 3. Чому електронну промисловість назвали «візитною картою» НПК? Які структурні зміни в ній відбулися?

.....
.....
.....
.....
.....

Завдання 4. Продукція яких галузей спеціалізації вийшла на світовий ринок?

.....
.....

.....
.....

Завдання 5. Встановіть співвідношення між колонками:

НІК	Характерні риси господарства
1) Сінгапур;	а) прийнята велика програма будівництва АЕС
2) Гонконг	б) основний центр суднобудування і судноремонту;
3) Республіка Корея	в) займає перше місце за випуском годинників;
4) Тайвань	г) створено найбільший НІК Азії науково-виробничий парк
5) Таїланд	д)традиційними галузями господарства
6) Малайзія	е) створено проекти спорудження суднохідного каналу через перешийок Кра

Висновки:.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Практична робота № 4

Складання порівняльної економіко-географічної характеристики двох країн

Мета: навчитись порівнювати різні країни за основними економіко-географічними показниками, виявити риси подібності і відмінності.

Обладнання: текст посібника, географічний атлас, статистичні матеріали.

Хід роботи

Згадайте: «Візитні картки» держав, характеристику яких необхідно скласти.

КРАЇНИ		
<i>Державний прапор</i>		
<i>Територія</i>		
<i>Населення</i>		
<i>Столиця</i>		
<i>Офіційна мова</i>		
<i>Грошова одиниця</i>		
<i>Основна релігія</i>		
<i>Форма державного правління</i>		
<i>Форма державного устрою</i>		

Завдання 1. Використовуючи типовий план економіко-географічної характеристики, знайдіть спільні та відмінні риси країн. Заповніть таблицю.

ПЛАН ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАЇНИ

1. Географічне положення:

ФГП: а) щодо материка, частини світу (центральне, окраїнне...);

б) розміри території, столиця;

в) сухопутні та морські кордони, держави-сусіди;

ЕГП: г) щодо важливих джерел сировини, енергії, трудових ресурсів, транспортних комунікацій;

ППП: д) щодо країн — «друзів», партнерів, «ворогів», «гарячих точок», конфліктуючих сторін, зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації.

е) історичні зміни в ГП країни.

е) оцінка ГП, висновки про зручність та можливий вплив положення країни на розвиток її господарства.

2. Природно-ресурсний потенціал:

а) господарська оцінка мінеральних, земельних, водних, лісових ресурсів;

б) вплив рельєфу і клімату на господарство;

в) екологічні проблеми та шляхи їх розв'язання.

3. Населення:

а) кількість населення, його природний та механічний рух;

б) розміщення населення, міське і сільське населення, урбанізація;

в) статеві-віковий, етнічний, релігійний склад (структура) населення;

г) трудові ресурси та зайнятість населення країни.

4. Господарство:

а) загальна характеристика господарства:

- розміри ВВП;

- рівень економічного розвитку країни;

- галузева структура господарства;

б) промисловість:

- природно-ресурсні передумови для розвитку;

- галузева структура, провідні галузі;

- територіальна структура, найбільші промислові центри;

в) сільське господарство:

- природно-ресурсні передумови для розвитку;

- структура галузі: співвідношення рослинництва і тваринництва;
- основні риси географії галузей сільського господарства.

5. Транспорт:

- а) розвинені види транспорту, їх географія;
- б) роль і значення транспорту в житті країни.

6. Зовнішньоекономічна діяльність країни, її членство у міжнародних організаціях, об'єднаннях та групах країн.

Пункти плану		
1. ГП	<i>(спільні риси)</i>	

	<i>(відмінні риси)</i>	

2. Природно-ресурсний потенціал	<i>(спільні риси)</i>	

	<i>(відмінні риси)</i>	

3. Населення	<i>(спільні риси)</i>	

	(відмінні риси)
4. Господарство: а) загальна характеристика	(спільні риси)
	(відмінні риси)

б) промисловість	(спільні риси)
	(відмінні риси)

в) сільське господарство	<i>(спільні риси)</i>	
	<i>(відмінні риси)</i>	
5. Транспорт	<i>(спільні риси)</i>	
	<i>(відмінні риси)</i>	

6. Зовнішньоекономічна діяльність країн, їх членство в міжнародних організаціях, об'єднаннях і групах країн	<i>(спільні риси)</i>	
	<i>(відмінні риси)</i>	

Висновки.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

22. Перелік літературних та статистичних джерел

22.1. Основна література

1. Атлас для 10-11 класів. Економічна і соціальна географія світу./ Укл. Барладін О.В. 2005р. ЗАТ «Інститут передових технологій», 2005 р., ТОВ «Антекс – К», 2005 р., - 48 с.
2. Атлас 10-11. Економічна і соціальна географія світу. / За ред. Молочко В.В. / Державна служба геодезії, картографії та кадастру. Державне науково-виробниче підприємство К.: «Картографія» 2008 . – С. 52.
3. Багров Н.В. География в информационном мире. – К.: Лыбидь, 2005. – 184 с.
4. Безуглий В.В., Козинець С.В. Регіональна економіка та соціальна географія світу: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 688 с.
5. Бершадська Т. Економічна та соціальна географія світу. 10 клас. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 264с.
6. Гільберг Т.Г. Практикум з курсу «Економічна та соціальна географія світу». 10 клас. – Кам'янець-Подільський: Абетка – Нова, 2003. – 28 с.
7. Дахно І.І. Країни світу: Енциклопедичний дов. – К.: Мапа, 2004. – 606 с.
8. Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. – Львів: Видавничий дім «Панорама», 2003. – 580 с.
9. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн / За ред. проф. Є.П. Качана. – Тернопіль, 1997. – 200 с.
10. Економічна і соціальна географія світу: Проб. підр. Для 10 кл. середн. шк. / Б.П. Яценко, В.М. Юривський, О.О. Любіцева та ін. ; за ред. Б.П. Яценка. – К.: АРТЕК, 1997. – 288 с.
11. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. – К.: Альтепрес, 2005. – 436 с.
12. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Галич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. – К.: Знання, 2008. – 661с.
13. Масляк П.О., Дахно І.І. Економічна і соціальна географія світу. – К.: Вежа, 2004. – 279 с.
14. Масляк П.О. Країнознавство: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 292 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
15. Масляк П.О., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Словник-довідник учня з географії світу. – К.: Лібра, 1996. – 328с.
16. Міжнародні економічні відносини: система регулювання міжнародних економічних відносин: підручник /А.С. Філіпенко та ін. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
17. Міжнародні організації: Навчальний посібник / За ред. Ю.Г.Козака, В.В. Ковалевського. – К.: ЦУЛ, 2003. – 288с.

18. Соціально-економічна географія світу / За ред. Кузика С.П. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. – 256 с.
19. Сухий П.О., Жупанський Я.І. Географія основних галузей рослинництва світу: Навчальний посібник. У 2 ч. Чернівці: Рута, 2007. Частина 1. – 84 с.
20. Сухий П.О., Жупанський Я.І. Географія основних галузей рослинництва світу: Навчальний посібник. У 2 ч. Чернівці: Рута, 2007. Частина 2. – 68 с.
21. Сухий П.О., Жупанський Я.І. Тваринництво: структура та значення в агровиробництві світу: Навчальний посібник. Частина 1.- Чернівці: Рута, 2007. – 67 с.
22. Сюткін С.І., Леонтева Г.Г. Економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни. Книга-зошит: Навч. посіб. – Суми: Університетська книга, 2004. – 246 с.
23. Тренувальні тести для підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання з географії. Електронний навчально-методичний комплект. – Інститут педагогічних інформаційних технологій, 2008.
24. Шищенко П.Г., Олійник Я.Б., Степаненко А.В., Масляк П.О. Географія: Навч. посіб. для старшокласників та абітурієнтів. Відповіді на всі питання нової програми. – 2-ге вид. перероб. і допов. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 434 с.
25. Юрківський В.М. Країни світу: Довідник. – К.: Либідь, 1999. – 368 с.

22.2. Додаткова література

1. Бескова Н.В. Географія: зб. тестів для підготов. до зовніш. незалеж. оцінювання / Н.В. Бескова, Г.М. Уварова. – К.: Генеза, 2008. – 136 с.
2. Видясов М., Умеров Ш. Єгипет в последней трети XX века. Опыт либерализации экономики и политической системы. – М., 2002
3. Вся Азия: географический справочник /Авт.-сост.: Б.А.Алексеев, Н.Н. Алексеева и др. – М.: ООО «Изд-во АСТ»: «Муравей», 2003р. – 311с.
4. Географический атлас для учителей средней школы. Москва: Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР. 1985. – С. 238.
5. Географический атлас мира Глав. ред. Янис Турлайс – Рига: Якя Сета; М.: Росмэн, 1997. – 96 с.
6. Географічні таблиці: Довідкові матеріали / За ред. Л.П. Царика. – Тернопіль: Джура, 1998. – 230 с.
7. Географія: Тести. 6-10 класи: Посібник / Автори-укладачі: Безуглий В.В., Дук Н.М. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 448 с.

8. Гілецький Й.Р., Богович М.М., Сливка Р.Р. Географія: Універсальний посібник для випускників та абітурієнтів. – Львів: ВНТЛ – Класика, 2003. – 572 с.
9. Гільберг Т.Г. Зовнішнє оцінювання (підготовка). Географія: Типові тестові завдання. Збірник / Т.Г. Гільберг, М.І. Бочко. – Харків: Фант, 2008. – 96 с.
10. Гололев К. Индия, Китай, Япония. – М.: Айрис-пресс, 2004.
11. Голиков А.М., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
12. Дахно І.І. Міжнародна торгівля. – К.: МАУП, 2004. – 309 с.
13. Джаман В., Круль В., Чернюх Г. Демографія: Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2002. – 160 с.
14. Електронний атлас для курсу «Економічна і соціальна географія світу, 10-11 класи / Укл. О.В. Барладін. –К.: ЗАТ «Інститут передових технологій», –2004.
15. Жупанський Я.І. Словник термінів і понять з географії. – Чернівці: Технодрук, 2006. – 192 с.
16. Заставецька О.В., Кузишин А.В. Географія для вступників: Посібник для слухачів факультету довузівської підготовки. – Тернопіль: Вид-во Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2005. – 511 с.
17. Звіт про світовий розвиток. Важке завдання розвитку / Пер. з англ. – К.: Абрис, 1994. – 270 с.
18. Зовнішнє оцінювання (підготовка) Географія: Довідник. – Харків: Факт, 2008. – 112 с.
19. Зовнішнє оцінювання (підготовка). Географія. Репетитор / А.М.Байназаров, О.О. Байназарова, В.О. Градова, О.І.Грінченко. – Х.: Факт, 2008. – 224 с.
20. Ігнат'єв П.М. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – 504 с.
21. Ігнат'єв П.М. Країнознавство. Країни Азії: Навчальний посібник. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – 424 с.
22. Країни і регіони на шляху до збалансованого розвитку: Збірник наукових праць. – К.: Академперіодика, 2003. – 194 с.
23. Крачило М.П. Географія населення. – К.: НМК ВО, 1992. – 180 с.
24. Кузик С., Книш М. Економічна і соціальна географія Америки. – Львів: вид-во Львівського у-тету, 1999. – 299 с.
25. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія: Довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх закладів: Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 532 с.

26. Кунаков В.В. Турция и ЕС: проблемы экономической интеграции.- М., 1999.
27. Л. Петринка. Топонімічний словник. Географія у назвах. Навчально-методичний посібник. – Львів: Тріада плюс, 2006. – 144 с.
28. Максаковский В.П. Географическая картина мира: 230 «каналов углубления» к курсу «Экономическая и социальная география мира» (10 класс) Ч. I. Общая характеристика мира. – Ярославль: Верхняя Волга, 1998. – 320 с.
29. Максаковский В.П. Географическая картина мира: 230 «каналов углубления» к курсу «Экономическая и социальная география мира» (10 класс) Ч. II. Региональная характеристика мира. – Ярославль: Верхняя Волга, 1998. – 560 с.
30. Малевич И. Когда в Европе еще вчера, в Корее уже завтра. – М.: Хаврест, 2002
31. Мировая экономика / Под ред. А.С. Булатова. – М.: Юрист, 2002. – 734 с.
32. Мірошник Г.О. Країнознавство. – Х.: Основа, 2006. – 256 с.
33. Надтока О.Ф., Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Практикум з курсу «Економічна і соціальна географія світу», 10 клас, – Кам'янець – Подільський: Абетка, 2001. – 56 с.
34. Какасоне Я. Государственная стратегия Японии в XXI веке. – М., 2000.
35. Население мира: Демографический справочник / Сост. В.А. Борисов. – М.: Мысль, 1989 .
36. Політична географія і геополітика: Навч. посібник / Б.П.Яценко, В.І. Стафійчук, Ю.С. Брайчевський та ін.; за ред. Б.П. Яценка. – К.: Либідь, 2007. – 255 с.
37. Попов В.Д. Географічні цікавинки для допитливих: Міні – хрестоматія вчителю та учню на допомогу. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – 304 с.
38. Пророченко Н. Туреччина: історія, культура, географія: Навч. посібник для вищих навчальних закладів – К.: Світ знань, 2005.
39. Ридерз Дайджест. Иллюстрированный атлас Мира. – 2000. с.128.
40. Родионова И.А., Булакова Т.М. Экономическая география: Учебно-справочное пособие. – 7-е изд. – М.: Московский Лицей, 2004. – 49 с.
41. Ростов Є.Ф. Економіка країн світу: Довідник. – К.: НВП «Картографія», 1998.
42. Сатановский Е.А. Израиль в мировой политике: вероятные стратегические противники и партнеры. – М., 2001.

43. Страны мира, справочник для эрудитов и путешественников. – Харьков: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2005 – 348с.
44. Страны и народы. Земля и человечество. Глобальные проблемы / Отв. ред. И.Т. Фролов. – М.: Мысль, 1985 – 429 с.
45. Яценко Б.П. Політична географія. – К.: НАНУ, 2005. – 132 с.
46. www.turizm.ru
47. www.world-tourism.org
48. <http://www/cia.gov/cia/publications/tactbook/index/html>
49. <http://www.census.gov>
50. <http://earth.jsc.nasa.gov>
51. <http://www.oica.net>
52. <http://www.ngw.nl/indexgb.htm>
53. <http://www.fao.org>
54. <http://www.opec.org>
55. <http://edcwww.cr.usgs.gov/webglis>
56. <http://www.vokrugsveta.ru>
57. <http://kuka.kontorakuka.ru>
58. <http://www.polska.ru/>
59. <http://www.canada.ru/>
60. <http://www.india.ru/>
61. <http://www.australia.ru/>
62. <http://www.yapantodau.ru/>
63. <http://www.rgo.ru/>
64. <http://www.krugosvet.ru/earth.htm>
65. <http://nature.worldstreasure.com/index.asp>
66. <http://www.latin.ru:8101/>
67. <http://ladi/romrussia.com/karnaval/states/>
68. <http://geo-tur.narod.ru/>

Абревіатури міжнародних організацій

1. АВФ — Арабський валютний фонд (AMF — Arab Monetary Fund).
2. АзБР — Азіатський банк розвитку (AsDB — Asian Development Bank).
3. АСЕАН — Асоціація держав Південно-Східної Азії (ASEAN — Association of South East Asian Nations).
4. АПЕК — Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АРЕК — Asia-Pacific Economic Cooperation).
5. АфБР — Африканський банк розвитку (ADB — African Development Bank).
6. АФЕСР — Арабський фонд економічного і соціального розвитку (AFESD — Arab Fund for Economic and Social Development).
7. АЯЕ — Агенція з ядерної енергетики (NEA — Nuclear Energy Agency).
8. БАГІ — Багатостороння агенція з гарантій інвестицій (MIGA — Multilateral Investment Guarantee Agency).
9. БМР — Банк міжнародних розрахунків (BIS — Bank for International Settlements).
10. ГАТТ — Генеральна угода з тарифів і торгівлі (GATT — General Agreement on Tariffs and Trade).
11. ЕВС — Економічний і валютний союз (EMU — Economic and Monetary Union).
12. ЕКА — Економічна комісія ООН для Африки (ECA — UN Economic Commission for Africa).
13. ЕКЛІАК — Економічна комісія ООН для Латинської Америки (ECLAC — UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean).
14. ЕКОВАС — Економічне співтовариство держав Західної Африки (ECOWAS — Economic Community of West African States).
15. ЕКОСОП — Економічна і соціальна рада ООН (ECOSOC — Economic and Social Council).
16. ЕСКАТО — Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану (ESCAP — UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific).
17. ЕСКЗА — Економічна і соціальна комісія ООН для Західної Азії (ESCWA — UN Economic and Social Commission for Western Asia).
18. ЄАВТ — Європейська асоціація вільної торгівлі (EFTA — European Free Trade Association).
19. ЄБРР — Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD — European Bank for Reconstruction and Development).
20. ЄВС — Європейська валютна система (EMS — European Monetary System).

21. ЄВРОКОНТРОЛ — Європейська організація з безпеки повітряної навігації (EUROCONTROL — European Organization for the Safety of Air Navigation).
22. ЄЕК — Європейська економічна комісія ООН (ECE — UN Economic Commission for Europe).
23. ЄІБ — Європейський інвестиційний банк (EIB — European Investment Bank).
24. ЄКА — Європейська космічна агенція (ESA — European Space Agency).
25. ЄКАК — Європейська конференція цивільної авіації (ECAC — European Civil Aviation Conference).
26. ЄПО — Європейська патентна організація (EPO — European Patent Organization).
27. ЄОБС — Європейське об'єднання вугілля та сталі (EUCS — European Unity of Coal and Steel).
28. ЄС — Європейський союз (EU — European Union).
29. ЄФР — Європейський фонд розвитку (EDF — European Development Fund).
30. ЄФРР — Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF — European Regional Development Fund).
31. ЄЦБ — Європейський центральний банк (ECB — European Central Bank).
32. ІБР — Ісламський банк розвитку (ISDB — Islamic Development Bank).
33. ІКАО — Міжнародна організація цивільної авіації (ICAO — International Civil Aviation Organization).
34. ІМО — Міжнародна морська організація (IMO — International Maritime Organization).
35. КАРИКОМ — Карибське співтовариство і Карибський спільний ринок (CARICOM — Caribbean Community and Common Market).
36. КАТТІІІ — Конфедерація Азіатсько-Тихоокеанських торговельно — промислових палат (CACCI — Confederation of Asia-Pacific Chambers of Commerce and Industry).
37. КОМЕСА — Спільний ринок Східної та Південної Африки (COMESA — Common Market for Eastern and Southern Africa).
38. КІПО — Комісія для країн Південної частини Тихого океану (SPC — South Pacific Commission).
39. ЛААІ (ЛАІ) — Латиноамериканська асоціація інтеграції (ALADL — Asociación Latinoamericana de Integración).
40. ЛАЕС — Латиноамериканська економічна система (SELA — Sistema Económico Latinoamericano).
41. МАБР — Міжамериканський банк розвитку (IDB — Inter — American Development Bank).

42. МАГАТЕ — Міжнародна агенція з атомної енергії (IAEA — International Atomic Energy Agency).
43. МАР — Міжнародна асоціація розвитку (IDA — International Development Association).
44. МБРР — Міжнародний банк реконструкції й розвитку (IBRD — International Bank for Reconstruction and Development).
45. МВФ — Міжнародний валютний фонд (IMF — International Monetary Fund).
46. МЕА — Міжнародна енергетична агенція (IEA — International Energy Agency).
47. МЕРКОСУР — Південний спільний ринок, Спільний ринок країн Південного Конусу (MERCOSUR — Mercado Comun del Sur).
48. МОП — Міжнародна організація праці (ILO — International Labor Organization).
49. МСЕ — Міжнародний союз електров'язку (ITU — International Telecommunication Union).
50. МТП — Міжнародна торговельна палата (ICC — International Chamber of Commerce).
51. МФК — Міжнародна фінансова корпорація (IFC — International Finance Corporation).
52. МФСР — Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (IFAD — International Fund for Agricultural Development).
53. МЦУІС — Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID — International Center for Settlement of Investment Disputes).
54. НАФТА — Північноамериканська асоціація вільної торгівлі (NAFTA — North American Free Trade Association).
55. ОАД — Організація американських держав (OAS — Organization of American States).
56. ОАЄ — Організація африканської єдності (OAU — Organization of American Unity).
57. ОБСЕ — Організація з безпеки і співробітництва в Європі (OSCE — Organization for Security and Cooperation in Europe).
58. ОБС — Організація економічного співробітництва (ECO — Economic Cooperation Organization).
59. ОЕСР — Організація економічного співробітництва й розвитку (OECD — Organization for economic Cooperation and Development).
60. ОІК — Організація Ісламська Конференція (ICO — Islamic Conference Organization).
61. ООН — Організація Об'єднаних Націй (UN — United Nations).
62. ОПЕК — Організація країн — експортерів нафти (OPEC — Organization of the Petroleum Exporting Countries).
63. ПРООН — Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй

- (UNDP — United Nations Development Programme).
64. ПТФ — Південнотихоокеанський форум (SPF — South Pacific Forum).
 65. РТЕС — Рада Тихоокеанського економічного співробітництва (PECC — Pacific Economic Cooperation Council).
 66. СААРК — Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (SAARC — South Asian Association for Regional Cooperation).
 67. САДК — Південноафриканське співтовариство (SADC — Southern African Development Community).
 68. СБ — Світовий банк (WB — World Bank).
 69. СНД — Співдружність Незалежних Держав (CIS — Commonwealth of Independent States).
 70. СОІВ — Світова організація інтелектуальної власності (WIPO — World Intellectual Property Organization).
 71. СООЗ — Світова організація охорони здоров'я (WHO — World Health Organization).
 72. СПП — Світова продовольча програма (WFP — World Food Programm).
 73. СПС — Світовий поштовий союз (UPU — Universal Postal Union).
 74. СТО — Світова торговельна організація (WTO — World Trade Organization).
 75. СТО — Світова туристська організація (WTO — World Tourism Organization).
 76. ТЕР — Тихоокеанська економічна рада (PBEC — Pacific Basin Economic Council).
 77. УЕМОА — Західноафриканський економічний і валютний союз (UEMOA — Union Economique et Monetaire Ouest — Africaine).
 78. ФАО — Продовольча і сільськогосподарська організація (FAO — Food and Agricultural Organization).
 79. ФЕОГА — Європейський фонд орієнтації і гарантування сільського господарства (FEOGA — Fonds europeen par Orientation et garantie de agriculture).
 80. ЦАСР — Центральньоамериканський спільний ринок (CACM — Central American Common Market).
 81. ЦЕРН — Європейський центр ядерних досліджень (CERN — Centre Europeenne pour la Recherche Nucleaire).
 82. ЦДНО — Центр досліджень і новацій в галузі освіти (CERI — Centre for Education Research and Innovation).
 83. ЧЕС — Чорноморське економічне співробітництво (BSEC — Black Sea Economic Cooperation).
 84. ЧБТР — Чорноморський банк торгівлі і розвитку (BSTDB — Black Sea Trade and Development Bank).
 85. ЮДЕАК — Митний і економічний союз Центральної Африки

- (UDEAC — Union Douaniere et Economique de L'Afrique Centrale).
86. ЮНДРО — Бюро Координатора ООН з наданням допомоги в разі стихійного лиха (UNDRO — Office of United Nations Disaster Relief Coordinator).
 87. ЮНЕП — Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP— United Nations Environment Programme).
 88. ЮНЕСКО — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури (UNESCO — United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization).
 89. ЮНІДО — Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (UNIDO — United Nations Industrial Development Organization).
 90. ЮНІСЕФ — Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (UNICEF — United Nations Children's Fund).
 91. ЮНІТАР — Навчальний і науково-дослідний інститут Організації Об'єднаних Націй (UNITAR — United Nations Institute for Training and Research).
 92. ЮНІФЕМ — Фонд розвитку ООН для задоволення інтересів жінок (UNIFEM — United Nations Development Fund for Women).
 93. ЮНКТАД — Конференція ООН з торгівлі й розвитку (UNCTAD- United Nations Conference on Trade and Development).
 94. ЮНКТАД/СТО МТЦ - ЮНКТАД/СТО - Міжнародний торговельний центр (UNCTAD\WTO ITC - UNCTAD\WTO International Trade Centre).
 95. ЮНСІТРАЛ — Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі (UNCITRAL — United Nations Commission on International Trade Law).
 96. ЮНФПА — Фонд ООН в галузі народонаселення (UNFPA — United Nations Population Fund).

Навчальне видання

М.Д. Заячук, О.С. Чубрей

**ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА
ГЕОГРАФІЯ СВІТУ**

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск *Руденко В.П.*

Комп'ютерний набір *Василаш Д., Лотоцька І.*

Літературний редактор *Колодій О.В.*

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК №891 від 08.04.2002 р.

Підписано до друку 28.12.2009. Формат 60 x 84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 10,9.
Обл.-вид. арк. 11,8. Зам. 475. Тираж 100.
Друкарня Чернівецького національного університету
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

